

Vil innføring av ROT- og RUT-fradrag i Norge gi et mer effektivt skattesystem?

Lisa Marie Hillestad Ålsberg

Linn Nordås Fotland

Veileder: Jarle Møen

”Finansiell økonomi”

NORGES HANDELSHØYSKOLE

Dette selvstendige arbeidet er gjennomført som ledd i masterstudiet i økonomi- og administrasjon ved Norges Handelshøyskole og godkjent som sådan. Godkjenningen innebærer ikke at Høyskolen eller sensorer innestår for de metoder som er anvendt, resultater som er fremkommet eller konklusjoner som er trukket i arbeidet.

Sammendrag

Oppgaven redegjør for innføring av et skattefradrag for kostnader knyttet til arbeid i hjemmet, og om et slikt fradrag er ønskelig å innføre i Norge. Fradraget kan deles inn i «rehabilitering, ombygging og tilbygg» (ROT-fradrag), og «renhold, omsorg og serviceoppdrag» (RUT-fradrag). Sverige har i dag en slik ordning. Formålet med innføring av ROT- og RUT-fradrag i Norge vil hovedsakelig være å bekjempe svart arbeid. Oppgaven fokuserer også på effektene ROT- og RUT-fradrag kan ha på andelen egenproduksjon i Norge.

Undersøkelser vi har sett på viser at det er stort omfang av svart arbeid i Norge og en utbredt «gjør-det-selv» holdning blant nordmenn, spesielt ved enkelt vedlikeholdsarbeid og renholdstjenester i hjemmet. ROT- og RUT-tjenester vil normalt være av en art som er lite ferdighetskrevene. Dette gjør tjenestene sårbare for vridninger i markedet, som gjør at det ikke er optimalt å skattlegge disse tjenestene hardt. Med bakgrunn i forskjellige undersøkelser finner vi at prisen er hovedårsaken til at arbeid blir gjort svart, eller at man velger å gjøre arbeidet selv.

Svart arbeid er et problem da det medfører tapte skatteinntekter til Staten, og gir urettferdige konkurranseforhold for seriøse aktører som taper oppdrag. Svart arbeid stimulerer også fremvekst av annen arbeidslivskriminalitet. Utfra teori vi har sett på vil det være samfunnsøkonomisk effektivt at arbeid blir gjort av profesjonelle i det hvite markedet, istedenfor at husholdningene utfører arbeidet selv. Det er derfor samfunnsøkonomisk ønskelig at både egenproduksjon og svart arbeid blir utført i det hvite markedet.

Problemene ovenfor taler for å senke skatten på ROT- og RUT-tjenester, for å oppnå en mer effektiv arbeidsfordeling i samfunnet og en unngå en svart sektor som utkonkurrerer de seriøse aktørene. Derfor kan en innføring av ROT- og RUT-fradrag i Norge være et virkemiddel som vil gi et mer optimalt skattesystem under visse forutsetninger.

En innføring av et ROT-fradrag i Norge ble vurdert i 2014, og Finansdepartementet publiserte i desember 2014 en rapport kalt *”Skattefradrag for håndverkertjenester i private hjem (ROT-fradrag)”*, som tar for seg effekter ved innføring av et ROT-fradrag i Norge.

Departementet konkluderte med at et slikt skattefradrag i Norge vil gi et provenytnap på 8 mrd. kr., og at det derfor ikke vil være lønnsomt å innføre et slik fradrag i Norge.

Hovedorganisasjonen Virke har også sett på provenyeffektene ved innføring av et ROT-fradrag i Norge, men fått et mye lavere anslag enn Finansdepartementet. Oppgaven vil ta for seg de ulike provenyberegningene, og hvorfor det er så store ulikheter.

Forord

Denne oppgaven er skrevet i forbindelse med avslutningen på masterstudiet i økonomi og administrasjon ved Norges Handelshøyskole.

Under mastergraden hadde vi faget *personlig økonomi*, som ga oss innsikt i hvordan skattesystemet påvirker personers adferd. Dette syntes vi var interessant og ønsket derfor å se på om et skattefradrag for kostnader knyttet til hjemmet kunne påvirke omfanget av svart arbeid og egenproduksjon i Norge.

Vi ønsker å takke Skatteetaten for stipend i forbindelse med en skatterelatert masteroppgaver, og Jarle Møen for god veiledning i forbindelse med utredningen.

Bergen, juni 2015

Linn Nordås Fotland og Lisa Marie Hillestad Ålsberg

Innhold

Sammendrag	2
Forord	4
1. Innledning	9
2. Svart arbeid, skatteunndragelse og egenproduksjon i Norge	13
2.1 Omfanget av svart arbeid i Norge	13
2.1.1 Problem med svart arbeid	18
2.2 Egenproduksjon i Norge.....	27
2.2.1 Årsaken til at husholdninger velger å utføre arbeid i hjemmet selv	30
2.2.2 Problem med mye egenproduksjon i husholdningene	31
3.1 Skatteunndragelse	32
3.2 Skatte-indusert substitusjon bort fra det hvite markedet	34
3.2.1 Skatteeffekten på arbeidsaktivitet, ulike industrier og svart økonomi: En sammenligning av "rike" land	35
3.2.2 Skattevridning, produksjon i husholdningen og svart arbeid.....	44
4. ROT- og RUT-fradrag	60
4.1 Svensk fradragsordning.....	60
4.1.1 Tjenester som inngår i ROT- og RUT-fradragene	61
4.1.2 Effekter fradragene har ført med seg	63
4.1.3 Provenyvirkninger	64
4.2 Dansk fradragsordning.....	66
4.2.1 Fradragsordninger i Danmark	66
4.2.2 Vilkår for å oppnå fradrag	67
4.2.4 Effekter av fradragene	70
5. Boligbeskatning.....	71
5.1 Boligbeskatning Sverige	71
5.1.1 Beskatning ved salg av bolig	71
5.1.2 Beskatning av utleiebolig i Sverige.....	72
5.2 Boligbeskatning i Norge	73
5.2.1 Beskatning ved salg av bolig i Norge	73
5.2.2 Beskatning av utleiebolig Norge	74
5.3 Vridninger som følge av dagens skattesystem i Norge, og forslag til endringer for høyest mulig samfunnsøkonomisk effektivitet.....	75
6. Finansdepartementets vurdering av innføring av et ROT-fradrag i Norge	78
6.1 Vår vurdering av Finansdepartementet sin rapport	88
6.2 Fordelingseffekter.....	89

6.2.1 Fordelingseffektene i Sverige.....	89
6.2.2 Hvem som har benyttet seg av ROT-fradraget fordelt på inntekt	93
6.3 Hvem vil benytte seg av fradraget i Norge?.....	96
6.3.1 Tidsbruksundersøkelse	96
6.3.2 Forbruksundersøkelse.....	98
6.3.3 Støtte fra Staten som allerede eksisterer for barnefamilier	101
6.4 Provenyeffekter	102
6.4.1 Vår vurdering av provenyberegningene i NOU 2009:4	104
6.4.2 Finansdepartementets provenyberegninger i rapporten «Skattefradrag for håndverkertjenester i private hjem (ROT-fradrag)», 2014	104
6.4.3 HO Virke sine provenyberegninger	105
6.4.4 Vår vurdering av HO Virke og Finansdepartementets sine provenyberegninger	109
6.4.5 Egne provenyberegninger for innføring av skattefradrag 2015.....	110
7. Oppsummering og konklusjon	116

Figurliste:

<i>Figur 1: Hvilke typer arbeid har du kjøpt svart de siste to årene?</i>	<i>14</i>
<i>Figur 2: Bedriftslederes generelle vurdering av utviklingen av svart arbeid de siste fem årene.....</i>	<i>15</i>
<i>Figur 3: Utviklingen i antall søkere til Bygg- og anleggsteknikk</i>	<i>23</i>
<i>Figur 4: Andel av mindre reparasjoner og vedlikehold i hjemmet som utføres av husholdningen selv.....</i>	<i>27</i>
<i>Figur 5: Andel av større forbedringer i hjemmet utført av husholdningen selv.....</i>	<i>28</i>
<i>Figur 6: Illustrasjon av motivasjonsforhold for skatteunndragelse.....</i>	<i>32</i>
<i>Figur 7: Virkninger på det legale marked ved at det eksisterer et svart marked.....</i>	<i>34</i>
<i>Figur 8: Utvikling over utbetalt beløp RUT- og ROT-fradrag.....</i>	<i>65</i>
<i>Figur 9: Utvikling av kjøpere ROT- og RUT-tjenester</i>	<i>65</i>
<i>Figur 10: Utførte timeverk per år innen husholdarbeid, etter kjønn. 2000 og 2010.....</i>	<i>84</i>
<i>Figur 11: Antall som har mulighet til å benytte seg av ROT-fradraget, og antallet som har gjort det, etter alder, 2009</i>	<i>90</i>
<i>Figur 12: Antall husholdninger som har benyttet seg av RUT-fradrag, 2009</i>	<i>92</i>
<i>Figur 13: Antall personer som benyttet seg av RUT-fradrag etter alder, 2009.....</i>	<i>93</i>
<i>Figur 14: Tid brukt til ulike aktiviteter en gjennomsnittsdag blant alle, fordelt etter alle aktiviteter, kjønn og tid. Statistisk sentralbyrå.....</i>	<i>97</i>
<i>Figur 15: Tid brukt til ulike aktiviteter en gjennomsnittsdag blant alle, (timer og minutter) etter alle aktiviteter, kjønn, tid og statistikkvariabel. Statistisk Sentralbyrå.....</i>	<i>98</i>
<i>Figur 16: Oversikt over hvem som har kjøpt "tjenester for reparasjon av bolig", SSB, Forbruksundersøkelsen 2012.....</i>	<i>99</i>
<i>Figur 17: Oversikt over hvem som har kjøpt "Lønnet husarbeid", SSB, forbruksundersøkelsen 2012</i>	<i>100</i>

Tabelliste:

<i>Tabell 1: Statistikk over utbetalt beløp og kjøpere i perioden 01.01.13-30.06.13. Tall i mill. SEK.....</i>	<i>64</i>
<i>Tabell 2: Fradragsberettigede servicefradrag i 2011, 2012 og 2013.....</i>	<i>69</i>
<i>Tabell 3: Fordelingene på de ulike boligtypene. Helårsboliger og fritidsboliger i Danmark og utlandet.....</i>	<i>69</i>
<i>Tabell 4: Typer arbeidsoppdrag har brukt når fradragsordningen i Danmark har vært benyttet</i>	<i>69</i>
<i>Tabell 5: ROT-fradrag etter inntekt i Sverige, 2011</i>	<i>94</i>
<i>Tabell 6: ROT-fradrag Sverige 2013. Med oversikt over total antall utbetalinger og antall personer som benytter seg av fradraget</i>	<i>95</i>
<i>Tabell 7: Oversikt over hvem som har kjøpt "Tjenester for reparasjon av bolig", SSB, Forbruksundersøkelsen 2012.</i>	<i>99</i>
<i>Tabell 8: Oversikt hvem som har kjøpt "Lønnet husarbeid", SSB, forbruksundersøkelsen 2012</i>	<i>100</i>
<i>Tabell 9: Provenytap ved innføring av RUT-fradrag. Kilde: NOU 2009:4.....</i>	<i>102</i>
<i>Tabell 10: Provenytap ved innføring av ROT-fradrag. Kilde: NOU 2009:4.....</i>	<i>103</i>
<i>Tabell 11: Provenyberegninger 2014, Finansdepartementet.....</i>	<i>104</i>
<i>Tabell 12: Antall husholdninger ved provenyberegninger, HO Virke</i>	<i>106</i>
<i>Tabell 13: Provenytap, HO Virke Beregningsoppsettet ser slik ut:</i>	<i>106</i>
<i>Tabell 14: Husholdninger som benytter seg av et ROT-fradrag.....</i>	<i>112</i>
<i>Tabell 15: Omsetning i ROT-markedet</i>	<i>112</i>
<i>Tabell 16: Provenyberegninger, 2014.....</i>	<i>113</i>

1. Innledning

Ved utarbeidelse av statsbudsjettet 2015 ble det foreslått å utrede konsekvensene ved innføring av et ROT-fradrag i det norske skattesystemet. ROT-fradraget er kalt opp etter den svenske ordningen (fradrag for Rehabilitering, Ombygging og Tilbygg), og er en ordning som gir skattemessig fradrag for vedlikeholdskostnader i hjemmet. Hovedformålet med å innføre et ROT-fradrag i Norge vil være for å bekjempe svart arbeid i bygge- og anleggsbransjen.

Byggenæringens Landsforening (BNL) anslår i rapporten «Økonomiske analyser, 2014» at ROT-markedet for private boliger vil utgjøre 65,4 mrd. kr. i 2015¹. «Boligmappa» har gjennom Infact utført en spørreundersøkelse der de finner at ca. 30 pst. er åpne for å bruke svarte tjenester i hjemmet. Denne undersøkelsen ble publisert i februar 2015². ROT-markedet er dermed et stort marked som dessverre har et stort innslag av svart arbeid. Mange seriøse aktører taper oppdrag som følge av en urettferdig konkurranse fra de som arbeider svart, og overlever dermed ikke i konkurransen. Det svarte markedet drar også med seg annen arbeidslivskriminalitet da svarte penger ofte kanaliseres inn i andre kriminelle prosjekter. Det samme gjelder renholdstjenester og serviceoppdrag. Disse tjenestene er spesielt utsatt for egenproduksjon. Med egenproduksjon menes arbeid husholdningene selv utfører. Tidsbruksundersøkelsen til SSB viser at ulønnet husarbeid i 2010 hadde en total verdi på 646 mrd. kr., noe som utgjorde 26 pst. av bruttonasjonalprodukt (BNP) i 2010. Halvparten av denne verdien knyttes til kategorien «husarbeid»³. Dette viser at hjemmeproduksjonssektoren er vesentlig. Det vil være samfunnsøkonomisk effektivt dersom dette arbeidet som husholdningene utfører selv, blir gjort av eksterne i det legale markedet. Undersøkelsene vi har sett på viser at det er pris er hovedårsaken til omfanget av både svart arbeid og egenproduksjon i Norge.

Et ROT-fradrag kan også ha som motiv å øke sysselsetting ved høy arbeidsledighet, noe som foreløpig ikke er et problem i Norge. Det skal likevel nevnes at SSB sin arbeidskraftsundersøkelse (AKU) viste en økning i arbeidsledigheten i Norge for første kvartal 2015 sammenlignet med samme kvartal 2014, som kan skyldes kutt i oljeinvesteringer.

¹ Finansdepartementet, 2014

² Boligmappa, 2015

³ Brathaug, A.L., Westberg, N. B., 2012

Ettersom sysselsatte i bygg – og anleggsnæringen i samme periode har økt med 13.000,⁴ vil en liten økning i arbeidsledigheten ikke være et vesentlig moment for å innføre et ROT-fradrag i Norge.

Arbeidsledigheten i Norge er også fortsatt relativt lav i forhold til andre land, som for eksempel Sverige. Ifølge den sesongjusterte arbeidskraftsundersøkelsen til SSB hadde Norge en arbeidsledighet på 4,1 pst. i februar 2015. Den sesongjusterte arbeidsledigheten i Sverige i mars 2015 var på 7,7 pst.⁵

I tillegg til Sverige finnes varianter av fradragsordningen i Danmark og Finland. Danmark har bestemt seg for ikke å videreføre ordningen med virkning fra 1.januar 2015.^{6 7} I denne oppgaven vil vi se på effektene fra Danmark, men vil i hovedsak fokusere på fradragsordningen slik den er i Sverige.

Sverige har i tillegg til ROT-fradraget også et RUT-fradrag («rengjøring, underhåll og tvätt») som gir skattefradrag for kjøp av tjenester knyttet til rengjøring av hus og klær, matlaging, barnepass, hagearbeid og snømåking. Dette er tjenester som husholdningene normalt kan utføre selv.⁸ Tanken bak RUT-fradraget er at husholdningene kan få mer fritid, som igjen kan brukes til å øke egen innsats i arbeidsmarkedet.

En lignende fradragsordning i Norge ble foreslått i 2007/2008, men ordningen ble raskt argumentert bort ved å kalle den et «butlerfradrag».

RUT-fradraget har blitt omtalt i Norge som et fradrag til «renhold, omsorg og serviceoppdrag» i hjemmet (ROS-fradrag).

I oppgaven bruker vi begrepet «RUT-fradrag».

I likhet med forslag om å innføre et ROT-fradrag i Norge, får forslaget om et RUT-fradrag kritikk for at det vil være en skattelette til de som har mest fra før.

⁴ Statistisk sentralbyrå, 2015

⁵ Statistiska centralbyrån, 2015

⁶ Finansdepartementet, 2014

⁷ Statsbudsjettet, 2015

⁸ Skatteverket, 2011

NHO Service har sett på innføring av et RUT-fradrag i Norge. De finner under visse forutsetninger, at man løfter den hvite økonomien med 5 100 årsverk ved innføring av et RUT-fradrag.⁹

Som følge av høye marginale skattesatser velger husholdninger å kjøpe ROT- og RUT-tjenester svart eller utføre dette arbeidet selv.

I denne oppgaven ønsker vi å belyse hvorvidt ROT- og RUT-fradrag kan bidra til en høyere samfunnsøkonomisk effektivitet.

Problemstillingen er derfor formulert slik:

”Vil innføring av et ROT-og RUT-fradrag i Norge gi et mer effektivt skattesystem?”

For å belyse denne problemstillingen starter vi i kapittel 2 med å se på undersøkelser som viser omfanget av svart arbeid og egenproduksjon i Norge.

Videre i kapittel 3 tar vi utgangspunkt i teorien av Steven J. Davis og Magnus Henrekson i rapporten «*Tax effects on work activity, industry mix and shadow economy size: evidence from rich-country comparisons*» og Jon Strand sin teori i rapporten «*Tax distortions, household production and black-market work*».

Davis, Henrekson og Strand sine respektive teorier fokuserer på at skatt på arbeidsinntekt og konsum oppfordrer husholdningene til å velge bort det legale markedet i favør av ubeskattet aktiviteter som fritid, egenproduksjon og kjøp av tjenester i det svarte markedet.

Davis og Henrekson sin teori viser særlig *hvilke* bransjer som er utsatt for såkalt skatteindusert substitusjon, mens Strand i større grad viser *velferdsimplikasjonene* ved skatteindusert substitusjon. Med skatteindusert substitusjon menes vridninger i markedet som følge av skatter.

I kapittel 4 vil vi forklare hvordan ROT- og RUT- fradragene fungerer ut i den svenske og den danske ordningen. Vi vil også se på effektene fradraget har hatt i Sverige og Danmark.

⁹ NHO service

Kapittel 5 tar for seg boligbeskatningen i Sverige og Norge, for å belyse hvordan det norske skattesystemet favoriserer bolig. Deretter foreslår vi hvordan et skattesystem som er mer samfunnsøkonomisk effektivt for å unngå vridningene vi ser i Norge kan utformes. Her siktes det til overinvesteringer i bolig, samt vridningene i ROT- og RUT-markedene som følge av en kombinasjon av hard skattlegging og at disse tjenestene er sårbare for substitusjon bort fra det hvite markedet og over i egenproduksjon og svart arbeid.

Kapittel 6 tar for seg Finansdepartementet sin utredning. Her vil vi også presentere provenyberegningene til Finansdepartementet og Hovedorganisasjonen Virke, samt komme med egne provenyberegninger. Hovedorganisasjonen Virke vil videre i oppgaven betegnes som HO Virke.

Kapittel 7 inneholder oppsummering og konklusjon.

2. Svart arbeid, skatteunndragelse og egenproduksjon i Norge

2.1 Omfanget av svart arbeid i Norge

Begrepet «svart økonomi» ser ut til å ha fått et fast innhold med tiden. Med begrepet siktes det til lovlige aktiviteter som resulterer i transaksjoner som er skjult for myndighetene, hovedsakelig skattemyndighetene. Aktivitetene i den svarte økonomien har som formål å unngå skatter og avgifter.

Begrepet «svart arbeid» er også mye brukt, og innebærer skatte- og avgiftsunndragelser ved at arbeidet ikke oppgis som inntekt til myndighetene. Eksempelvis kan det være en håndverker som tar oppdrag uten å betale skatt¹⁰, eller ikke oppkrever merverdiavgift på sine tjenester.

Det er gjort undersøkelser på omfanget av svart arbeid, og det er sannsynlig at dette er underrapportert da det er vanskelig å få folk til å svare ærlig vedrørende skatteunndragelse.

«Samarbeid mot svart økonomi» (SMSØ) er en allianse mellom kommunesektorens interesse- og arbeidsgiverorganisasjon (KS), Landsorganisasjonen (LO), Næringslivets hovedorganisasjon (NHO), Unio, Yrkesorganisasjonenes sentralforbund (YS) og Skatteetaten.

I september 2014 gjennomførte SMSØ en undersøkelse for å kartlegge holdninger og kunnskap om svart arbeid. Her fant man ut at omfanget av kjøp av svarte tjenester har hatt en nedgang på 9 pst. fra 2011, noe som tilsvarer en halvering av omfanget.

I undersøkelsen fra 2014 var det *kun* 11 pst. av de spurte som hadde kjøpt svarte tjenester i løpet av de to siste årene, mens det i 2011 og 2009 var hhv. 20 pst. og 23 pst.

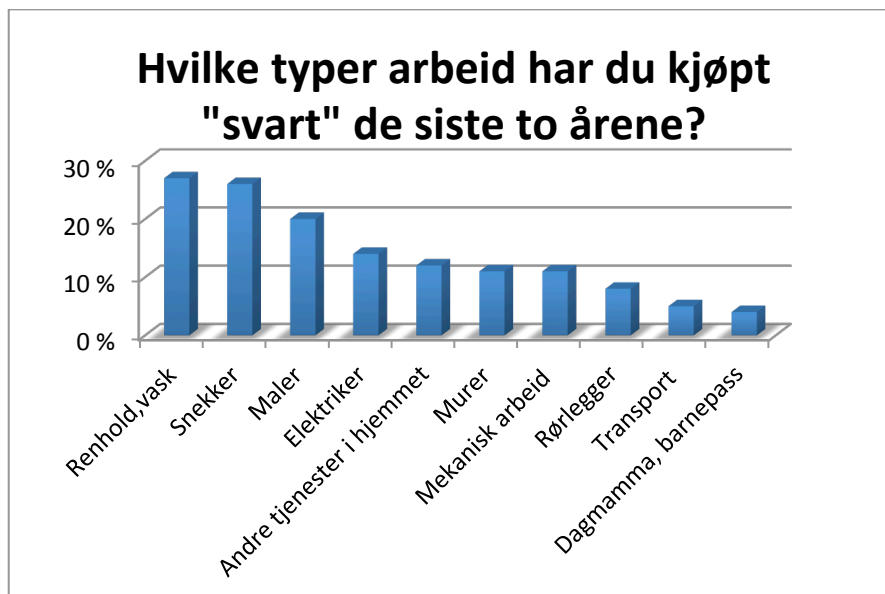
Blant de som ikke har kjøpt svart arbeid er det 11 pst. som har vurdert å gjøre det i 2014, en nedgang på 6 pst. fra 2011, og ytterligere 3 pst. fra 2009.

Det er 34 pst. som svarer at de kjenner noen som har kjøpt svart arbeid i løpet av de siste 2 årene. I andelen som kjenner noen som har kjøpt svart arbeid er det en reduksjon på 11 pst. fra 2011 til 2014.

Som vist i figuren under er det renhold (27 pst.) og snekkerarbeid (26 pst.) som er de tjenestene som kjøpes mest svart, etterfulgt av malertjenester (20 pst.). Når det gjelder renhold

¹⁰ Andersen R.K., Eldring L. og Steen J.R., 2014

og snekkerarbeid er det en liten endring fra 2011 til 2014 der det var hhv. 26 pst. og 25 pst. av disse tjenestene som ble kjøpt svart.

Figur 1: Hvilke typer arbeid har du kjøpt svart de siste to årene?

Videre i undersøkelsen finner man at den vanligste måten å komme i kontakt med de som tilbyr svart arbeid er via en kollega, nabo eller bekjent, og de fleste som handler svarte tjenester betaler kontant (85 pst.). Ikke overraskende var den vanligste grunnen til at folk kjøper svart arbeid at det var billigst (47 pst.), men at man kjenner den som utfører arbeidet var omtrent like vanlig (40 pst.).¹¹

I rapporten «Privatmarkedet i byggenæringen, usynlig arbeidsmarked i de tusen hjem» har forskningsstiftelsen Fafo undersøkt svart arbeid og funnet at omfanget av den svarte økonomien er vesentlig.

Av rapporten fremgår det at byggebransjen er særlig utsatt. I denne rapporten har Fafo intervjuet to grupper av kjøpere av svart arbeid. Man fant at motivasjonen for kjøp av svarte tjenester var pris, tilsvarende som undersøkelsen til SMSØ.

I intervjuene var det flest som mente det var aktuelt å kjøpe malertjenester svart og deretter snekkerarbeid, omtrent samme resultat som SMSØ, men med ulik rekkefølge.¹²

¹¹ Skatteetaten, 2014

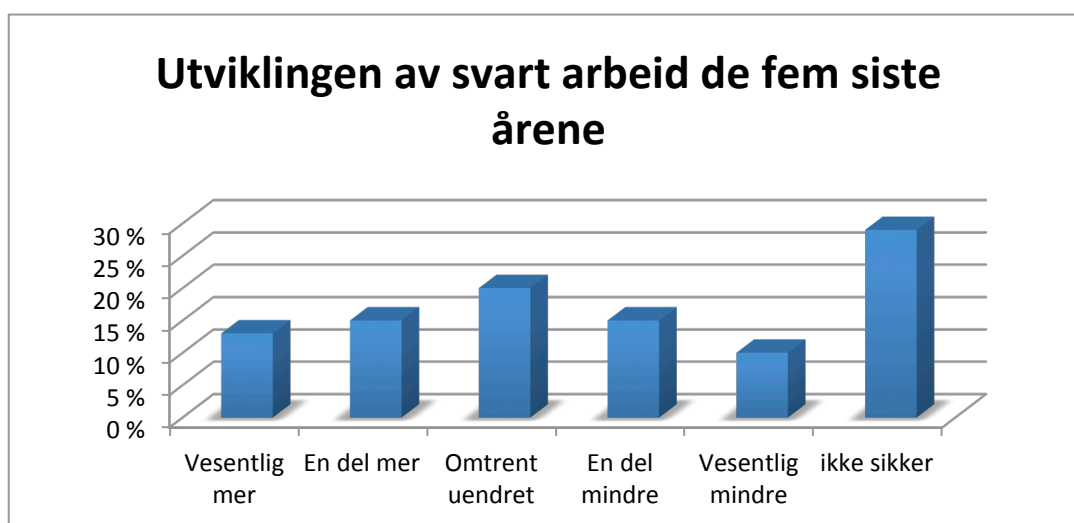
¹² Andersen R.K., Eldring L. og Steen J.R., 2014

Rapporten nevner også resultatet fra en undersøkelse av FINN oppdrag gjennomført av Norstat¹³. Der ble personer som hadde kjøpt svarte tjenester spurt hva som må til for at de ville vurdert å kjøpe tjenestene hvitt. Her svarte 65 pst. at det må tilbys rimeligere tjenester og 45 pst. svarte at myndighetene må innføre et skattefradrag for kjøp av hvite tjenester i hjemmet. Dette tilsier at priselementet er den største motivasjon for å kjøpe tjenestene svart.

Fafo anmodet også bedriftsledere om å gi en generell vurdering om omfanget av svart arbeid, og om dette har blitt større eller mindre de siste fem årene i deres bransje. Ettersom det er vanskelig å få noen til å innrømme lovbrudd, valgte man å få en generell vurdering av bransjen.

Det var en del ulike meninger, men 20 pst. av de spurte mente situasjonen har vært omtrent uendret de siste fem årene. 15 pst. mener det er blitt mer svart arbeid, og 15 pst. svarte at omfanget har blitt mindre. 13 pst. mente det er blitt vesentlig mer og 10 pst. mener det er omfanget er blitt vesentlig mindre, mens hele 29 pst. svarte de ikke var sikre.

Resultatet av undersøkelsen fremgår i figuren nedenfor.

Figur 2: Bedriftslederes generelle vurdering av utviklingen av svart arbeid de siste fem årene

¹³ Finn, 2013

Det var små forskjeller mellom bransjene, men malerne og byggtapetsererne skilte seg ut. 60 pst. mente at i disse bransjene har det blitt mer svart arbeid, mens 40 pst. mente at det har blitt vesentlig mer. 20 pst. mener det har blitt en del mer.¹⁴

EU-kommisjonen har utarbeide rapporten «*Undeclared Work in the European Union*» som også omhandler svart arbeid. Denne tar for seg den Europeiske Unionen og konsentrerer seg i hovedsak om de sosiodemografiske kjennetegnene knyttet til personer som er involvert i svart arbeid, deres motiver, samt det personlige forholdet mellom kjøper og tilbyder av svart arbeid.

Norge er ikke med i undersøkelsen, men av de nordiske landene er Sverige, Danmark og Finland med i undersøkelsen. Det er nærliggende å anta at Norge er sammenlignbart med Sverige og Danmark ettersom disse landene har lignende skattesystemer som Norge. Vi kan dermed anta resultatene til en viss grad vil kunne gjelde for Norge.

EU-kommisjonen har foretatt intervjuer av ca. 27.000 EU-borgere i alderen fra 15 år og oppover i de 27 medlemsstatene. Undersøkelsen ble gjort i perioden 25. mai – 30. juni 2007. Av rapporten fremgår det at de svarte tjenestene som er mest utbredt er husholdningstjenester, herunder renholdstjenester eller omsorg for barn og eldre. De tjenestene som er nest mest utbredt er byggetjenester, som kan være alt fra små reparasjoner i huset til bygging av komplette nye hus.

Resultatene gjelder alle EU-landene. Går vi spesifikt inn i de nordiske landene ser vi at svart arbeid er mest utbredt i byggebransjen.

Undersøkelsen viser at over halvparten (66 pst.) kjøper svart arbeid på grunn av lavere pris. En mye mindre, men også betydelig del (21 pst.), oppgir at de foretrekker svart arbeid fordi arbeidet blir gjort raskere enn om man kjøper hvitt arbeid. Dette er i samsvar med undersøkelser som er gjort i Norge.

Når det gjelder begrunnelsen for hvorfor man tilbyr tjenester svart, var det en ganske høy andel i Sverige (32 pst.) og Danmark (39 pst.) som svarte at skatter og avgifter er for høye.

¹⁴ Andersen R.K, Eldring L. og Steen J.R., 2014

Den nest mest utbredte grunnen til å arbeide svart var at lønninger i vanlige bedrifter er for lav. Her var ikke andelen like høy som skatter og avgifter, men likevel vesentlig med 17 pst. i Sverige og 11 pst. i Danmark.

Ovennevnte kan relateres til det faktum at folk oppfatter skatter og avgifter som for høye, og at høye skatter og avgifter fører til en lavere netto inntekt. Trolig er dette hovedårsaken til at svart arbeid er så utbredt i de nordiske landene.

I kartleggingen av personers oppfatning av svart arbeid sier 81 pst. i Danmark at oppdagelsesrisikoen er liten. I Sverige er den tilsvarende andelen 84 pst. Dette er basert på personlige oppfatninger av oppdagelsesrisikoen, ikke den faktiske.

Undersøkelsen viser også at i disse landene er det selvstendig næringsdrivende som har høyest sannsynlighet for å jobbe svart. Den mest utbredte årsaken til hvorfor de jobber svart var at begge parter drar nytte av det. Dette var spesielt utbredt i de nordiske landene. 13 pst. oppgav at nivået på skatter og avgifter var for høye som årsak til å unndra skatt.

Ulemper som ble oppgitt ved å jobbe svart var mangel på forsikring ved ulykker.

Undersøkelsen til EU-kommisjonen viste at det er flere menn enn kvinner som kjøpte svarte tjenester, stor sett i alderen 25-54 år. Pensjonister er underrepresentert når det gjelder kjøp av svarte tjenester. Det var også en større andel av yrkesgrupper med høy inntekt som ledere etc. som kjøpte svart. Dette henger nok sammen med at det også er de som har lengst utdanning som kjøper mest svart¹⁵, noe som trolig er et resultat av at grupper med lang utdanning tilbringer flere timer på jobb, og dermed har mindre fritid til å gjøre arbeid i hjemmet selv¹⁶.

Disse resultatene er ulike fra funn fra en spørreundersøkelse som «Boligmappa» fikk InFact til å gjennomføre. «Boligmappa» er et nettbasert servicehefte for boligen, som skal blant annet bidra til å bekjempe svart arbeid i Norge¹⁷. I likhet med EU-kommisjonen viser spørreundersøkelsen utført av InFact at utdanning påvirker holdninger til svart arbeid, men InFact sin undersøkelse viser at desto lenger utdanning man har, desto mindre synes man om

¹⁵ European Commission, 2007

¹⁶ Raaum, O., 1999

¹⁷ Boligmappa, 2015

å kjøpe svarte tjenester. Resultatet fra spørreundersøkelsen gir også geografiske forskjeller når det gjelder nordmenns holdninger til svart arbeid. Her er det dårligst holdninger i Nord-Norge. Alderen på de som kjøper svarte tjenester er dels sammenfallende med EU-kommisjonens funn der det stort sett er yngre som kjøper svarte tjenester.

Resultat fra spørreundersøkelsen utført av InFact viser at 40 pst. av nordmenn i aldersgruppa 18-29 år mener det er greit å benytte seg av svart arbeid i hjemmet noen ganger. Det er dobbelt så mange som i aldersgruppen 45-64 år. Det er slående at denne undersøkelsen som ble publisert i februar 2015, viser at det kun er syv av ti som mener bruk av svart arbeid i hjemmet ikke er greit. Dette innebærer at 30 pst. er åpne for å bruke svarte tjenester i hjemmet¹⁸.

En medlemsundersøkelse gjort av Byggenæringens Landsforening (BNL) viser at 32 pst. av bedriftene svarte at de har tapt arbeidsoppdrag som følge av svart arbeid¹⁹.

Krav til dokumentasjon er årsak til at det er vanlig at oppdrag blir gjort delvis svart og delvis hvitt²⁰.

Ulike funn vedrørende omfanget og holdningene til svart arbeid signaliserer problematikken med å anslå omfanget av noe som er ulovlig, og som få personer vil assosieres med eller innrømme. Vi får likevel et bilde av at svart arbeid er utbredt i Norge og at det foreligger holdninger blant mange som tilsier at de er åpne for denne type skatteunndragelse.

2.1.1 Problem med svart arbeid

Det store omfanget av svart arbeid i bygge- og anleggsbransjen, samt rengjøringsbransjen, er et samfunnsproblem. Dette fordi svart arbeid gir store inntektstap for fellesskapet.

Stort innslag av useriøse aktører innen enkelte bransjer skaper også vanskelige og urettferdige konkurranseforhold for de seriøse virksomhetene. Dette er et problem som mange seriøse aktører i byggenæringen selv gir uttrykk for²¹.

¹⁸ Boligmappa, 2015

¹⁹ Byggenæringens landsforbund, 2014

²⁰ Andersen R.K., Eldring L. og Steen J.R., 2014.

En undersøkelse Næringsforeningen i Stavanger-regionen har foretatt av nærmere femti bedrifter som utfører tømrerarbeid, elektrisk arbeid, rørleggerarbeid, male- og tapetseringsarbeid og hage- og anleggsarbeid i Stavanger-regionen, viser at det svarte arbeidsmarkedet i regionen, spesielt innenfor privatmarkedet, har vokst enormt de siste årene.

Det fremgår også at en av tre firmaer ukentlig taper oppdrag på grunn av de svarte aktørene, og at de seriøse aktørene nærmest har gitt opp i privatmarkedet. Her vises det også til at arbeid innen maling, tapetsering, hage- og anlegg i bygningsbransjen berøres mest²².

Ettersom inntekter fra svart arbeid holdes skjult for myndighetene, kan inntektene kanaliseres inn i andre kriminelle prosjekter, eller brukes til betaling av varer og tjenester som er unndratt myndighetenes kontroll. Det skapes dermed en kjede av ulovlige handlinger. Svarte inntekter kan eksempelvis brukes til å kjøpe svart arbeidskraft, som igjen kan åpne for trygdemisbruk når arbeidsinntekten holdes skjult for myndighetene. Skjulte arbeidsforhold kan også åpne opp for ulovlig behandling av de ansatte i forhold til sikkerhet, arbeidstid og lønn²³.

Næringsforeningen skriver også at undersøkelsen bekrefter det som politiet, arbeidstilsynet og kemneren tidligere har gitt uttrykk for gjennom «Rosenkilden» (et næringslivsmagasin publisert av næringsforeningen); at det svarte arbeidsmarkedet er omfattende, profesjonelt og – i tillegg til tapte inntekter for det offentlige og fellesskapet – har stor innvirkning på fremveksten av annen type kriminalitet²⁴.

Svart arbeid har ikke bare konsekvenser for samfunnet, men også for den enkelte som arbeider svart. Når man unndrar skatt kan dette medføre rettighetstap for den enkelte, herunder trygderettigheter som pensjon, sykepenger og fødselspenger, som skal kompensere for inntekt i perioder hvor man ikke kan arbeide. Slike rettigheter skjer på grunnlag av inntekt.

Ved å arbeide svart risikerer man dermed at man ikke får sykepenger eller arbeidsledighetstrygd ved for eksempel langvarig sykdom eller arbeidsledighet²⁵.

²¹ Byggenæringens landsforbund, 2013 (b)

²² Næringsforeningen, 2015.

²³ Finansdepartementet, 2009.

²⁴ Næringsforeningen, 2015

²⁵ Finansdepartementet, 2009

Det blir stadig flere utenlandske arbeidstakere, og en betydelig del av arbeidstakerne i byggenæringen består av arbeidsinnvandrere. Tidligere undersøkelser tyder imidlertid på at innvandrere utgjør den største delen blant dem som jobber svart, men det finnes ikke gode nok data til å bekrefte dette.

Arbeidstilsynets tall viser at bygge- og anleggsbransjen er blant de tre bransjene med høyest skaderisiko og risiko for dødsfall i forbindelse med arbeid i Norge. Arbeidstilsynet hevder også at østeuropeiske arbeidstakere har større skaderisiko enn norske i byggenæringen.

Blant spurte bedriftsledere i Fafo sin undersøkelse, er det mange som hevder at utenlandske arbeidstakere og bedrifter i liten grad bryr seg om norske HMS-regler²⁶.

I undersøkelsen stilte man også følgende spørsmål til bedriftslederne:

”I hvilken grad stiller oppdragsgiverne i privatmarkedet krav om bestemte lønns- og arbeidsforhold for de ansatte?”

Her var det kun 7 pst. som svarte «ofte eller alltid», og hele 63 pst. svarte «aldri».

I undersøkelsen finner Fafo også at en betydelig andel av de utenlandske arbeidstakernes lønn bryter med allmenngjøringsforskriften, som kommer til anvendelse når det foreligger en allmenngjort tariffavtale.

Forskriften setter krav til minstelønn og krav til arbeidstid, overtid og ferie som gjelder hele byggebransjen. Forskriften gjelder for alle arbeidstakere som utfører arbeid i Norge, uavhengig av nasjonalitet eller om ansettelsesforholdet er hos en arbeidsgiver som ikke er hjemmehørende i Norge²⁷.

«Sosial dumping» er et begrep som er mye i vinden, og utviklingen av arbeids- og tjenesteinnvandringen knyttes ofte til EU-utvidelsen 1. mai 2004.

Denne utvidelsen gav borgere i ti nye EU-medlemsland utvidet adgang til å arbeide i Norge gjennom EØS-avtalen²⁸. «Sosial dumping» er ikke et presist begrep, men knyttes til at utenlandske arbeidstakere får vesentlig dårligere arbeidsvilkår og lønn enn de nasjonale

²⁶ Andersen R.K, Eldring L. og Steen J.R., 2014

²⁷ Arbeidstilsynet, 2015 (c)

²⁸ Arbeidstilsynet, 2015

arbeidstakerne. «Sosial dumping» omtales mellom annet ved brudd på HMS-regler og brudd på allmenngjøringsforskriften²⁹.

I undersøkelsen til Fafo pekte også en informant fra en murerbedrift på den økte arbeidsinnvandringen som en årsak til at omfanget av svart arbeid har blitt forverret i bransjen de siste årene og at skattemoralen blant folk er lav³⁰. Dette utsagnet kan komme av det faktum at det er mange som oppholder seg i Norge ulovlig. På grunn av oppdagelsesrisikoen kan de ikke ta del i det hvite arbeidsmarkedet, men blir likevel værende i Norge siden det eksisterer et svart arbeidsmarked her³¹.

Arbeidsinnvandrere godtar i tillegg å jobbe for mye lavere lønn, og er dermed særlig utsatt for sosial dumping.

Det finnes også forskning på problemene i håndverkerbransjen og de urettferdige konkurransevilkårene.

En Bacheloroppgave fra Høgskolen Stord/Haugesund fra 2014 fant at antall konkurser i håndverkerbransjen i Norge har økt betydelig. I oppgaven vises det til en uttalelse fra en bobestyrer i Haugesund som påpeker at en årsak til det store antallet konkurser er at de seriøse bedriftene ikke klarer å konkurrere på pris. Utenlandske firma eller enkeltmannsforetak, som jobber til østeuropeiske priser skaper urettferdige konkurranseforhold for norske bedrifter.

Norske bedrifter som skal være seriøse og betale norsk lønn, skatt og merverdiavgift, overlever ikke i denne konkurransen.³²

Det er krav om at alle virksomheter innenfor bygg og anlegg skal utstyre arbeidstakerne sine med ID-kort for å kunne identifisere hvem man er, og hvem man jobber for³³. Ved å se på statistikken for ID-kort fra desember 2013 ser man at det er stort innslag av utenlandske arbeidstakere i bygg og anlegg. Samlet sett hadde hele 30 pst. av ID-kortinnehaverne utenlandsk bakgrunn³⁴.

²⁹ difi, 2015

³⁰ Andersen R.K, Eldring L. og Steen J.R., 2014

³¹ Arbeids- og inkluderingsdepartementet, 2008

³² Kallevik, I., Bringedal, M., 2014

³³ Arbeidstilsynet, 2015 (b)

³⁴ Andersen R.K, Eldring L. og Steen J.R., 2014

Samtidig finner undersøkelsen til Fafo at det er en svært høy andel som mangler ID-kort. Fire av ti av de norske arbeidstakerne oppgir at de ikke har gyldig ID-kort, mens nesten 50 pst. av de utenlandske oppgir at de mangler kort.

Det regionale verneombudet delte ut spørreskjema på byggeplasser når de utførte tilsyn, fra spørreskjemaene vises det at blant bygningsarbeidere er Polen og Litauen mest utbredt blant respondentene utenom Norge. Man fant også ut at det sannsynligvis er stor tilflyt av nye arbeidstakere som kommer til landet, og at utskiftningen skjer relativt hyppig³⁵.

Problemene med svart arbeid som medfører urettferdige konkurransevilkår, samt sosial dumping som presser lønninger og arbeidsvilkår i disse bransjene ned til uakseptable nivå, påvirker rekrutteringen til disse yrkene.

Ungdom legger stor vekt på at arbeidsplassen skal være trygg og varig. Lønnsforholdene er også viktige når de velger arbeid³⁶. Dette kan ha vært en medvirkende årsak til at søkertallet til bygg- og anleggsteknikk på videregående skole hadde 700 færre søkere i skoleåret 2014/2015 sammenlignet med året før. Bygg- og anleggsteknikk var et av fagene som har hatt størst nedgang, med hele 16 pst³⁷.

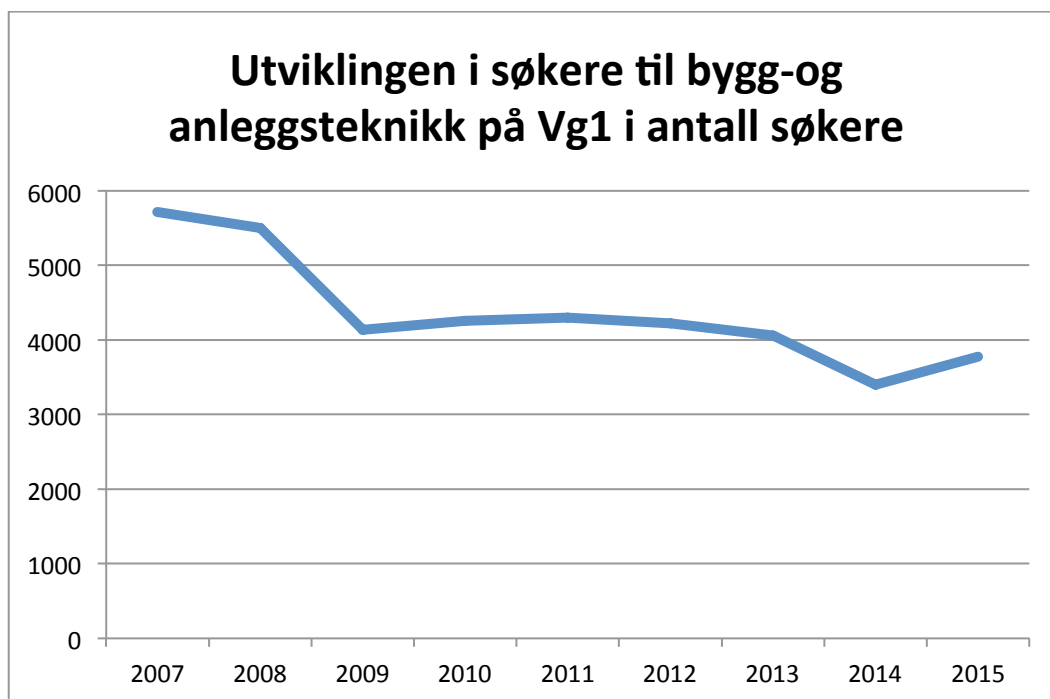
Imidlertid viser ferske søkertall innen bygg- og anleggsteknikk for skoleåret 2015/2016 en oppgang i forhold til fjoråret med 373 flere søkere.

Figuren under viser utviklingen i antall søkere til bygg- og anleggsteknikk fra 2007- 2015.

³⁵ Andersen R.K, Eldring L. og Steen J.R., 2014

³⁶ Aslesen, S., Langeland, O., 2000

³⁷ Kunnskapsdepartementet, 2014

Figur 3: Utviklingen i antall søkere til Bygg- og anleggsteknikk³⁸

I en debatt om svart arbeid og ROT-fradrag påpeker malermester Bo Lunde at det er vanskelig å rekruttere dyktige malere til bransjen. Det kreves fagutdanning, og uten utdanningen vil kunnskapen bli borte. Å kjenne til norske forhold når en skal utføre håndverkertjenester i Norge er viktig, og på lang sikt er det mer lønnsomt å betale for hvite tjenester med den rette kompetansen enn å kjøpe billigere tjenester som kanskje ikke egner seg for norske forhold³⁹.

2.1.2 Årsaken til stort innslag av svart arbeid i ROT- og RUT-markedet

Det at ROT-markedet og RUT-markedet bærer preg av relativt lite ferdighetskrevede arbeidsoppgaver, gjør disse markedene sårbare for svart arbeid.

Senere i oppgaven vil vi se mer på årsaken til et stort innslag av svart arbeid i et teoretisk perspektiv ved å se på arbeidet til av Steven J. Davis og Magnus Henrekson⁴⁰, men først ser vi nærmere på hvordan bransjene ser ut i dag.

³⁸ Utanningsdirektoratet, 2015 (xx)

³⁹ VG TV, 2014

⁴⁰ Strand, J., 2004

HO Virke nevner i rapporten «*Rot-fradrag- et effektivt virkemiddel mot svart arbeid*» noen viktige grunner til at svart arbeid er så utbredt i bygge- og anleggsbransjen.

Der pekes det på lave etableringsbarrierer, stort markedspotensial, og liten oppdagelsesrisiko som hovedårsaker⁴¹.

Mange undersøkelser om svart arbeid viser at liten oppdagelsesrisiko er en vesentlig faktor. I en spørreundersøkelse av ansatte og bedriftsledere gjennomført av Telemarksforskning, ble det også avdekket at mange bedriftsledere mener at sannsynligheten for å bli oppdaget ved lovbrudd er lav. Oppdagelsesrisikoen er veldig viktig for å minske svart arbeid⁴².

Medlemsbedrifter til Byggenæringens Landsforening (BNL) og Norsk Teknologi peker også på liten oppdagelsesrisiko som årsak til det store omfanget av svart arbeid i byggenæringen.

De fleste medlemsbedriftene bekrefter påstanden om at det er få kontroller fra skattemyndighetene, og at konsekvensene ved å bli oppdaget er små. Mange bedrifter var også enig i påstanden om at man slipper en del papirarbeid og byråkrati ved å arbeide svart⁴³.

Sistnevnte årsak bekreftes av SMSØ sin undersøkelse fra oktober 2011 der 48 pst. svarte at det best egnede tiltaket for å redusere kjøp av svart arbeid er et enklere regelverk/enklere å kjøpe hvite tjenester⁴⁴.

En annen mulig årsak til det store omfanget av svart arbeid i bygg- og anleggsbransjen er at denne bransjen kjennetegnes av at det er mange enkeltmannsforetak, og i disse foretakene er det ingen revisjonsplikt. Dermed blir rollen til øvrige kontrollinstanser i disse foretakene mye viktigere.

Det er størst forekomst av kontantoppgjør uten kvittering, noe som også er svært vanskelig å kontrollere⁴⁵. For å motvirke skatte- og avgiftsunndragelser vedtok Stortinget at fra 1. januar 2011 skulle betaling av varer og tjenester over 10.000 kr. skje via bank eller annet foretak som har rett til å drive betalingsformidling, for å få skattefradrag og fradrag for merverdiavgift.

⁴¹ Virke, 2015c)

⁴² Kili, T., Thorstensen, A., Aastvedt, A., 2008

⁴³ Andersen R.K, Eldring L. og Steen J.R., 2014

⁴⁴ Opinion, 2011

⁴⁵ Kili, T., Thorstensen, A., Aastvedt, A., 2008

Dette gjør det vanskeligere for useriøse aktører å skjule omsetningen. Privatpersoner som handler med næringsdrivende som unndrar skatt, blir også medansvarlige dersom de betaler kontant over denne grensen. Det er ikke nok at en ikke var klar over at den næringsdrivende unndro skatt, dersom du har betalt kontant over beløpsgrensa. Man er likevel medansvarlig.

Dermed er den tryggeste måten å gjøre opp for kjøp av tjenester å betale via bank, for å unngå å bidra til skatteunndragelse⁴⁶.

Privatpersoner som leier ut bolig og ønsker fradrag for utgifter i tilknytning til den skattepliktige utleien kommer også under denne regelen^{47,48}.

Det er imidlertid lov til å betale privatpersoner inntil 6000 kr. skattefritt per år for å utføre arbeid i hjemmet⁴⁹. Denne grensen steg fra 4000 kr. til 6000 kr. fra 1. januar 2014.

Å øke kontroller og sanksjoner mot lovbrudd innen byggenæringen er et ressurskrevende og dyrt tiltak. Samtidig er privatmarkedet vanskelig å kontrollere på grunn av retten til privatliv⁵⁰.

Det har vært en økning i bruk av elektroniske anbudstjenester, noe som gjør det enklere å hente inn anbud fra ulike bedrifter når en ønsker å pusse opp eller få annet arbeid i hjemmet utført⁵¹. Eksempel på dette er finn.no, mittanbud.no, mittoppdrag.no, anbudstorget.no mfl.

Det er mange av medlemsbedriftene til Byggenæringens Landsforening som ikke benytter seg av disse tjenestene for å hente inn oppdrag. Årsaken til dette er blant annet at de ikke har mulighet til å konkurrere på pris på disse markedsarenaene⁵².

Til tross for at de fleste peker på pris som den viktigste årsaken til å velge å få utført arbeid svart i stedet for hvitt, er det svært få som sjekker hva prisdifferansen mellom hvitt og svart arbeid faktisk er.

⁴⁶ KPMG, 2015

⁴⁷ Skatteetaten, 2015 (e)

⁴⁸ Lovdata, 2015 (b)

⁴⁹ Skatteetaten, 2015 (f)

⁵⁰ Andersen R.K, Eldring L. og Steen J.R., 2014

⁵¹ Lavik, R., 2014

⁵² Andersen R.K, Eldring L. og Steen J.R., 2014

33 pst. som har kjøpt svarte tjenester sjekker ikke prisen på hvite tjenester⁵³. Dette signaliserer at befolkningen har en holdning om at det er mye billigere med svarte tjenester enn hvite tjenester, uten å vite om det faktisk stemmer og hvor stor prisdifferanser er.

En innføring av et ROT-fradrag kan være med på å endre oppfatningen om at svart er vesentlig billigere enn hvitt.

Fra 1.januar 2015 ble det innført strengere krav til «Boligsalgsrapporten».

Boligsalgsrapporten er en tilstandsrapport som gir en grundig gjennomgang av tilstanden til boligen din, og legger stor vekt på byggetekniske forhold som er relevant når boligen skal selges^{54/55}.

Boligsalgsrapporten krever også dokumentasjon knyttet til utbedringer av boligen. Dersom man ikke kan dokumentere at dette er fagmessig utført, vil en takstmann gi boligen en svakere tilstandsgrad (TG). Tilstandsgraden går fra 0 (feilfritt) til 3⁵⁶, og vil ha innvirkning på taksten. Det foreligger dermed en risiko for at man får en lavere salgspris for boligen dersom man ikke kan dokumentere at utbedringer er fagmessig utført.

Innføringen av de nye kravene til «Boligsalgsrapporten» kan derfor gjøre det mindre attraktivt å pusse opp svart, og dermed redusere svart arbeid.

Som nevnt tidligere var det mange bedrifter som sa seg enig i påstanden om at dersom en arbeider svart, slipper man en del papirarbeid og byråkrati. Kjøpere av svarte tjenester har lignende motivasjon. Dette taler for at de nye dokumentasjonskravene som er innført gjennom Boligsalgsrapporten kan virke negativt på omfanget av svart arbeid også. Kvittering er ikke god nok dokumentasjon, og det blir dermed ekstra papirarbeid for å få godkjent dokumentasjon for oppussingen uten at det går på bekostning av boligens tilstand. Det nye dokumentasjonskravet gir i hvert fall ikke et enklere regelverk ved kjøp av hvite tjenester.

⁵³ Opinion, 2011 (b)

⁵⁴ Norsk takseringsforbund, 2015

⁵⁵ Norsk takseringsforbund, 2015

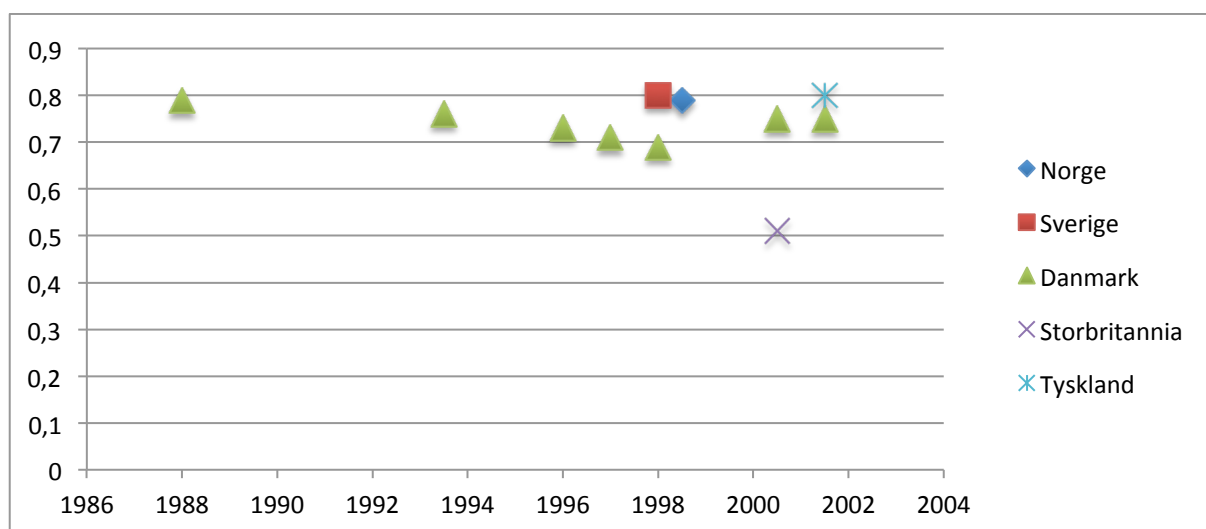
⁵⁶ Sæter, M., 2015

2.2 Egenproduksjon i Norge

Rockwool Fondens Forskningsenhet i Danmark har gjennomført 10 undersøkelser vedrørende egenproduksjon i hjemmet. Seks av undersøkelsene er gjennomført i Danmark, og de resterende fire i Sverige, Norge, Storbritannia og Tyskland. Sistnevnte fire undersøkelser er foretatt mellom år 1998 og 2001.

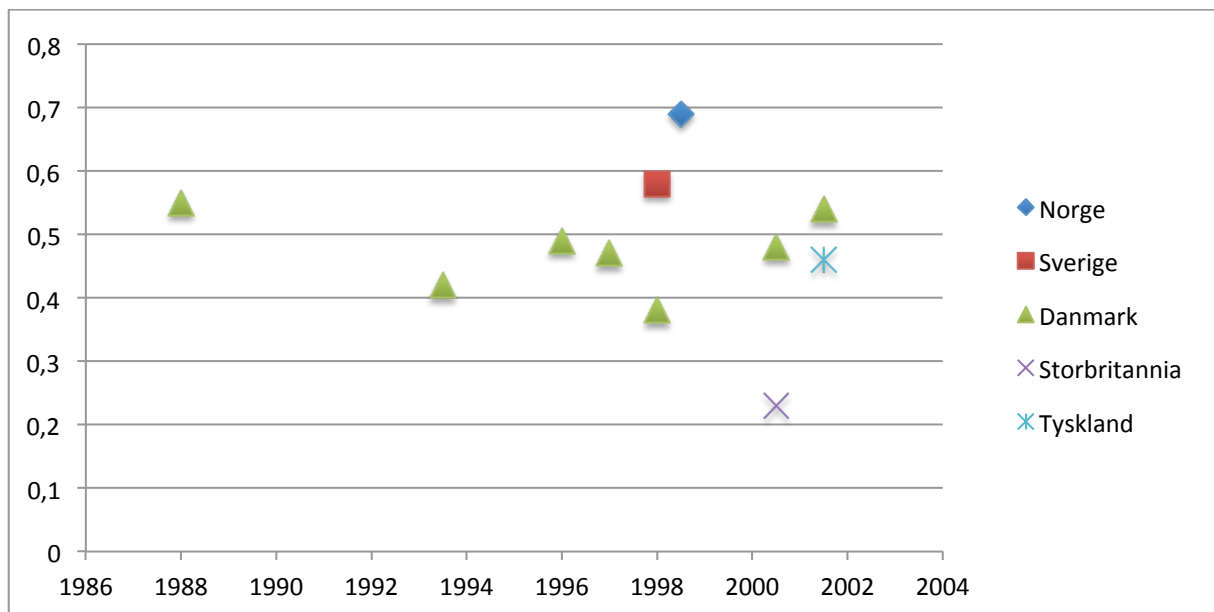
Resultatet av dette arbeidet er basert på sammenlignbare data fra ovennevnte land, og er presentert i bokform under tittelen ”*Do-It-Yourself work in North-western Europe /Maintenance and improvement of homes*” av Søren Brodersen (heretter «Brodersen»).

I undersøkelsene er arbeid i hjemmet delt i mindre reparasjoner, vedlikehold i hjemmet og større forbedringer i hjemmet.

Figur 4: Andel av mindre reparasjoner og vedlikehold i hjemmet som utføres av husholdningen selv

Tall fra undersøkelsen viser at rundt 79 pst. av mindre reparasjoner og vedlikehold i husholdningene i Norge er utført av husholdningene selv. Dette er ikke særlig forskjellig fra Sverige og Tyskland, og heller ikke Danmark selv om de ligger litt under. Storbritannia har en relativt liten andel egenproduksjon.

Figur 5: Andel av større forbedringer i hjemmet utført av husholdningen selv

For *store* forbedringer skiller Norge seg ut med en mye høyere andel egenproduksjon (69 pst.) enn de andre landene.

I Danmark kan vi se på endringer i trendene for egenproduksjon. Vi ser en økning i andelen av egenproduksjon ved *store* forbedringer i hjemmet i 2000 og 2001, fra det lave nivået som oppsto rundt år 1993. Denne perioden tilførte Staten midlertidig subsidier til større vedlikehold og forbedringer utført av bedrifter.

Brodersen mener at økningen av egenproduksjon i danske husholdninger har en klar sammenheng med utviklingen av mer vennlige materialer og verktøy for egenproduksjon. Videre viser han til den økende populariteten til gjør-det-selv-programmer på TV og i andre media. Dette øker ikke bare motivasjonen for å gjøre arbeid selv, men gir også anvisning trinn-for-trinn om hvordan man gjør arbeidet. Dette argumentet er aktuelt også for Norge, da det er en rekke programmer om oppussing, og hvordan en kan pusse opp selv.

I Storbritannia er det betydelig lavere nivå av egenproduksjon for reparasjoner og vedlikehold i hjemmet. Brodersen mener at mindre egenproduksjon i Storbritannia ikke er et uventet resultat grunnet lavere skattebyrde i Storbritannia sammenlignet med de skandinaviske landene, og at den marginale skattesatsen for de fleste lønnstakere i Storbritannia er den

laveste av de fem landene i undersøkelsen. Dette taler i retning av at det relativt høye nivået av skatter og avgifter i Norge bidrar til at det er høy andel av egenproduksjon i Norge.

Brodersen nevner imidlertid at den høye graden av egenproduksjon ved større forbedringer i Norge, har bakgrunn i at vi har en sterk tradisjon for denne type egenproduksjon i Norge. Dette mener han er til en viss grad understøttet av tradisjon for trehus og det faktum at befolkningen er spredt over et meget stort geografisk området, noe som kan gjøre det vanskelig å få tak i håndverkere.

Brodersen finner at selveiere utfører mer arbeid i hjemmet selv, både når det gjelder små reparasjoner og store forbedringer, enn leietakere. Sammenliknet med Danmark og Sverige er andelen av selveiere i Norge høy, der om lag 80 pst. av husholdningene eier boligen sin selv⁵⁷. Ut ifra dette kan den høye selveierandelen i Norge også være en årsak til den store andel egenproduksjon.

Brodersen har anslått at den samlede verdien av egenproduksjon i form av mindre reparasjoner, vedlikehold og større forbedringer i hjemmet tilsvarer ca. 2 ½ - 3 pst. av BNP i de skandinaviske landene (Norge ca. 3,2 pst.), og mellom 1 - 1 ½ pst. i Tyskland og Storbritannia.

Ved hjelp av input-koeffisienter fra nasjonalregnskapet, har man konvertert disse verdiene til antall årsverk som vil bli opprettet i byggebransjen dersom all egenproduksjon som ble oppgitt i undersøkelsen ble utført som betalt arbeid av et firma. Han fant at egenproduksjon foretatt av 1000 innbyggere ville tilsvart 10 årsverk i året i Norge, litt mindre i Sverige og Danmark. Undersøkelsene i Storbritannia og Tyskland indikerer et betydelig lavere nivå, tilsvarende 3-4 årsverk per 1000 innbyggere.⁵⁸

Det norske nasjonalregnskapet har flere ganger foretatt beregninger på hvilken verdi det ulønnede husholds arbeid hadde hatt om vi hadde kjøpt tjenestene i markedet.

Siste beregningen som er gjort tar utgangspunkt i tidsbruksundersøkelsen til SSB fra 2010. Resultatet av disse beregningene viser at ulønnet husholds arbeid i 2010 hadde en total verdi på 646 mrd. kr., noe som utgjorde 26 pst. av bruttonasjonalprodukt (BNP) i 2010.

⁵⁷ Statistisk sentralbyrå, 2014 (b)

⁵⁸ Brodersen, S., 2003

Dette signaliserer at egenproduksjon er av stort omfang i Norge, både innen reparasjoner og vedlikehold i hjemme, og spesielt husholdningsarbeid.

Beregningene til Det norske nasjonalregnskapet er utdypet i kapittel 6⁵⁹.

2.2.1 Årsaken til at husholdninger velger å utføre arbeid i hjemmet selv

Undersøkelsene i Danmark viser at det er pris som er motivasjonen for å gjøre arbeidet selv. Dette samsvarer med motivasjonen for å etterspørre og tilby svarte tjenester⁶⁰.

Brodersen bruker et eksempel for å illustrere dette:

En kirurg haster hjem fra jobb en fredag ettermiddag for å rekke å handle material til en reparasjon hjemme, før butikken stenger. Motivasjonen hans for å utføre arbeidet selv er ikke at han har lyst å bruke helgen på reparasjoner i hjemmet, men noen raske beregninger har overbevist ham om at det er økonomisk rasjonelt å gjøre det selv.

Han hadde fått et tilbud fra et firma, som tar 284 DKK per time, eks. mva., dvs. totalt 355 DKK per time. Firmaet regner med at det vil ta ca. 8 timer å gjøre jobben, noe som betyr at lønnskostnadene ville være 2840 DKK, inkludert merverdiavgift.

Kirurgen hadde blitt tilbudt overtid på sykehuset på 311 DKK per time, men etter å ha betalt marginalsatt ville dette bare gi ham 114 DKK. Han måtte derfor jobbet 25 timer overtid for å betale byggefirmaet for å gjøre åtte timers arbeid.

Siden kirurgen trolig ikke kan gjøre jobben like raskt som en håndverker, kan det tenkes han vil bruke dobbelt så lang tid på arbeidet som en håndverker, dvs. 16 timer.

Men det vil likevel gi han 9 timer mer fritid å gjøre jobben selv enn å jobbe overtid på sykehuset og betale et firma for å gjøre det.

Eksempelet ovenfor reflekterer konkrete lønns- og marginale skattesatser i Danmark.

⁵⁹ Brathaug, A.L., Westberg, N. B., 2012

⁶⁰ Brodersen, S., 2003

Dette er et fiktivt eksempel, men det illustrerer ganske godt hvorfor så mange husholdninger utfører arbeid i hjemmet selv. Brodersen sier det finnes et konkret eksempel som viser da samme i Sverige, og antar dette vil være tilfelle for Norge også.

2.2.2 Problem med mye egenproduksjon i husholdningene

Som nevnt fører skatter til substitusjon bort fra produksjon i markedet til løsninger som er unntatt beskatning. Spesielt i tilfellet der det fører til substitusjon mot egenproduksjon fører dette til mindre effektive løsninger i samfunnsøkonomisk forstand.

Tidsbruksundersøkelsen til SSB fra 2010 viser at egenproduksjon i Norge utgjør om lag 26 pst. av BNP⁶¹. Nordmenn skiller seg ut som ett av de mest gjør-det-selv entusiastiske folkene i Nordvest-Europa⁶².

Ved å erstatte arbeidet som husholdningene utfører selv med betalt arbeidskraft i markedet, kan vi oppnå en samfunnsmessig gevinst. Dette vil gi Staten økte inntekter samtidig som spesialisering og arbeidsdeling gir mer produktiv anvendelse av arbeidskraft og bedre vilkår for å kombinere familie- og arbeidsliv⁶³.

Dersom egenproduksjon i hjemmet er mindre effektivt enn bruk av spesialisert arbeidskraft, vil det teoretisk gi økt velferd dersom egenproduksjon i hjemmet erstattes med kjøp av tjenester i det svarte markedet. Aller størst gevinst er det ved å erstatte egenproduksjon og svart arbeid med kjøp av hvite tjenester⁶⁴. Dette vises i kapittelet under.

⁶¹ Brathaug, A.L., Westberg, N. B., 2012

⁶² Brodersen, 2003

⁶³ Koksrud, A.S., 2011

⁶⁴ Strand, J., 2004

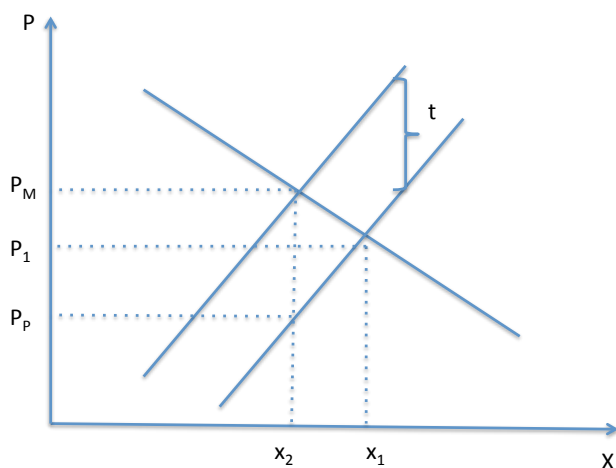
3. Teori

3.1 Skatteunndragelse

Et godt skattesystem kjennetegnes ved at det er lett å kontrollere at skatter og avgifter faktisk blir betalt i henhold til lover og forskrifter. Desto større omfang skatte- og avgiftsbetalingen har, desto viktigere er dette. Vi har sett at skatteunndragelse har fått et nokså stort omfang, spesielt i ROT-markedet, og at det er ressurskrevende og vanskelig for myndighetene å kontrollere dette.

Blir forskjellen mellom prisen den som etterspør må betale og den prisen tilbyder får i et marked for et beskattet objekt stor nok, vil det være store sjanser for at det oppstår omsetningsformer ved siden av de ordinære markedene, særlig hvis kontrollen fra myndighetene er dårlig.

Figur 6 viser en vanlig situasjon og motivasjonen for skatteunndragelse.

Figur 6: Illustrasjon av motivasjonsforhold for skatteunndragelse⁶⁵

Tjenester som er avgiftspliktig ved svart omsetning vil ha en pris som ligger mellom markedspris og produsentpris, noe som vil være til fordel for både kjøper og selger.

⁶⁵ Ringstad, V., 2000

For at begge parter skal være motivert til omsetning utenom det ordinære markedet må prisen ligge mellom produsentpris og markedspris. Prisen i det svarte markedet ved konkurranse vil være nær prisen for likevekt uten avgiften. Grunnen til dette er at omsetningen blir bestemt av den korte siden i markedet. Den korte siden er den delen av tilbudet eller etterspørselen som ligger nærmest prisaksen, det er alltid den korte siden som bestemmer omsatt kvantum i markedet⁶⁶. Hvis prisen er over likevektspris, bidrar konkurransen til at prisen blir presset ned, mens den blir presset oppover dersom den i utgangspunktet er under prisen for likevekt uten avgift.

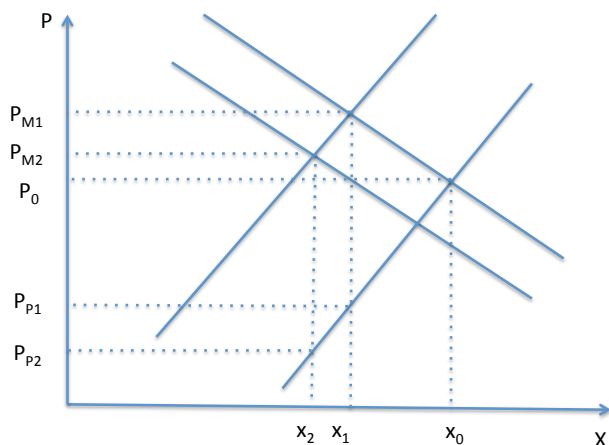
Figur 6 ovenfor viser at desto større avgiften/skatten er, desto større er motivasjonen for å unndra skatt.

Holdninger og muligheter for skatteunndragelse skaper store ulikheter og medfører et betydelig rettferdighetsproblem. Myndighetene får reduserte inntekter som følge av det svarte markedet, noe som kan tilsi høyere skatte og avgiftssatser, og dermed enda større ulemper for de lovlydige tilbyderne.

De som vil eller «må» være lovlydige betaler skatt av en større del av sin inntekt, fordi de må betale den skatten de uærlige unndrar fra beskatning. Andre følger av et svart marked er en betydelig reduksjon i etterspørselen i det legale markedet. Figur 7 nedenfor viser dette.

Både tilbuds- og etterspørselsfunksjonen får et skift mot venstre. Konsekvensene av dette er lavere registrert omsetning, markedspris og produsentpris enn i tilfellet uten etterspørselsreaksjoner i det legale markedet.

⁶⁶ Cappelen Damm Undervisning, 2015

Figur 7: Virkninger på det legale marked ved at det eksisterer et svart marked

Et svart marked som oppstår ved siden av et legalt på grunn av en avgift vil kunne føre til et skift mot venstre i etterspørselsfunksjonen i det legale markedet fordi de som etterspør tjenestene i noen grad går over til det svarte markedet. De lovlige produsentene må bære en større del av avgiften, omsetningen reduseres, og myndighetene får inn mindre inntekter⁶⁷.

3.2 Skatte-indusert substitusjon bort fra det hvite markedet

Det er to relevante teorier vi ønsker å fremheve i oppgaven vår.

Den første teorien er «*Tax effects on work activity, industry mix and shadow economy size: evidence from rich-country comparisons*» av Steven J. Davis og Magnus Henrekson.

Den andre teorien er «*Tax distortions, household production and black-market work*» av Jon Strand.

Teoriene har en del fellestrekk som vi anser som viktige i en utredning vedrørende innføring av et ROT- og RUT-fradrag i Norge, og som Finansdepartementet etter vår oppfatning legger

⁶⁷ Ringstad, V., 2000

for lite vekt på i sin utredning knyttet til innføring av ROT-fradrag.

Teoriene fokuserer på at skatt på arbeidsinntekt og konsum oppfordrer husholdningene til å velge bort det legale markedet i favør av ubeskattede aktiviteter som fritid, egenproduksjon og det svarte markedet. Begge teoriene poengterer at dette skaper ineffektivitet sosialt sett ved at husholdningstjenester blir utført av mindre produktive arbeidere i det svarte markedet eller av husholdningene selv, istedenfor av profesjonelle aktører i det hvite markedet.

Det er imidlertid skatt som skaper et grunnlag for en «svart» sektor, fordi dette gjør arbeid og konsum dyrere og gir dermed arbeidsgivere og arbeidstakere insentiver til å samarbeide for å unngå å betale skatt⁶⁸.

3.2.1 Skatteeffekten på arbeidsaktivitet, ulike industrier og svart økonomi: En sammenligning av "rike" land

Teorien til Steven J. Davis og Magnus Henrekson har noen interessante synspunkter med hensyn til hvilke aktiviteter som lettest flytter fra det hvite markedet til egenproduksjon i husholdningen, eller til kjøp av tjenestene i det svarte markedet. Teorien er at desto mer kapitalkrevende en oppgave er, desto mer attraktivt er det å få satt bort oppgaven til andre enn å gjøre den selv.

Davis og Henrekson trekker også frem at oppgaver kan kreve flere typer arbeidskraft. Ved teamproduksjon vil markedet ha et fortrinn som tilsier at man ikke vil benytte seg av egenproduksjon. Fagfolk har et fortrinn ved oppgaver som krever høy kompetanse og spesialisert arbeidskraft. Derfor slår teorien fast at sysselsetting og verdiskaping i kompetansekrevende industri er relativt ufølsom i forhold til skattesatser.

Davis og Henrekson tolker bedrifters størrelser som tegn på viktigheten av teamproduksjon, og påstår dermed at sysselsetting og verdiskaping er relativt ufølsom for skattesatser i bransjer der store bedrifter dominerer.⁶⁹

⁶⁸ Strand, J., 2004

⁶⁹ Davis, S. J., Henrekson, M., 2004

Basert på disse teoretiske betraktninger passer RUT-tjenester bra til profilen av skattesensitive bransjer.

ROT-tjenester derimot er noe mer ferdighetskrevende og krever i mange tilfeller spesielt utstyr som husholdningene ofte ikke har selv. Dersom husholdningene mangler utstyr og kompetanse til å utføre oppgaver selv, kan man velge enten å kjøpe tjenesten i det hvite markedet eller det svarte markedet.

Rockwool Fondens Forskningsenhet sine undersøkelser i Danmark underbygger teorien til Davis og Henrekson vedrørende hvilket arbeid som flyttes fra et ordinært marked til egenproduksjon eller svart produksjon⁷⁰. Rockwool Fondens Forskningsenhet finner at;

I tilfeller med mindre reparasjoner og vedlikehold, er maling og tapetsering den vanligste typen av aktiviteter som husholdningene utfører selv, og sto for 63 pst. av de 352 tilfellene der husholdninger sier de har gjort denne type arbeid 100 pst. selv. Det høye tallet for egenproduksjon gjenspeiler trolig at maling verken krever spesiell kunnskap eller dyrt verktøy - om kvaliteten stemmer overens med en profesjonell maler blir en annen sak. Dette signaliserer preferanser for å gjøre arbeid som ikke ser ut til å kreve mye i form av spesialiserte kvalifikasjoner selv. Mens de overlater vanligvis det helt klart mest ferdighetskrevende arbeid, som for eksempel nye bad, elektrisk arbeid, ny kjeler etc. til et firma. Således er det først og fremst arbeid som krever dyre spesialverktøy eller spesialkunnskap som husholdninger unngår å gjøre selv⁷¹.

I følge teorien til Davis og Henrekson har tjenester innen barnepass og eldreomsorg egenskaper som bidrar til høy skattefølsomhet. Dette kan være en del av årsaken til at rike land med høye skattesatser ofte gir store direkte eller indirekte subsidier til markedet for slike omsorgstjenester. I Norge bidrar det offentlige med hjemmehjelp, hjemmesykepleie, omsorgsboliger, samt alders- og sykehjem⁷². Andre goder Norge subsidierer er barnehage.

⁷⁰ Brodersen, S., 2003

⁷¹ Brodersen, S., 2003

⁷² Utdanningsforbundet, 2003

Davis og Henrekson betegner produksjon og inntekter generert i det legale markedet, som er deklarerert til myndighetene og fanget i nasjonalinntekten og produktregnskap, som «*markedsproduksjon*». Dette omtaler vi som «*hvitt arbeid*» eller «*det legale markedet*».

Videre betegner de produksjon og inntekter generert i markeder som ikke er oppgitt til myndighetene, spesielt skattemyndighetene, som «*skygge*»- eller «*underground*» økonomi. Vi vil i det videre bruke betegnelsene «*svart arbeid*» og «*svart marked*» for slik skygge-/undergrunnsøkonomi.

Produksjon for eget forbruk betegnes som «*husholdningenes egenproduksjon*». Betegnelsen «*fritid*» brukes om tiden som er viet til å hvile, og til å utøve egne aktiviteter der en ikke er produktiv.

I tråd med denne terminologien, fordeler Davis og Henrekson husholdningenes tid på hhv. lovlig hvitt arbeid, svart arbeid, egenproduksjon og fritid.

Husholdningers egenproduksjon, svart arbeid og offentlig velferd

Skatt på arbeid og konsum fører til skatteunndragelser på flere marginer.

Å velge fritid og egenproduksjon i hjemmet fremfor å kjøpe varer og tjenester i markedet er lovlige former for skatteunndragelse. Å erstatte arbeid i markedet med svart arbeid og kjøp av varer og tjenester som produseres svart er ulovlig skatteunndragelse.

Ser man på omfanget av egenproduksjon og svart arbeid tilsier det potensial for betydelig skatte-indusert substitusjon bort fra det legale markedet.

Som vist under 2.1 har skatter og avgifter stor betydningen på den svarte økonomien.

Fra EU-kommisjonens rapport «*Undeclared Work in the European Union*» fremkommer det at 13 pst. oppgav at nivået på skatter og avgifter var for høye som årsak til å unndra skatt.

Gjennomgangen i kapittel 2 markerer også omfanget av substitusjon bort fra produksjonen i det legale markedet og over til et illegalt marked, og at dette fører med seg annen arbeidslivskriminalitet.

Hvordan personlige skatter påvirker allokering av tid og oppgavefordeling

En husholdning som skal male huset sitt utvendig kan velge mellom å kjøpe tjenesten hvitt i det legale markedet, eller velge en løsning utenfor det hvite markedet for å utføre malejobben.

Ved å kjøpe tjenesten hvitt ansetter husholdningen en profesjonell til å male huset, og transaksjonen er betinget ulike skatter. Ved å velge en løsning utenfor det hvite markedet kan husholdningen bruke sin egen tid på å male huset, og unngår beskatning. Et tredje alternativ er å ansette noen som arbeider svart, og dermed delvis unngå skatte- og avgiftsbyrden, uten å pådra seg tidskostnaden ved å gjøre det selv.

Davis og Henrekson fokuserer på de to første alternativene i analysen nedenfor, men en tilsvarende analyse kan brukes til hvilket som helst valg mellom beskattede og ubeskattede (eller mindre beskattet) alternativer.

For å svare på hvordan personlige skatter påvirker valget mellom hhv. å kjøpe tjenesten i det ordinære markedet, eller å gjøre jobben selv, forutsettes det i første omgang at arbeidskraft er den eneste faktoren som er brukt til å utføre oppgaven.

For enkelhets skyld forutsettes at husholdningen har valget mellom profesjonell arbeidskraft eller å gjøre arbeidet selv. Det forutsettes videre at varen eller tjenesten produseres og konsumeres i en gitt mengde.

Følgende variabler brukes:

C_H	=	Kostnader ved at egenproduksjon.
C_M	=	Kostnaden ved å kjøpe tjenesten i markedet fra en profesjonell leverandør.
W_B	=	Kjøpers lønn før skatt per tidsenhet.
W^P	=	Den profesjonelle leverandør sin lønn før skatt
H^B	=	Tid som kreves for å utføre oppdraget av kjøperen.
H^P	=	Tid som kreves for å utføre oppdraget av den profesjonelle.
t	=	Marginal skattesats på kjøperens arbeidsinntekt, inkludert hans/hennes obligatoriske bidrag til sosiale forsikringsfond.
S	=	Skattesatsen på lønn pålagt arbeidsgivere (dvs. kjøperen).
m	=	Merverdiavgift (mva.-sats)

(H_B / H_P) måler den profesjonelles relative produktivitet i utførelse av oppgaven. Når $H_B > H_P$, er den profesjonelle mer produktiv enn husholdningen, og det kan sies at den profesjonelle har et absolutt fortrinn i utførelse av oppgaven. Dette gjelder sannsynligvis i de fleste tilfeller, men kjøperen kan ha et absolutt fortrinn i visse tilfeller.

Kostnadene ved egenproduksjon er lik lønn etter skatt:

$$(1) \quad C_H = W^B(1 - t)H^B$$

Dette er tidskostnaden ved å gjøre arbeidet selv.

Kostnaden ved å kjøpe tjenesten i et konkurranseutsatt marked (kjøpe tjenesten hvitt) er:

$$(2) \quad C_M = W^P(1 + s)(1 + m)H^P$$

Det følger umiddelbart at kjøperen foretrekker å kjøpe tjenesten i markedet når

$$(3) \quad C^H > C^M \Leftrightarrow \frac{W^B H^B}{W^H H^P} > \frac{(1+s)(1+m)}{1-t}$$

Ligning (3) sier at markedsløsningen dominerer når den profesjonelles komparative fortrinn overstiger skattefaktoren, $\frac{(1+s)(1+m)}{(1-t)}$.

For ethvert skattesystem, bestemmer komparative fortrinn forholdet $\frac{W^B H^B}{W^P H^P}$ fordeling av oppgaver og tidsallokeringen, men skatter er med å påvirker valgene de private gjør i denne oppgavefordelingen og allokeringen.

I fravær av skatter, vil det optimale valget til private være å tildele oppdraget til personer med komparativt fortrinn. Dette ser en ved at høyre side av ligning (3) er lik 1 når $s = m = t = 0$.

Dermed vil private foreta en samfunnsmessig optimal fordeling i en økonomi uten skatter.

Ved å heve minimumskravet til den profesjonelles komparative fortrinn for at en markedsløsning skal bli valgt, driver personlige skatter en kile mellom optimal privat og samfunnsmessig oppgavefordeling.

Det er alt for få oppdrag som utføres i det ordinære markedet på grunn av skatter, og altfor lite tid blir brukt i dette markedet. Naturligvis gjenspeiles dette ved at for mange oppdrag blir utført av husstanden selv eller i det svarte markedet, og altfor mye tid blir brukt til arbeid utenfor det hvite markedet.

Nordmenn har en høy terskel for å leie profesjonell hjelp til oppussing i hjemmet. Særlig når det gjelder maling, listing, tapetsering og lignende er det en stor andel av nordmenn som gjør jobben selv istedenfor å leie inn profesjonelle⁷³.

Når skatter øker, fortrenses marginale produsenter i markedet av mindre effektive produsenter i husholdningen, noe som øker den gjennomsnittlige kostnaden for samlet produksjon samtidig som man reduserer gjennomsnittlig produksjonskostnader i markedssektoren.

Davis og Henrekson har også utledet en versjon av ligning (3) som en egenskap ved frikonkurranselikevekt i en modell med et kontinuum av konsum av varer og husholdninger som allokere tid blant markedsproduksjon, egenproduksjon og fritid. I modellen deres kombinerer markedssektoren utstyr og flere typer arbeidskraft som innsatsfaktorer for å produsere varer i henhold til produksjonsteknologier som viser konstant skalautbytte og perfekt substitusjon mellom innsatsfaktorer. Husholdninger er ulike med hensyn til markedslønn, effektivitet ved egenproduksjon, og preferanser til konsum av varer.

Selv om ligning (3) er utledet på en meget enkel måte, holder den mer generelt. Nøkkelkravet som ligger under betingelsen i ligning (3), er at husholdningen ligger på marginen mellom å arbeide for betalt kompensasjon i markedet eller å bruke tiden sin på egenproduksjon i hjemmet.

Nesten alle arbeidende husholdninger vi sannsynligvis tilfredsstille denne betingelsen, spesielt på lang sikt når husholdningen kan bestemme over arbeidstiden sin i markedet.

⁷³ Byggeindustrien, 2015

Valg av produksjonssektor når utstyr inkluderes som innsatsfaktor

Utstyrsfaktoren fører til en mer kompleks beslutningsregel for valg av produksjonssektor. Når den profesjonelle har et absolutt produktivitetsfortrinn i å utføre oppgaven, vil krav til utstyr innebære redusert egenproduksjon. Mangel på utstyr i husholdningssektoren vil også innebære at man ikke gjør arbeidet selv.

Skatter kan øke eller redusere den relative kostnaden for utstyr ved å gjøre arbeidet selv, men dette er avhengig av om utstyret produseres i hjemmet eller i markedssektoren, og detaljene i skattesystemet.

Følgende tilleggs variabler er nyttige for å utvikle disse punktene:

K = Enheter utstyr(kapital) som brukes under produksjon.

P^K = Pris per enhet utstyr

r = realrente

δ = geometrisk avskrivningssats på utstyret(kapitalen)

T = et begrep som oppsummerer effekten av bedriftsskattesatsen på kapitalinntekter

Det forutsettes at utstyr er levert av markedssektoren uavhengig av hvem som utfører oppdraget. For eksempel leier husholdningen utstyr, men gjør jobben selv. Det forutsettes videre at utstyret som blir levert av markedssektoren er underlagt merverdiavgiftssats, m .

Kostnadsuttrykkene for egenproduksjon og kjøp av hvite tjenester er hhv.

$$(4) \quad C_H = W^B(1-t)H^B + (r + \delta)KP^KT(1+m)H^B, \text{ og}$$

$$(5) \quad C_M = W^P(1+s)(1+m)H^P + (r + \delta)KP^KT(1+m)H^P$$

Kjøperen foretrekker i dette tilfellet markedsløsning når

$$(6) \quad \frac{W^B}{W^P} \frac{H^B}{H^P} + (H^B - H^P) \left[\frac{(r+\delta)KP^K}{H^P W^P} \right] \frac{(1+m)T}{1-t} > \frac{(1+s)(1+m)}{1-t}$$

Det andre leddet til venstre i ligning (6) er positivt så lenge $H^B > H^P$, det vil si når den profesjonelle har et absolutt fortrinn. Større kapitalintensitet tilsier at kjøperen vil velge å kjøpe tjenesten i markedet når den profesjonelle har et komparativt fortrinn.

For gitt kapitalintensitet og gitte skatteparametre, vil virkningen av kapitalkostnader på valg av produksjonsmetode forsterkes med den profesjonelles komparative fortrinn.

Når kjøperen og den profesjonelle er like produktive i den oppgaven som skal utføres, forsvinner effekten av kapitalkostnaden på valg av produksjonsmetode, og beslutningsregelen reduseres til ligning (3). Den profesjonelles komparative fortrinn favoriserer tjenester produsert i markedet fremfor egenproduksjon, ettersom sistnevnte engasjerer kapitalfaktoren for et lengre tidsrom, som øker den effektive kapitalkostnaden ved egenproduksjon.

Kjøperen har en absolutte ulempe ved at egenproduksjon binder opp samarbeidende faktorer for et lengre tidsrom. De samarbeidende produksjonsfaktorene kan være kapital, men de kan også være annen arbeidskraft som kreves for å utføre oppgaven. Dette fører til at egenproduksjon er relativt lite attraktivt for teamproduksjonsoppgaver som krever bruk av flere typer arbeidskraft samtidig.

Ved ligning (6), stiger den relative kapitalkostnaden ved egenproduksjon med skatteuttrykket $(1 + m) T / (1 - t)$, forutsatt at den profesjonelle har et absolutt fortrinn.

For eksempel vil en økning i merverdiavgiften øke kapitalkostnaden som kreves for å utføre oppgaven selv, relativt til kapitalkostnaden ved å kjøpe tjenesten i markedet. Ligning (6) impliserer at denne effekten kan være stor nok til å reversere nettoeffekten av merverdiavgiften på valget mellom å gjøre det selv eller å bruke profesjonell arbeidskraft fra markedet. Derfor kan oppgaver som ikke kun bruker arbeidskraft som innsatsfaktor, men som er kapitalintensive bli presset i retning av å kjøpe tjenestene i markedet som følge av merverdiavgiften.

Ligning (6) innebærer også at en økning i den effektive bedriftsskattesatsen på kapitalinntekt taler mot egenproduksjon ved kapitalkrevende aktiviteter når den profesjonelle har et komparativt fortrinn.

Denne effekten hviler på forutsetningen om at kapitaltjenester produseres i markedssektoren uavhengig av hvem som utfører jobben (bidrar med arbeidskraft).

Hvis kapitaltjenester i stedet er produsert av husholdningen vil kjøperen foretrekke å kjøpe tjenesten i markedet forutsatt at

$$(6') \quad \frac{W^B}{W^P} \frac{H^B}{H^P} + \frac{(1+m^k)H^B - T(1+m)H^P}{1-t} \left[\frac{(r+\delta)KP^K}{H^P W^P} \right] > \frac{(1+s)(1+m)}{1-t}$$

hvor m^k er skattesatsen på kjøp av kapital til husholdningen.

Som vist ovenfor i ligning (6'), slipper kapitaltjenester produsert av husholdningene bedriftsskattesats på kapitalinntekter. Dermed ser vi at en økning i effektiv skattesats T fraråder markedsproduksjon i favør av egenproduksjon i dette tilfellet.

Ligning (6') gjenspeiler også en implisitt forutsetning om at inaktiv tid av kapitalvaren er den samme enten den er utplassert i husholdningen eller markedssektorene. Dette er imidlertid ikke en realistisk forutsetning da den inaktive tiden av kapitalvarer ofte er mye større i husholdningssektoren.

Som et alternativ antar Davis og Henrekson en situasjon der det ikke er utleiemuligheter eller marked for videresalg av kapitalfaktoren. Videre antar Davis og Henrekson at den profesjonelle leverandøren utnytter kapital faktoren fullt i markedssektoren, og lar γ være et parameter som reflekterer tidsintervallet mellom anvendelser av kapitalfaktoren av husholdningen. For eksempel, hvis tidsenheten er en uke, og husholdningssektoren bruker en kapitalfaktor annethvert år, er $\gamma = 104$.

I dette tilfelle har beslutningsregelens styrende valg av produksjonssektor samme form som tidligere, men γ erstatter nå H^B i det andre leddet på venstre side av ligning (6').

Styrken av kapitalkostnadseffekten avhenger nå av lediggang i kapitalfaktoren snarere enn kjøperens absolutte ulempe. Effekten av lediggangen kan være ganske kraftig for kapitalintensive oppgaver. Dersom vi eksempelvis antar at $m^k = m$, H^P tilsvarer én uke, H^B tilsvarer to uker, og husholdningen ønsker å male huset sitt utvendig en gang annethvert år, er

kapitalkostnadskomponenten dobbelt så stor i husholdningssektoren som i markedssektoren i tilfelle ved et friksjonsløst bruktmarked for kapitalvarer.

Den vil også være 104 ganger så stor for et manglende kapitalbruktmarkedet.

I praksis vil lediggangen være lav for utstyr som brukes ofte, slik som kokeutstyr og for utstyr med veletablerte leiemarkeder, som små lastebiler til transport av husholdningsartikler. Men i tilfeller der lediggangen er høy og fravær av leie muligheter, t.d. en spesiell sag, fraråder det egenproduksjon av snekringsoppgaver, selv om den profesjonelle ikke har et stort komparativt fortrinn.

Noen ROT- tjenester kan kreve spesielt verktøy. I gjennomgangen av omfanget av svart arbeid så vi at renholds-, snekker- og malertjenester er de som i størst grad blir gjort svart. Dette er arbeid som ikke krever spesielt verktøy. Det samme så vi vedrørende omfanget av egenproduksjon. Her var det i stor grad slike tjenester husholdningene utførte selv, mens mer krevende arbeid, både når det gjelder ferdigheter og verktøy, ble overlatt til bedrifter.

3.2.2 Skattevridning, produksjon i husholdningen og svart arbeid

Teorien til Steven J. Davis og Magnus Henrekson trekker ikke den svarte sektoren inn i sine modeller, men nevner at en tilsvarende analyse kan brukes til hvilken som helst valg mellom beskattet og ubeskattet (eller mindre beskattet) alternativer.

I «*Tax distortions, household production and black-market work*» ser Jon Strand nærmere på den svarte sektoren. I likhet med Davis og Henrekson studerer Strand effekter av beskatning på fordelingen av husarbeid, som kan utføres på tre ulike måter. Strand fokuserer på hvorvidt høy beskatning ineffektivt skyver aktivitet ut av det legale markedet, enten over i svart sektor eller til egenproduksjon i husholdningene.

Ifølge Strand vil arbeid i det svarte markedet være gunstig når det ellers ville blitt gjort av husholdningene selv, men ugunstig når det ellers ville ha blitt gjort i det hvite markedet. Med andre ord vil velferdsimplikasjonene ved å tillatte et svart marked, avhenge av om de svarte

tjenester er etterspurt av husholdninger som ellers ville kjøpe slike tjenester i det hvite markedet, eller ved egenproduksjon i husholdningene.

Velferden øker når det svarte markedet «stjeler» arbeid fra husholdningenes egenproduksjon, og reduseres når det «stjeler» arbeid fra det hvite markedet. Strand argumenterer for at når skattesatsen er lav, reduserer det svarte markedet velferd ved å konkurrere med det hvite markedet. Ved høye skattesatser, øker det svarte markedet velferd ved å konkurrere med husholdningenes egenproduksjon. Med en mellomliggende skattesats, kan velferd enten forbedres eller reduseres med et svart marked.

Strand har en grundigere modell enn Davis og Henrekson, ved at han deler individene inn i to ulike typer. Type 1 blir betegnet som lite produktive individ, mens type 2 kjennetegnes av høyproduktive individ. Alle individ har total arbeidstid lik 1 som de kan fordele mellom arbeid i det legale (hvite) markedet, det illegale (svarte) markedet eller arbeid i hjemmet.

Strand viser at velferd forbedres når svarte tjenester er etterspurt av type 1 individ (lavproduktive individ), og reduseres når svarte tjenester etterspørres av individ av type 2 (høyproduktive individer). En økning i skattesatsen kan da redusere fordelene ved et svart marked.

Strand presenterer en modell der husholdningstjenester enten kan produseres av husstanden selv, kjøpes hvitt eller kjøpes svart. Han antar at arbeidsproduktiviteten alltid er høyest i det hvite markedet og lavest ved egenproduksjon, mens det svarte markedet har en produktivitet som ligger i midten av disse to. Han deler videre individer inn i to typer med ulik produktivitet som forklart ovenfor. Han bruker en konstant skattesats τ .

Strand sine resultater er utledet med en forutsetning om risikonøytralitet, og perfekt bytting mellom egenproduksjon, produksjon i det hvite markedet og produksjon i det svarte markedet. Disse forutsetningene er ikke helt realistiske. Spesielt er risikoaversjon svært normalt og sentralt for enhver diskusjon om skatteunndragelse.

Strand forutsetter videre at økonomien produserer to goder; husholdningstjenester (sektor 1) og «industrielle» goder (sektor 2). Vanlig lønnet arbeid blir gjort i begge sektorene, mens egenproduksjon og det svarte markedet eksisterer kun i tjenesteyting rettet mot husholdningene.

Begge typene har samme produktivitet i sektor 1, som er lik q_1 . Individ med lav produktivitet har den samme produktiviteten i sektor 2 som i sektor 1, mens de med høy produktivitet har en høyere produktivitet i denne sektoren, q_2 . (det vil si $q_2 > q_1$). Individ med høy produktivitet velger aldri å arbeide i sektor 1, siden deres produktivitet og dermed lønn alltid er høyere i sektor 2. Dette fordi lønn gjenspeiler produktiviteten.

Strand antar at begge typene sin produktivitet ved arbeid i den svarte sektoren er lik q_B (de har lik produktivitet også i denne sektoren, tilsvarende som i sektor 1). Produktiviteten i den svarte sektoren antas å ligge mellom produktiviteten i sektor 1, q_i , og produktiviteten i sektor 2, q_{iH} , noe som tyder på at $q_1 > q_B > q_{iH}$, $i = 1, 2$.

Det er aldri lønnsomt for høyproduktive individ å arbeide i det svarte markedet. Dermed blir alt arbeidet i det svarte markedet gjort av lavproduktive individ. Høyproduktive individ har et komparativt fortrinn i industriell produksjon versus hjemmeproduksjon, det vil si $q_2/q_1 > q_{2H}/q_{1H}$.

Den nødvendige mengden av arbeid i husholdningen for hver husstand er fast på W_H . Hvis individ av type $i = 1, 2$ utfører dette arbeidet selv, er den tid det vil ta $H_i = W_H / q_{iH}$, hvor $H_2 \leq H_1$.

Når markedet produserer tjenestene og selger de i sektor 1, er tiden det tar å utføre husarbeidet for en husstand $H = W_H / q_1 < H_1$, mens $H_B = W_H / q_B$ er mengden arbeidstid som kreves for å utføre de nødvendige husholdningstjenester for en husstand svart.

Under visse forutsetninger, ved en effektiv allokering, arbeider alle høyproduktive individ bare i sektor 2, mens lavproduktive individ arbeider i begge sektorene. Det er aldri effektivt for enhver arbeidstaker å engasjere seg i svart arbeid eller egen husarbeid, siden arbeidsproduktivitet er overalt høyeste i det hvite markedet.

Likevekt gitt ingen svart marked

Strand ser i første omgang bort fra det svarte markedet. Her antas det at husholdningen maksimerer sin netto inntekt etter skatt tilgjengelig for kjøp av industrielle goder i markedet. Både fritid og nødvendig husarbeid antas å ligge fast.

Inntekten når individet kjøper husholdning tjenester i markedet skrives som

$$R(i, W) = (1 - \tau)q_i - Hq_1$$

og når individet selv produserer disse tjenestene skrives inntekten som

$$R(i, H) = (1 - \tau)(1 - H_i)q_i$$

Den relative priseffekter kan ignoreres, da prisene for både industrielle tjenester og hjemmetjenester er bestemt av (gitt og lik) lønnskostnader.

Tre tilfeller er relevante:

- a) Begge typer husholdninger etterspør hjemmetjenester i markedet;
- b) Lavproduktive individ gjør husholdningsarbeidet selv, mens høyproduktive individ etterspør hjemmetjenester i markedet; eller
- c) Begge typene gjør husholdningsarbeidet selv.

Tilfellet *a* oppstår gitt at

$$(1) \quad 1 - \tau > \frac{q_{1H}}{q_1}$$

Når ligning (3) holder, er $R(i, W) > R(i, H)$ for $i = 1, 2$ i dette tilfellet.

Tilfelle *b* holder når

$$(2) \quad \frac{q_{2H}}{q_2} \leq 1 - \tau < \frac{q_{1H}}{q_1}$$

Under ligning (2), holder ikke ligning (1). Samtidig er $R(2,W) > R(2,H)$. Dette vil gjøre at type 2 husholdninger kun etterspør hjemmetjenester i markedet.

Til slutt tilfelle c , som impliserer at alle hjemmetjenester er produsert av husholdningen selv, oppstår når

$$(3) \quad 1 - \tau \leq \frac{q_{2H}}{q_2}$$

holder, noe som innebærer at $R(2, H) \geq R(2, W)$.

Oppsummering Strand: Uten et svart marked og med en lav skattesats τ , vil alt husarbeidet utføres som lønnet arbeid i sektor 1. Ved en høyere skattesats (i samsvar med (2)), vil de med lavproduktivitet finne det verdt å gjøre husarbeidet selv, mens høyproduktive fortsatt etterspør arbeidet i det hvite markedet. Når skatten er enda høyere, slik at (3) holder, blir alt husarbeidet gjort av husholdningene selv.

Netto velferd kan identifiseres med den totale verdien av industriell produksjon. Velferd er helt klart størst med maksimal spesialisering og der alle husstander etterspør hjemmetjenester i det hvite markedet. Velferd er lavest i tilfellet der begge typene gjør husholdningsarbeidet selv, midt mellom tilfellet der lavproduktive individ gjør husholdningsarbeidet selv og høyproduktive individ etterspør hjemmetjenester i markedet og høyest i tilfellet der begge typer husholdninger etterspør hjemmetjenester i markedet.

Likevekt når det eksisterer et svart marked

Lavproduktive etterspør svarte tjenester under tilfelle b

I denne delen eksisterer det et svart marked for hjemmetjenester. Modellen får nå to nye elementer, i forhold til de grunnleggende rammene presentert ovenfor. Det første er en mekanisme for tilfeldig matching av de som tilbyr svarte tjenester og de som etterspør tjenester i det svarte markedet. Dernest er det en mekanisme for oppdagelse og straff når en opererer i det svarte markedet.

Strand starter med å belyse tilfelle b ovenfor der det kun er lavproduktive som gjør husarbeidet selv når det ikke eksisterer et svart marked.

Det antas så at noe av husarbeidet til husholdninger med lav produktivitet gjøres i det svarte markedet (av lavproduktive), mens høyproduktive fortsatt kjøper sine husholdningstjenester i det hvite markedet. Både kjøpere og selgere i det svarte markedet er nå av typen med lavproduktivitet. Lønn betalt for å arbeide svart defineres som w_B , og inntekten for arbeid utført svart er dermed $H_B w_B$. En kjøper av svarte tjenester har dermed en netto gevinst lik

$$(4) \quad G_D = H_1(1 - \tau)q_1 - H_B w_B$$

Hvor det første leddet er i netto inntekt etter skatt ved å jobbe i det hvite markedet når tiden H_1 er frigjort for markedsarbeid istedenfor husarbeid.

Tilbyder av svart arbeid har netto forventet gevinst lik

$$(5) \quad G_S = H_B w_B - H_B(1 - \tau)q_1 - \gamma F,$$

Hvor det andre leddet er tilbyders alternativkostnad i form av mulig netto arbeidsinntekt fra vanlig lønnet arbeid. Det siste leddet er forventet straff dersom en blir oppdaget ved å arbeide svart, representert ved γ som er sannsynligheten for å bli oppdaget og F som er størrelsen på straffen. De to leddene reduserer overskuddet ved å jobbe svart. Kjøper og selger forhandler over totalt forventet overskudd i en Nash forhandling, der β og $1 - \beta$ er henholdsvis den som etterspør svarte tjenester og den som tilbyr svarte tjenester sine relative styrker ved forhandlingen.

Løsningen i denne forhandlingen gir følgende uttrykk for G_D og G_S :

$$(6) \quad G_D = \beta[(1 - \tau)(H_1 - H_B)q_1 - \gamma F]$$

$$(7) \quad G_S = (1 - \beta)[(1 - \tau)(H_1 - H_B)q_1 - \gamma F].$$

Hakeparentesene her representerer total forventet gevinst for arbeidsgiver og arbeidstaker av svarte tjenester. Dersom arbeidsgiver ville gjort arbeidet selv, og arbeidstakeren ville arbeidet mot lønn i sektor 1, hadde de ikke oppnådd denne gevinsten.

Naturligvis innebærer et svart marked hemmelighold og dermed informasjonskostnader for både den som etterspør svarte tjenester og den som tilbyr disse tjenestene. Tiden en kjøper bruker på å finne en tilbyder representeres med H_S , og tiden tilbyder bruker til å finne en som etterspør svarte tjenester betegnes λH_S . Det kan tenkes at disse søkekostnadene har blitt redusert etter økningen i bruk av elektroniske anbudstjenestene som vi nevner i kapittel 2.1.2 vedrørende årsaken til stort omfang av svart arbeid i ROT-og RUT-markedet. Disse tjenestene gjør det enklere å hente inn anbud fra ulike bedrifter når en ønsker å pusse opp eller få annet arbeid utført⁷⁴.

Sannsynligheten til kjøper er lik $\rho = h(\theta)$ for å finne en tilbyder av svart arbeidskraft, og tilbyder har en sannsynlighet lik $\pi = h(1/\theta)$ for å finne en som etterspør tjenestene. Her defineres $\theta = N_{SB} / N_{DB}$. N_{SB} og N_{DB} betegner antallet aktive arbeidsgivere og arbeidstakere i det svarte markedet, og $h' > 0$, $h'' < 0$. Det antas å stille konstant skalautbytte, slik at en dobling av antall arbeidsgivere og arbeidstakere av svarte tjenester holder den matchende sannsynlighet konstant. Det antas også at hver arbeidsgiver og arbeidstaker kun søker én gang. Legg merke til at siden $\rho N_{DB} = \pi N_{SB}$ (= antall realiserte svarte jobber), er $\theta = \rho / \pi$ og $\pi = h(\theta) / \theta$.

Likevekt i det svarte markedet vises nedenfor

$$(8) \quad \rho G_D = H_S(1 - \tau)q_1$$

$$(9) \quad \pi G_S = \lambda H_S(1 - \tau)q_1.$$

En likevektsløsning med aktivitet i et svart markedet eksisterer kun under denne betingelsen

$$(10) \quad \frac{(1-\tau)H_S q_1}{h(\frac{1-\beta}{\lambda\beta})} \in [G_{Dmin}, G_{Dmax}]$$

G_{DMin} og G_{DMax} finnes ved å sette γ lik 0 og 1 i ligning (6). Høyproduktive vil ikke etterspør svarte tjenester gitt at

$$(11) \quad \rho\beta[Hq_1 - H_B(1 - \tau)q_1 - \gamma F] < H_S(1 - \tau)q_2.$$

⁷⁴ Lavik, R., 2014

Staten vil maksimere sine netto straffeinntekter

$$(12) \quad R = \gamma F \pi N_{SB} - C = \gamma_1 \left(\frac{C}{N_B} \right) \gamma_2 (N_B) N_B F - C,$$

der C er totale kostnader ved håndhevelse av skattereglene, N_B er antall realiserte oppdrag i det svarte markedet, og γ_1 og γ_2 er komponenter i en kostnadsfunksjon for det offentlige ved håndhevelse av skattereglene.

Førsteordensbetingelsen for Staten er funnet som

$$(13) \quad \gamma_1' (C_B) \gamma_2 (N_B) F = 1.$$

Disse elementer er ikke kombinert i utledning av den første hovedresultatet.

Proposisjon 1: Anta at ligning (10) holder, og at Staten utøver en innsats for håndhevelse lik den i ligning (13). Gitt da at ligning (14) holder, eksisterer det en unik likevekt hvor bare en del av de lavproduktive kjøper tjenestene svart (istedenfor å gjøre arbeidet selv).

$$(14) \quad \rho \beta H_1 [q_{1H} - (1 - \tau) q_1] < H_S (1 - \tau) (q_2 - q_1)$$

Den venstre klammen i ligning (14) representerer gevinsten ved at høyproduktive etterspør svarte tjenester, istedenfor at lavproduktive etterspør de samme tjenestene. Når ligning (2) holder (kun høyproduktive etterspør hvite tjenester), er denne forskjellen positiv. Den er imidlertid liten når q_{1H} er nær $(1 - \tau) q_1$, det vil si det er lite å vinne for husholdninger av type 1 å produsere tjenestene selv.

Høyre side av ligning (14) representerer forskjellen i søkekostnader i det svarte markedet for type 2 versus type 1, som er positiv. Ligning (14) er mer sannsynlig å holde når τ er mindre.

Når både ligning (14) og ligning (2) holder, vil lavproduktive aldri kjøpe hvite tjenester og er de eneste som etterspør svarte tjenester. τ må da være tilstrekkelig høy for at ligning (1) ikke skal holde, og tilstrekkelig liten for at ligning (14) skal holde.

En skattesats som verken er for høy eller for lav fører til at kun de med lav produktivitet etterspør svarte tjenester, gitt at husholdninger med lav produktivitet ellers ville gjort husarbeidet selv og husholdninger med høy produktivitet ellers ville kjøpt i det hvite markedet.

Ved en lavere skattesats vil husholdninger med lav produktivitet kjøpe hjemmetjenester i det hvite markedet dersom det ikke eksisterer et svart marked. Når skattesatsen er høyere, vil høyproduktive i stedet etterspør tjenester i det svarte markedet.

Det er *to grunner* til at en høyere skattesats (τ) påvirker husholdninger med høy produktivitet mer til å etterspør svarte tjenester enn de med lav produktivitet.

- 1) En høyere skattesats fører til at tiden som blir frigjort for en med lav produktivitet blir mindre verdt ved å kjøpe husarbeidstjenester i det svarte markedet.
- 2) En høyere skattesats reduserer søkekostnadene forholdsmessig for alle (siden arbeidstiden blir mindre verdifull for alle), men med mer i absolutte termer for høyproduktivitetspersoner som har høyere tidskostnad.

Merk at ligning (14) ser ut til å holde når

a) den tiden som kreves for egenproduksjon, H_1 , er liten i forhold til den tid som er nødvendig for å finne en tilbyder i det svarte markedet, H_S ; og b) forskjellen i arbeidsproduktivitet mellom de to typene av betalt arbeidskraft er stor.

Strand vurderer nå velferdseffekter. Alle private gevinster ved å velge svarte tjenester blir borte som følge av fri deltakelse i markedet. Netto gevinster vil derfor ta form av endringer i Statens inntekter. Strand antar at den totale gevinsten er en funksjon av volumet av transaksjoner i det svarte markedet, $N_B = \rho N_{DB}$.

Fra definisjonen av G_D kan dette skrives som

$$(15) \quad NR(1) = N_B \left[(H_1 - H_B)\tau q_1 + \gamma F - \frac{c}{N_B} \right],$$

hvor gjennomsnittlig overskudd skapt per realisert handel i det svarte markedet er inne i hakeparentes.

$NR(1) > 0$ ettersom både det første og summen av de to siste leddene er positive. Det første leddet representerer økningen i skatteinntekter, som har to komponenter. En komponent er økningen i skatteinntekter ettersom frigjort tid for lavproduktive fører til mer hvitt (skattepliktig) arbeid, representert ved begrepet $H_1\tau q_1$ i ligning (15). Den andre komponenten er et fall i vanlige skatteinntekter som følge av svart arbeid istedenfor hvitt arbeid, representert ved uttrykket $H_B\tau q_1$.

Den første av disse to vilkårene overstiger imidlertid den andre; tiden som frigjøres i husholdningen er alltid større enn den arbeidstiden som kreves for å utføre arbeidet svart. De to siste leddene i hakeparentesen i ligning (15), representerer sammen Statens netto inntekter fra kontroll og håndhevelse av skattereglene. Leddene antas å være positive.

Fra ligning (15) øker velferd når flere lavproduktive etterspør tjenester i det svarte markedet. Gitt en stabil skattesats (τ), som omfordeler arbeid bort fra egenproduksjon, vil det svarte markedet sies å forbedre effektiviteten.

Høyproduktives etterspørsel etter svarte tjenester i tilfelle b

Vi antar nå at ligning (2) fortsatt holder, men høyproduktive arbeidere, som ellers ville ha etterspurt hjemmetjenester i det hvite markedet, er nå de som etterspør svarte tjenester.

Følgende betingelse må være oppfylt for at en slik løsning skal eksistere:

$$(16) \quad \frac{(1-\tau)H_S q_2}{h\left(\frac{1-\beta q_2}{\lambda \beta q_1}\right)} \in [G_{D2min}, G_{D2max}],$$

Et resultat som ligner på proporsjon 1 kan nå lett utledes som følger:

Proposisjon 2: Anta at ligning (16) holder, en ulikhet motsatt den i ligning (14) holder, og ellers at vilkårene for proposisjon 1 holder. Da finnes det en likevekt der noen, men ikke alle høyproduktive husholdninger (som ellers ville ha gjort husarbeidet selv), etterspør svarte tjenester.

Velferdsimplikasjonene av et svart marked er nå alltid negativ. Endringen i velferd kan være representert ved endring i netto totale skatteinntekter til Staten. Alle realiserte oppdrag i det svarte markedet betegnes som N_{B2} .

Denne endringen kan da skrives som

$$(17) \quad NR(2) = N_{B2} \left[-H_B \tau q_1 + \gamma F - \frac{c}{N_{B2}} \right].$$

Siden $G_{D2} > 0$ er også $H_B \tau q_1 - \gamma F > 0$, noe som impliserer at $NR(2) < 0$. Tap av skatteinntekter ved at husarbeidet bli gjort i det svarte markedet i stedet for i det hvite markedet, må nå være større enn (brutto) inntekter hevet fra bøter ved skatteunndragelse i det svarte markedet.

Tapet på grunn av tilstedeværelsen av et svart markedet har tre hovedkomponenter: et allokeringstap på grunn av at husholdningstjenester blir mindre effektive i det svarte enn den hvite markedet, søkekostnadene for de som etterspør og tilbyr tjenester i det svarte markedet og kostnadene ved håndheving av Staten.

Begge typer etterspør hvite tjenester

Strand vurderer nå tilfelle a, hvor begge typer kjøper hvite tjenester i fravær av et svart marked. Her er τ tilstrekkelig lav slik at ligning (1) holder, men er likevel tilstrekkelig høy så det vil være fordelaktig å kjøpe tjenester svart. Bare de med lav produktivitet etterspør svarte tjenester, siden disse har lavere søkekostnader. Likevekt tilstanden, som gjør lavproduktive indifferent mellom å kjøper svart eller hvitt, er nå

$$(18) \quad \rho \beta [(H - H_B(1 - \tau))q_1 - \gamma F] = H_S(1 - \tau)q_1.$$

Denne ligningen kan holde dersom τ ikke er for lav, og $H - H_B$ ikke er altfor negativ. Vi får dermed følgende resultat i dette tilfellet:

Proposisjon 3: Anta at ligning (1) holder sammen med betingelsen

$$(19) \quad \rho\beta[H - H_B(1 - \tau)] \geq H_S(1 - \tau),$$

og at en løsning for ligning (18) finnes for $\gamma \leq 1$, og alle husholdninger etterspør hvite tjenester. Da vil bare husholdninger med lav produktivitet etterspørre svarte tjenester, og det svarte markedet har negative velferdseffekter.

Uten håndhevelse av skattereglene ($\gamma F = 0$), er løsningen beskrevet i ligning (3) levedyktig når ligning (19) holder. Siden $H < H_B$, kan ikke ligning (19) holde når τ er tilstrekkelig lav; det er ikke rom for et svart marked når hvitt arbeid ikke blir beskattet. For høyere verdier av τ , forutsatt at ligning (1) holder, kan det finnes en løsning til ligning (13) for $\gamma F \geq 0$ når søkekostnaden i det svarte markedet for de som etterspør svarte tjenester, hvis H_S ikke er for høy.

Den svarte sektoren pålegger dermed et sosialt tap, men velferdstapet per oppdrag i det svarte markedet er mindre. Produksjonstapet er det samme, men søkekostnadene i det svarte markedet er mindre siden lavproduktive har en lavere søkekostnad.

Begge typer gjøre husarbeidet selv

I det siste tilfellet vil begge gjøre husarbeidet selv i fravær av et svart marked. Skattesatsen (τ) må da være tilstrekkelig høy for at ligning (3) skal holde.

Når lavproduktive individer etterspør svart arbeid i stedet for å gjøre arbeidet selv, vil dette gi økt velferd ettersom det svarte markedet er mer effektivt. Dette er tilsvarende som effekten over.

En hovedforskjell nå er at høyproduktive husholdninger foretrekker egenproduksjon i stedet for å kjøpe disse tjenestene i det hvite markedet. I dette tilfellet vil det derfor også oppstå en positiv velferdseffekt/være sosialt lønnsomt ved at husholdninger med høyproduktivitet nå etterspør tjenestene svart, istedenfor å gjøre de selv.

Velferdseffekten ved at høyproduktive husholdninger går fra å utføre arbeidet selv, til å kjøpe tjenestene i det svarte markedet, vil være større enn for lavproduktive, nettopp på grunn av ulik produktivitet.

Oppsummering

Strand har studert en modell der produksjon av husholdningstjenester kan gjennomføres enten av husholdningene selv, som vanlig betalt «hvitt» arbeid, eller som «svart» arbeid der skatt er unndratt.

Husholdninger er av to typer, hvor «høyproduktive» typer har et komparativt fortrinn i «industriell» versus husholdningstjenesteproduksjon. I fravær av et svart marked, vil alt husarbeidet utføres i det (mer effektive) hvite markedet, forutsatt at den samlede skattesatsen i økonomien er «lav», og utføres av husholdningene selv når skattesatsen er «høy».

Når skattesatsen ligger en plass mellom lav og høy, vil bare de husholdningene som har lavproduktivitet gjøre husarbeid selv. Deretter introduseres det et svart marked med produktivitet som ligger mellom egenproduksjon og hvit produksjon, og hvor den som tilbyr svarte tjenester og den som etterspør disse tjenestene har søkekostnader.

Det er kun enten de med lav produktivitet eller høy produktivitet som etterspør svarte tjenester, som alltid tilbys av lavproduktive.

Totalt sett er det svarte markedet sosialt gunstig når det svarte arbeidet ellers ville blitt utført av husholdningene selv, men ugunstig når det i stedet «stjeler» aktivitet fra det «hvite» markedet.

De mer viktige og overraskende konklusjoner angår forholdet mellom den samlede skattesatsen og etterspørselen i det svarte markedet.

Strand skiller mellom 5 hoved tilfeller:

1. Når skattesatsen er lav etterspør begge typene husholdningstjenester i det hvite markedet, og det er ikke grunnlag for et svart marked. Søkekostnadene kombinert med allokeringstap fra tjenester som produseres svart i stedet for hvitt, vil presse et svart marked ut.
2. Når skattesatsen er tilstrekkelig høy til å la et svart marked overleve, men likevel tilstrekkelig lavt for at ligning (1) holder, vil alle husstander etterspør husholdningstjenester i det hvite markedet så lenge et svart marked er fraværende. Men når det eksisterer et svart marked, vil bare lavproduktive husholdninger etterspørre svarte tjenester, og det er deres lave søkekostnader som avgjør.
3. Når skattesatsen er høyere, tilsvarende ligning (2), vil husholdninger med lav produktivitet, som ellers ville produsere sine egne hjemmetjenester, kjøpe svarte tjenester.
4. Når skattesatsen er enda høyere, vil kun høyproduktive etterspørre hvite tjenester når det svarte markedet er fraværende. Og det er kun disse husholdningene som etterspør svarte tjenester når det eksisterer et svart marked.
5. Når skattesatsen er tilstrekkelig høy, så ligning (3) holder, vil alle gjøre husarbeid selv i fravær av et svart marked. Enten høyproduktive eller lavproduktive husholdninger kan da etterspør svarte tjenester. Tilfelle 2 (høyproduktive husholdninger etterspør svarte tjenester) er mer sannsynlig når søkekostnadene i det svarte markedet er små.

Det svarte markedet er gunstig under punkt 3 og 5 (når det svarte markedet "stjeler" aktivitet fra egenproduksjon), og ugunstig under punkt 2 og 4 (når det "stjeler" aktivitet fra det hvite markedet).

Siden husholdninger kjøper sine hjemmetjenester i markedet når skattesatsen er lav og gjør arbeidet selv når den er høy, er det en mer negativ effekt av å handle svart når skattesatsene er lave, med et viktig unntak; for «mellomliggende» skattesatser (slik at ligning (2) holder) er resultatene mer overraskende og mindre intuitivt. Det svarte markedet er dermed kun gunstig når skattesatsen er «relativt lav» innenfor dette området.

Man bør være forsiktig med å trekke sterke konklusjoner fra denne enkle modellen. Strand ignorerer negative effekter på «moral» når det gjelder skatteunndragelse når den svarte tjenestesektoren vokser. Eksistensen av et svart marked reduserer nesten helt klar velferd og bør frarådes i det tilfelle kjøp at svarte tjenester erstatter det hvite markedet.

Amalie Skåra Stang har i sin masteroppgave fra Universitetet i Oslo "*Inntekts- og substitusjonseffekter av skattefradrag på arbeid i hjemmet*" tatt utgangspunkt i teorien til Jon Strand for å utdype sammenhengen mellom inntekt og arbeidstilbud, og hvordan et skattefradrag for arbeid i hjemmet kan påvirke aktørenes arbeidstilbud.

Et skattefradrag vil ha en inntektseffekt. Denne inntektseffekten kan redusere arbeidstilbudet ved at høyere netto inntekt gjør at man kan arbeide mindre, men det kan også føre til at man vil bruke mer på tjenester i husholdningen⁷⁵.

Dette er et av argumentene til Finansdepartementet som taler mot en innføring av et ROT-fradrag i Norge. I utredningen påpeker Finansdepartementet at et ROT-fradrag kan bidra til høyere boligpriser ved at det forsterker incentivet til å investere i egen bolig⁷⁶.

Boligbeskatningen er svært gunstig i Norge. Finansdepartementet tar opp at Sverige skattlegger gevinst ved salg av helårs- og fritidsbolig.

Her skiller Norge seg ut på gunstig måte ved at man er unntatt beskatning av gevinst på salget dersom eieren har brukt hele eiendommen som egen bolig i minst ett av de siste to årene førsalget, og at eieren har eid eiendommen i mer enn ett år når salget finner sted eller avtales⁷⁷.

I tillegg til inntektseffekten vil ett skattefradrag ha en substitusjonseffekt. Fritid blir relativt dyrere når skattesatsen går ned, og konsumenten vil dermed prioritere bort fritid og dermed øke arbeidstilbudet⁷⁸. Stang konkluderer med at inntektseffekten vil være dominerende, slik at fradraget kan føre til økt fritid. Dette begrunner hun med at det er sannsynlig at det er de med

⁷⁵ Stang, A., 2013

⁷⁶ Finansdepartementet, 2014

⁷⁷ Lovdata, 2015

⁷⁸ Stang, A., 2013

lav lønn og de som jobber deltid som reagerer mest på endring i lønn, og det er i disse gruppene en eventuell effekt på arbeidstilbudet vil komme.

Videre i oppgaven modellerer Amalie Skåra Stang en fradragsordning lik den som er i Sverige. Hun inkluderer dermed en variabel i modellen til Strand som representerer fradraget. Denne betegnes μ . μ settes lik 50.000 SEK, som er maksimum beløpet for fradrag i Sverige. Det er kun 50 pst. av kostnaden opp til dette maksimum beløpet som det gis fradrag for.

Amalie Skåra Stang definerer H som antall timer husholdningsarbeid kjøpt i markedet og q_1 er timesprisen. $(0,5) Hq_1$ representerer derfor det kjøper får fradrag for.

Ut i fra ulike forutsetninger finner Stang at netto disponibel inntekt når husholdningsarbeidet kjøpes hvitt vil få et uttrykk som ser slik ut

$$R(i, W)^* = (1 - \tau)q_i - (Hq_1 - \mu).$$

Stang viser at et fradrag vil bidra til at økonomien kommer over i en likevekt der det er relativt mer attraktivt å kjøpe arbeid hvitt, sammenlignet med å kjøpe arbeid svart eller utføre tjenestene selv. Dermed vil flere kjøpe hvite tjenester i den nye likevekten.

På grunn av den reduserte differansen mellom hvitt og svart arbeid ved innføring av et skattefradrag vil dette gi en mer rettferdig konkurranse mellom aktørene i de ulike sektorene. Samtidig kan ett fradrag gi en unaturlig høy etterspørsel etter husholdningstjenester, og på denne måten presse prisene på husholdningstjenestene opp.

Det ikke er sikkert et ROT- fradrag vil ha stor effekt på mengden svart arbeid ifølge Stang. Det er mulig at ved innføring av et ROT- fradrag vil de som jobber svart rette seg inn mot kjøpere som ikke har rett til fradrag. Eksempelvis vasking av kontorlokale der det ikke er en husholdning som eier boligen⁷⁹. Dette er et argument Finansdepartementet også nevner i sin rapport.

⁷⁹ Stang, A., 2013

4. ROT- og RUT-fradrag

Sverige, Danmark og Finland har allerede innført skattefradrag for tjenester i hjemmet. Ordningene ble innført for å bekjempe svart arbeid, og for å øke sysselsettingen i bygg- og anleggsbransjen.

I dette kapitlet vil vi gå nærmere inn på de ulike ordningene i Sverige og Danmark, og hvilke effekter fradraget har hatt i disse landene.

4.1 Svensk fradragsordning

ROT-fradraget ble innført i Sverige 8. desember 2008. Hovedgrunnen for å innføre fradraget var å redusere svart arbeid, og øke sysselsettingen.

I forbindelse med finanskrisen og konjunkturedgangen, ble det lavere etterspørsel i bygg- og anleggsbransjen i Sverige. Innføring av et ROT-fradrag skulle øke etterspørselen og sysselsettingen, som igjen skulle gi økt aktivitet i økonomien både i disse bransjene og generelt. Spesielt skulle prisforskjellen mellom kjøp av hvite- og svarte tjenester reduseres, slik at det er større insentiver for å velge hvite tjenester.

RUT-fradraget ble innført i juli 2007. På samme måte som ROT-fradraget var dette for å redusere svart arbeid og øke sysselsettingen, spesielt for kortidsutdannede, men også for å fremme likestilling⁸⁰.

I forhold til ROT-markedet, som kan kreve mer spesialisering i noen arbeidsoppgaver, bærer RUT-markedet preg av mye egenproduksjon og lite ferdighetskrevede oppgaver.

Fradragene fungerer på den måten at skatteyder får en foreløpig skattereduksjon i forbindelse med kjøp av tjenesten, slik at den bare betaler halvparten av kostnadene direkte.

Arbeidsgiver sender deretter inn søknad til skatteverket for å få dekket det resterende beløpet. Opplysningene om skattereduksjonen blir ført i selvangivelsen til kjøperen, og beløpet blir fastsatt ved ligningen. Skattereduksjonen beregnes av innbetalt skatt.

⁸⁰ Skatteverket, 2011

Man kan ikke få større skattereduksjon enn det man selv har betalt i skatt. Er fratrukket større enn innbetalt skatt, vil man få restskatt for å dekke tidligere utbetalt beløp⁸¹.

Alternativet til å kjøpe ROT-tjenester hvitt, vil ofte være å kjøpe tjenestene svart eller ikke få oppdraget utført i det hele tatt. Noen kan også utføre ROT-arbeidet selv, men dette er noe man ser i større grad i RUT-markedet. RUT-fradraget er ment til å bedre likestilling mellom kvinner og menn, da man kan kjøpe seg mer fritid som kan brukes til lønnet arbeid, spesielt da det ofte er kvinner som utfører mesteparten av husarbeidet⁸².

Arbeid i markedet er beskattet, noe egenproduksjon ikke er. Et RUT-fradrag kan da dempe vridningen som oppstår i markedet⁸³. Ved å innføre fradragene vil det øke rekruttering til hvitt arbeid, men skatteverket tror likevel det vil fortsette å være en svart sektor på lang sikt. Dette markedet kan eksempelvis holdes oppe av immigranter som ikke har papirer til å utføre arbeidet hvitt⁸⁴.

4.1.1 Tjenester som inngår i ROT- og RUT-fradragene

RUT-arbeid («rengjøring, underhåll och tvätt») omfatter blant annet kostnader til husarbeid som rengjøring, vask av klær, enklere hagearbeid, barnepass, matlaging, snømåking og enklere omsorgsarbeid som ikke krever spesialisering.

ROT-arbeid («reparasjon, ombyggnad och tillbyggnad») omfatter kostnader til blant annet reparasjon og vedlikehold, ombygging og utvidelse, som f.eks. malearbeid, skifte gulv/tak og tapetsering⁸⁵.

Skattereduksjonen i husholdningsfradragene tilsvarer arbeidskostnaden inklusiv merverdiavgift, men dekker ikke material- og reisekostnader. Utført arbeid kan være gjort av både næringsdrivende med F-skatteseddel, eller ansatt privatperson med A-skatteseddel⁸⁶. F-

⁸¹ Skatteverket, 2015 – "Vad ar rot och rut?"

⁸² Skatteverket, 2011

⁸³ Stang, A. 2013

⁸⁴ Skatteverket, 2011

⁸⁵ Skatteverket, 2011

⁸⁶ Skatteverket, 2015 – "Så här gör du"

skatteseddelen betyr at man selv er ansvarlig for å betale sine skatter og avgifter. Dette betyr i praksis at selger av tjenesten må være et foretak⁸⁷.

Er arbeidet gjort av næringsdrivende vil fradraget dekke opp mot 50 pst. av arbeidskostnaden, og opptil 50 000 kr. per år per person totalt for RUT- og ROT fradrag.

Er arbeidet kjøpt av en privat aktør vil man få et fratrekk tilsvarende arbeidsgiveravgift. Dette for at private ikke skal få fordeler av at de ikke betaler merverdiavgift, eller at de ikke har andre administrative kostnader som næringsdrivende har⁸⁸.

For å få fratrekk må arbeidet være utført i en bolig eller fritidsbolig som man eier.

Boligen/fritidsboligen må være eldre enn 5 år.

RUT-fradrag kan man også få i leide boliger. Det er også mulig å oppnå RUT-fradrag i bolig eller fritidsbolig som eies eller disponeres av foreldre.

Det gis ikke ROT- eller RUT-fradrag for eget arbeid, eller arbeid fra nærmeste familie⁸⁹.

Den 1. juli 2009 ble det innført en «fakturamodell» for RUT- og ROT-fradragene.

Fakturamodellen innebærer at tjenesteyter får skattefradraget utbetalt direkte fra Skatteverket etter at arbeidet er utført, og kjøper betaler bare halve arbeidskostnaden direkte til arbeidstaker.

Skatteverket har som mål å utbetale beløpet innen 5 dager etter utført oppdrag.

Skattereduksjonen for kjøper blir forhånds utfylt av Skatteverket, og fastsetter endelig beløp ved ligningen.

Da fradraget ble innført i 2007 måtte man betale fullt beløp til tjenesteyter og senere kreve fradrag i selvangivelsen. Tjenesteyter skal føre både inntekt fra kunde, og tilbakebetalt beløp fra Skatteverket som skattepliktig inntekt⁹⁰.

⁸⁷ Skatteverket, 2015 (g)

⁸⁸ Skatteverket, 2011

⁸⁹ Skatteverket, 2015 – "Vad ar rot och rut"

⁹⁰ Skatteverket, 2011

En undersøkelse gjort av «Företagen» i 2011 viser at 84 pst. av bedriftene synes at det går bra å håndtere fakturamodellen, en økning fra 2009 da bare 75 pst. synes fakturamodellen fungerte bra.

Ifølge 87 pst. av foretakene har prisen ikke blitt påvirket av fakturamodellen, noe som er en økning fra 2009 da 69 pst. synes dette. Derimot synes 9 pst. av foretakene at fakturamodellen er dårlig. Denne andelen synes det er spesielt vanskelig å få korrekt informasjon fra kunden og prinsipielt at det er vanskelig å få Skatteverket og kunder til å få gjennom ROT-fradraget uten involvering fra bedriften.

I 2011 ser det ut som fradraget har begynt å fungere greit, og at utbetalingene fra Skatteverket gikk raskt og smidig. Problemene er fortsatt å få korrekt informasjon fra kunden, og i noen tilfeller også fra Skatteverket⁹¹.

4.1.2 Effekter fradragene har ført med seg

Jan Erik Backman, analysesjef for skatteverket i Sverige, sier man ser en tydelig forskjell på holdningene til svart arbeid etter at husholdningsfradragene ble innført. Det er ikke lenger greit å kjøpe disse typer tjenester svart. I tillegg har fradragene skapt flere hvite arbeidsoppdrag. Dette vises også i en undersøkelse gjort av Skatteverket der 88 pst. av respondentene svarer at det ikke er greit å kjøpe renhold svart, og hele 90 pst. synes ikke det er greit at folk kjøper ROT-tjenester svart.

Skatteverket betalte ut 1,4 mrd. kr. i RUT-fradrag i 2010. Dette innebærer at det utføres estimert 7,6 mill. timer renhold- og husholdningstjenester, som sjablongmessig kan anses som 5000 årsverk. Mange av de som utfører tjenestene er nystartede virksomheter, og totalt 47 pst. av foretakene er etablert i 2007 eller seinere. Annika Persson, analytiker i skatteverket, sier at mange av de som nå kjøper RUT-tjenester tidligere utførte disse oppgavene selv.

Skatteverket betalte ut 13,5 mrd. kr. i ROT-fradrag, noe som tilsvarer ca. 53 mill. timers ROT-arbeid. Dette tilsvarer 30 000 årsverk. Man ser en klar økning i etterspørselen etter denne type tjenester. 40 pst. av kjøperne oppgir at de ikke ville utført arbeidet uten ROT-fradraget.

⁹¹ Företagarna, 2011

Annika Persson, analytiker i Skatteverket, uttaler at største delen av de som har kjøpt ROT-tjenester (56 pst.) oppgir at de ville fortsatt å kjøpe tjenestene hvite i like stor grad, selv om fradraget hadde blitt avskaffet. Bare 6 pst. oppgir at de da ville gått over til å kjøpe tjenestene svart.

Både bedrifter og kjøpere som har benyttet seg av fradraget er fornøyd med systemet. 86 pst. av svenskene mener at ROT-fradraget er bra, og 72 pst. mener RUT-fradraget er bra⁹².

4.1.3 Provenyvirkninger

Tabellene nedenfor viser totalt utbetalt beløp fra Staten i forbindelse med ROT- og RUT-fradrag, i tillegg til antall kjøpere⁹³. Tallene gjelder for perioden januar 2013 – juni 2013.

Perioden 01.01.2013 - 30.06.2013		
	Utbetalt beløp	Antall kjøpere
ROT	6 918 043 200	540 566
RUT	1 213 196 988	356 362
Totalt	8131240188	896928

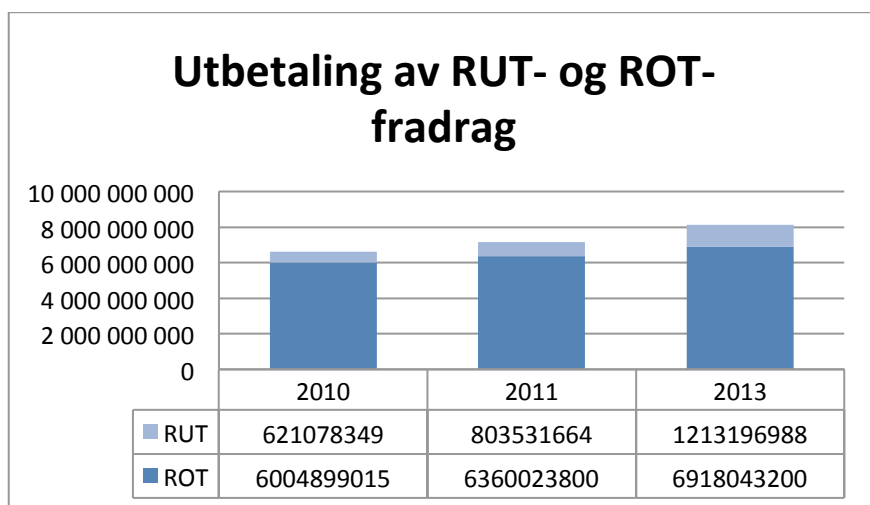
Tabell 1: Statistikk over utbetalt beløp og kjøpere i perioden 01.01.13-30.06.13. Tall i mill. SEK.

14 pst. flere kjøpte RUT-tjenester første halvår 2013 enn året før, noe som tilsvarer ca. 300 mill. kr. i skattefradrag. RUT-fradraget hadde den største prosentvise økningen. Selv om ROT-fradraget fortsatt sto for den største andelen av skattereduksjonen. Sammenlagt betalte Staten ut 8,1 mrd. kr. i skattereduksjon for ROT- og RUT-tjenester.

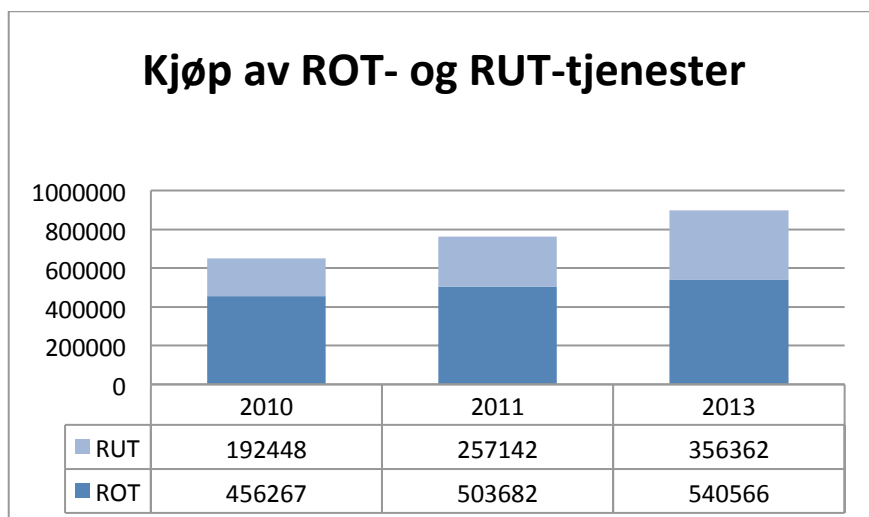
⁹² Skatteverket, 2011 (b)

⁹³ Skatteverket, 2013 (a)

I tabellen nedenfor ser man utviklingen av kjøpere og utbetaling av ROT- og RUT-fradrag i 2010, 2011 og 2013. Fradraget har økt både i ROT – og RUT-fradrag de siste årene.

Figur 8: Utvikling over utbetalt beløp RUT- og ROT-fradrag

Figur 9: Utvikling av kjøpere ROT- og RUT-tjenester

4.2 Dansk fradragsordning

4.2.1 Fradragsordninger i Danmark

Håndværkerfradraget ble innført 01.06.2011 og var et prøveprosjekt frem til og med 2013.

Håndværkerfradraget kan deles inn i vedlikeholdsarbeid og servicearbeid (Skatteministeriet, 2015). Fradraget skulle gi skattefradrag for lønnsutgifter pådratt ved kjøp av hjelp og oppussing i hjemmet. Ordningen skulle gjøre det billigere for danskene å få utført serviceytelser i hjemmet, både inne og ute. Samtidig skulle ordningen imøtekomme behovet for bedre boliger og gjøre dem mer energieffektive, da fradragsretten omfatter reparasjoner og utvendig vedlikehold.

Fradraget ble satt til 15 000 DKK per år per person, totalt 30 000 DKK for en husholdning.

Ordningen skulle få færre til å velge svart arbeid, eller gjøre det selv når de skal utføre oppgaver i hjemmet. Dette er noe som kan lette familiers travle hverdag. Samtidig som det kan skape flere arbeidsplasser for de som sliter med å komme seg inn i arbeidsmarkedet.

Samlet sett skulle Håndværkerfradraget skape vekst og arbeidsplasser, og være en effektiv måte å få svart arbeid over til hvitt, og hvor skattedirektoratet har vanskelig for å gjennomføre effektive kontroller⁹⁴.

Etter prøveperioden fortsatte Danmark med Håndværkerfradraget i 2013-2014, og videreutviklet dette.

Det omfattet nå med sommer- og fritidshus dersom huset kan brukes som bolig for eieren, og eieren betaler eiendomsskatt av fritidsboligen.

I 2013 erstattet Håndværkerfradraget dessuten den tidligere hjemmeserviceordningen, og de oppgaver som tidligere kunne trekkes fra i hjemmeserviceordningen kan nå trekkes fra via Håndværkerfradraget⁹⁵.

⁹⁴ Finansministeriet, 2011

⁹⁵ Carlsen, M., 2013

Hjemmeserviceordningen ble innført 1.januar 1997, var en ordning som gav 30 pst. tilskudd til lønnet arbeid i hjemmet som for eksempel hagearbeid, pass av kjæledyr, rengjøring, matlaging, vinduspuss og lignende⁹⁶. Håndværkerfradraget ble opphevet fra og med 2015⁹⁷.

Det har eksistert lignende ordninger i Danmark før 1997 også. Høyt skattenivå resulterte i en betydelig forvrengning av et stort antall relative priser, spesielt prisene mellom beskattet og ubeskattet produksjon. For å motvirke noen av disse uønskede virkningene, innførte Danmark statstilskudd i 1993. Dette var et tilskudd til vedlikehold og forbedringer i hjemmet, samt en rekke tjenester i hjemmet som renhold, vinduspuss, og hagearbeid.

Formålet med disse subsidiene var både for å stimulere produksjon og sysselsetting og til å overføre arbeid bort fra den svarte økonomien og husholdningenes egen (ubetalte) produksjon og over til den formelle, registrerte delen av økonomien. Tilskuddsordningen for vedlikehold og forbedringer i hjemmet utløpte etter et par år. Tilskuddene som dekket 50 pst. av lønnskostnader (minus 2000 DKK, og med en øvre grense på 10 000 DKK per bolig) var nesten utelukkende for store forbedringer i hjemmet⁹⁸.

4.2.2 Vilkår for å oppnå fradrag

Frdraget gjaldt servicetjenester i hjemmet, vedlikehold og reparasjon av bolig. For å få fradrag måtte man bo i den boligen der arbeidet ble utført, og ha rett til å vedlikeholde boligen. Man kunne få fradrag uavhengig av om boligen var leid eller eid.

Man kunne også få fratrukk for arbeid i fritidsbolig, i Danmark eller i utlandet, men dette gjaldt kun for boligens eier- og eierens ektefelle. Dersom boligen var utleid deler av året, kunne man ikke få fratrukk fra servicetjenester som for eksempel rengjøring⁹⁹.

Hadde man begrenset skatteplikt til Danmark kunne man også få fratrukk for vedlikehold på fritidsbolig. Det gjaldt kun for boligens eier, ikke ektefelle.

⁹⁶ Erhvervsministeriet, 1998

⁹⁷ Finansdepartementet, 2014

⁹⁸ Brodersen, S., 2003

⁹⁹ Skatteministeriet, 2015

For å få fradraget måtte virksomheten som utførte arbeidet være momsregistrert. Dette gjaldt også fritidsbolig i et annet EU-land. Dersom fritidsboligen lå i et land utenfor EU, måtte tjenesteyter være momsregistrert eller i registrert for andre typer omsetningsavgift i det aktuelle landet. I tillegg måtte det aktuelle landet ha en skatteavtale med Danmark¹⁰⁰.

Fradraget ble gitt for servicetjenester i hjemmet, og vedlikehold og reparasjon av bolig. Servicetjenester kunne være utført av både privatpersoner og foretak, mens vedlikehold og reparasjonstjenester måtte være utført av en virksomhet.

Servicetjenester omfattet rengjøring, vinduspuss, barnepass og alminnelig hagearbeid. Vedlikehold og reparasjon omfattet reparasjon, isolasjon, utskiftning av tak, dører og vinduer, maling, tapetsering, installering av solceller og solfangere. Fornyelse av kjøkken bad, ventilasjon, vann- og avløpsinstallasjon, varmeinstallasjon (inkl. varmepumpe), installering av brannalarm o.l.

Fradraget kunne maks være 15 000 DKK inkludert merverdiavgift per person per år, samlet for bolig- og fritidseiendom. Tjenesten måtte betales elektronisk (via bank), og skulle rapporteres inn til ligningsmyndighetene elektronisk av skatteyter selv. Dokumentasjon måtte beholdes 4 år etter tjenesten var utført i tilfelle kontroll av skattemyndighetene. Inntektsfradraget kunne trekkes fra på selvangivelsen¹⁰¹.

Fradragsordningen ble avviklet fra og med 2015. En av grunnene er at ordningen ikke har vist tydelige effekter på svart arbeid.

Dansk byggeri mener 5000 DKK i reelt fratrekk på skatten ikke er nok til å gjennomføre større prosjekter. Dersom man sammenligner ordningen i Sverige og Danmark, må det antas at svenskene har større insitamenter til å benytte seg av ordningen, da man kan få større skattefradrag i Sverige.

¹⁰⁰ Skatteministeriet, 2015

¹⁰¹ Skatteministeriet, 2015

Dette kan være årsaken til at Danmark ikke har hatt slik effekt på omfanget av svart arbeidsom ønskelig¹⁰².

Et annet argument er at det er de «rike» som bruker fradraget mest, dvs. personer med inntekt over 700 000 DKK. Det er heller ikke behov for å øke sysselsettingen lenger, da arbeidsledigheten har gått ned i byggebransjen etter finanskrisen¹⁰³.

4.2.3. Provenyvirkninger

Tabellen nedenfor viser de innrapporterte servicefradragene for inntektsåret 2011-2013.

	2011	2012	2013
Antall personer med servicefradrag	357 106	540 700	559 595
Servicefradrag, (mill. DKK)	3, 283	5, 427	5, 180
Skatteverdi av fradrag, (mill., DKK)	1, 110	1, 775	1,635

Tabell 2: Fradragsberettigede servicefradrag i 2011, 2012 og 2013.

Provenyet for 2013 svarer til knapt 65 pst. av det umiddelbare inntektene ved ordningen på 2, 550 mill. DKK for 2013.

	2013
Helårsboliger	93,2
Fritidsboliger i Danmark	6,4
Fritidsboliger i Utlandet	0,4

Tabell 3: Fordelingene på de ulike boligtypene. Helårsboliger og fritidsboliger i Danmark og utlandet

	2011	2012	2013
Rengjøring	1,5	3,3	5
Barnepass	0,2	0,1	0,1
Hagearbeid	3,7	3,3	4,6
Vinduspuss	1,2	1,4	28,2
Vedlikehold	93,4	92	62,2

Tabell 4: Typer arbeidsoppdrag har brukt når fradragsordningen i Danmark har vært benyttet

Vi ser at de fleste brukte fradraget til vedlikehold av bolig, både for energibesparelse og øvrige oppgaver. Deretter var rengjøring mest populært¹⁰⁴.

¹⁰² Dansk byggeri, 2012

¹⁰³ Skatteministeriet, 2014

¹⁰⁴ Skatteministeriet, 2014

4.2.4 Effekter av fradragene

Bo Sandberg, sjeføkonom i Dansk Byggeri, mener ordningen burde beholdes og er et strukturelt redskap som kan brukes for å påvirke markedet, eksempelvis ved å redusere svart arbeid – noe han mener ordningen har gjort i stor grad, og motstrider analysen gjort av Rockwool Fondens Forskningsenhet.

Dansk statistikk viser at 268.000 bedrifter utførte svart arbeid i 2011 da ”Håndværkerfradraget” ble innført. Dette tallet falt til 158.000 bedrifter i 2013. De viser også til at andelen av sysselsatte som arbeidet svart falt fra 25 pst. i 2011, til 14 pst. i 2013. Rockwool Fondens Forskningsenhet ser også at det ukentlige forbruket på svart arbeid i byggebransjen har falt fra 4 timer i snitt i 2011, til 3 timer i snitt i 2012¹⁰⁵.

Undersøkelsen gjort av Rockwool Fondens Forskningsenhet vedrørende tilskuddet som ble midlertidig innført i 1993, viser at det hadde ønsket effekt.

Det statlige tilskuddet resulterte i et skift i relative priser til fordel for fakturerte arbeid av et firma og andelen av arbeid gjort av bedriftene økte fra 35 pst. til 54 pst., og andelen av ikke-fakturert arbeid falt fra 10 pst. til 4 pst. fra før ordningen ble innført, til etter. I 1993 utgjorde offentlige tilskudd faktisk utbetalt 1,5 mrd. DKK¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Sandberg, B. 2015

¹⁰⁶ Brodersen, S., 2003

5. Boligbeskatning

Hovedforskjellen mellom boligbeskatning i Norge og Sverige er skattebehandlingen ved salg av bolig.

I Sverige betaler man skatt på 22 pst. på gevinst ved salg av bolig, og får 50 pst. fratrukk ved et eventuelt tap. I Norge vil en eventuell gevinst på visse vilkår være skattefri. På den andre siden vil en heller ikke kunne trekke fra eventuelle tap¹⁰⁷.

5.1 Boligbeskatning Sverige

5.1.1 Beskatning ved salg av bolig

Skattesatsen i Sverige er 30 pst. Ved salg av privatbolig i Sverige er skattegrunnlaget 22/30 deler av gevinsten¹⁰⁸. I praksis betyr dette at man betaler 22 pst. skatt av en eventuell gevinst. Ved tap får man trekke fra 50 pst. av salgstapet.

Gevinst ved salg av næringseiendom beskattes med grunnlag i 90 pst. av gevinsten, dvs. man betaler 30 pst. skatt av et skattegrunnlag som tilsvarer 90 pst. av gevinsten. Ved tap kan man fradragføre 63 pst. av tapet.

Gevinst/tap på privatbolig beregnes på følgende måte:

For å beregne gevinst/tap ved salg av privatbolig tar man utgangspunkt i salgssum og legger til utsatt skatt fra tidligere salgs gevinster fra boliger. Dersom man skal kjøpe ny bolig kan man få utsatt gevinstbeskatningen på visse vilkår. Har man fått slik utsettelse må den utsatte skatten tas med neste gang man selger sin bolig, uavhengig om salget går med gevinst eller tap.

Fra dette grunnlaget kan man trekke fra utgifter i forbindelse med selve salget, herunder kostnader til megler, advokat, utgifter for verdsettelse av boligen og andre utgifter som skjøte og lignende. I Sverige har man også lov å trekke fra utgifter som går til å gjøre boligen i bedre stand enn den var i utgangspunktet.

¹⁰⁷ Lovdata, 2015

¹⁰⁸ Skatteverket, 2015c

Forbedringsutgifter (oppussingsutgifter) er fradragsberettiget for det året det totale beløpet for oppussing er minst 5000 SEK. Forbedringsutgifter vil være utgifter i forbindelse med bygging, ombygging, reparasjon og vedlikehold.

Man kan i forhold til fradraget regne med utgifter for reparasjon og vedlikehold i salgsåret og de 5 foregående år. Man får bare fradrag for de utgiftene som har ført til at boligen er i bedre stand ved salg enn ved innkjøp¹⁰⁹.

I tilfeller der dette gjelder ROT-arbeid man allerede har fått fradrag for, har man ikke rett til fradrag for den delen av utgiften som kommer inn under ROT-fradraget.

Når man kjøper ROT-arbeid av en tjenesteyter som er godkjent for F-skatt, fradragsføres halve arbeidskostnaden av fakturaen. Man får altså en direkte skattereduksjon når arbeidet utføres siden man bare betaler halve arbeidskostnaden. Da er hovedregelen at man får fradrag for det beløpet som man har betalt til tjenesteyter¹¹⁰.

Sverige har også en statlig eiendomsskatt, som ligger rundt 1 pst. av takstverdi på bolig pluss tomt, avhengig av hvilken type bolig man har. I tillegg har man også en kommunal eiendomsskatt, der satsene avhenger av når boligen ble ferdigstilt¹¹¹.

5.1.2 Beskatning av utleiebolig i Sverige

Fra 2012 ble det innført en ordning der personer som leier ut sin private bolig/fritidsbolig skal betale 30 pst. av leieinntektene i skatt.

Fra leien kan man allikevel fradrag på opp til 18 000 SEK per bolig. Fradraget kan ikke overstige leieinntektene. I praksis vil da leieinntekter opp til 18 000 SEK per husstand være skattefritt.

Videre kan det gjøres et skattefradrag på 20 pst. av leien ved utleie av en privat bolig/eller fritidsbolig. Hvis du leier ut en privat ”bostadsrätt” eller en leid leilighet, får man fradrag for

¹⁰⁹ Skatteverket, 2015d

¹¹⁰ Skatteverket, 2015a

¹¹¹ Skatteverket, 2015c

den avgiften eller leien som man betaler selv i den perioden boligen er utleid, og disse kostnadene må være forbundet til den utleide boligen¹¹².

5.2 Boligbeskatning i Norge

5.2.1 Beskatning ved salg av bolig i Norge

Gevinst ved salg eller realisasjon av bolig og fritidsbolig er fritatt for skatt på visse vilkår. Man har ikke fradrag for kostnader knyttet til boligen, med mindre man må betale skatt ved salg og utleie av boligen.

Det er to kriterier for at gevinsten på salg ved bolig skal være skattefritt.

For det første må salget skje eller avtales mer enn ett år etter boligen har blitt ervervet av eieren. Tiden regnes fra det tidspunktet boligen ble kjøpt (kontrakten ble inngått). For det andre må eieren må ha bodd i boligen minst ett av de to siste årene før salget av boligen. Botiden regnes fra det tidspunkt man flytter inn i boligen. Er det flere botidsperioder innen de to årene, legges disse periodene sammen.

Gevinst ved salg av fritidseiendom er skattefri dersom eiendommen har vært brukt som egen fritidseiendom i minst fem av de siste åtte årene. Salget eller avtalen om salget må skje tidligst 5 år etter den er kjøpt. Man regner bare tiden eieren selv har brukt fritidsboligen.

Dersom gevinsten ved salget av hhv. bolig- og fritidsbolig ikke kommer under reglene for skattefritak, vil eventuell gevinst være skattepliktig og eventuelt tap fradragsberettiget.

Gevinsten eller tapet er beregnet ut fra differansen mellom salgssummen og kjøpesummen. Salgssummen er verdien man mottar ved salg, men man kan trekke fra utgifter i forbindelse med salget f.eks. meglerprovisjon. Når man beregner kjøpesummen kan man legge til kostnader i forbindelse med overtakelsen, f.eks. dokumentavgift.

Arbeid som gjør at boligen settes i bedre stand kan også legges på inngangsverdien, men dette gjelder ikke utgifter til vedlikehold og reparasjon. Men her kan man få en lavere takst ved en

¹¹² Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser, 2012

dårligere tilstandsgrad i boligsalgsrapporten, dersom det ikke kan dokumenteres at dette er utført av fagfolk, noe som kan slå ut i en lavere salgssum.

Norge har også kommunal eiendomsskatt, der det er opp til enhver kommune om de ønsker å innføre dette¹¹³.

5.2.2 Beskatning av utleiebolig Norge

Dersom man leier ut mer enn halve boligen og utleieinntektene overstiger 20 000 kr., vil all utleieinntekt være skattepliktig. Dersom du bruker minst halve boligen til egen bruk vil leieinntektene være skattefrie.

Man vil få fradrag for kostnader knyttet til utleie. Dette kan være vedlikeholdskostnader, kommunale avgifter og andre kostnader. Vedlikeholdskostnader gjelder kostnader for å holde eiendommen i den stand den var som ny. Fradraget omfatter også leie av utstyr til vedlikeholdsarbeid¹¹⁴.

Dersom man bor i boligen selv, vil man ikke få fradrag for kostnader knyttet til den delen man selv bor i. Har man brukt boligen selv deler av året, vil man kun få fradrag for kostnader knyttet til den perioden boligen var utleid. Man får ikke fradrag for vedlikeholdskostnader som knytter seg til en boligeiendom der man har skattefrie leieinntekter.

¹¹³ Skatteetaten, 2015 (a)

¹¹⁴ Skatteetaten, 2015 (b)

5.3 Vridninger som følge av dagens skattesystem i Norge, og forslag til endringer for høyest mulig samfunnsøkonomisk effektivitet

Vi deler skattesystemene i Sverige og Norge i to forskjellige typer skattetilfeller.

I tilfelle 1 (Sverige) vil man bli beskattet ved en gevinst, samtidig som man vil fradrag for et tap ved salg av bolig.

I tilfelle 2 i (Norge) vil man ha skattefri gevinst ved realisasjon under visse forutsetninger, men vil da heller ikke få fratrukk for et eventuelt tap ved salg av bolig.

Finansdepartementet mener at et ROT-fradrag vil forsterke insentivene til å oppgradere boligen, og kan dermed føre til høyere boligpriser. De mener dette vil skje i større grad i Norge enn Sverige grunnet ulike boligbeskatninger.

Ved innføring av fradrag vil de bli rimeligere å pusse opp hvitt. Dersom det ikke er en sammenheng mellom skattefradraget og skatt på en gevinst på boligen, vil man ha større insentiv til å pusse opp slik som i tilfelle 2 (Norge).

Norge er også et av de landene som allerede uten et ROT-fradrag bruker mest penger på oppussing av bolig. Grunnen til dette kan være at man har høyere lønninger, og at gevinst ved salg av bolig er skattefri under visse forutsetninger. I tillegg får man i dag fradrag for renter på lån, samt lånerenten i Norge er på et svært lavt nivå.

Dagens norske skattesystem favoriserer bolig. Dette skaper vridninger i markedet og overinvesteringer i bolig, som presser prisene opp.

På bakgrunn av dette her Scheel-utvalget foreslått endringer i 2015 for formues- og eiendomsbeskatning. Ligningsverdien av boligen vil inngå i den samlede nettoformuen, som er grunnlaget for formuesskatten.

Utvalget foreslår å øke formueskattelegging av fast eiendom, redusere formuesskatt av all annen formue, samt flytte skattebelastningen over på personer med relativ høy formue.

Utvalget foreslår at eiendeler skal inngå i formueskattegrunnlaget med 80 pst. av virkelig verdi, og gjeld kan fratrukket formueskattegrunnlaget med 80 pst. av pålydende. Både boliger

som er primær, sekundær og næringseiendom skal verdsettes til 80 pst. av dagens markedsverdi¹¹⁵.

Dette mot tidligere satser (02.12.2014) som er ca. 25 pst. av markedsverdien for primærbolig, og 60 pst. for sekundærbolig. Ekstra bolig utenom dette har en ligningsverdi på 80 pst¹¹⁶.

Disse endringene vil være med å dempe vridningene i markedet når det gjelder boliginvesteringer.

Hvis forslagene til Scheel-utvalget blir innført vil de skattemessige fordeler knyttet til bolig bli redusert. Da vil ikke argumentet til Finansdepartementet om at ROT-fradraget kan føre til økte boligpriser, siden det gjør det mer gunstig å investere i bolig, ha like stor slagkraft.

Som det fremgår i kapittel 3, er det ikke optimalt å skattlegge tjenester som kan vri seg unna beskatning hardt. ROT-og RUT-tjenester bygger på arbeid som kan være lite ferdighetskrevene og krever lite avansert utstyr, dermed kan disse tjenestene erstattes av enten svart arbeid eller egenproduksjon.

Dagens skattesystem med 27 pst. skatt på arbeid vil bidra til å skape vridninger i disse markedene. Kapittel 2 viser empirisk at både ROT-og RUT-tjenester i Norge er utsatt, ved at det foreligger en høy andel svart arbeid og egenproduksjon.

Strand sin teori anfører at det er samfunnsmessig optimalt at arbeid utføres i det hvite markedet istedenfor at husholdninger utfører arbeidet selv eller kjøper det i det svarte markedet. I tillegg til å bidra til jevnere inntektsfordeling, skal skattesystemet i Norge korrigere for markedssvikt¹¹⁷.

Markedssvikt medfører et samfunnsøkonomisk effektivitetstap¹¹⁸. Ettersom ROT- og RUT-tjenestene har store vridninger mot egenproduksjon og svart arbeid, taler det for å senke skattene på disse tjenestene for å oppnå et bedre skattesystem uten så store vridninger. Dette signaliserer at det kan være behov for å subsidiere ROT- og RUT-tjenester for å korrigere for

¹¹⁵ Deloitte, 2015

¹¹⁶ Mikalsen, B., 2014

¹¹⁷ Schjelderup, G. 2014 (b)

¹¹⁸ Ringstad, V. 2005

markedssvikten som har oppstått i disse sektorene. Et skattefradrag vil fungere som en subsidiering og redusere skattebyrden på disse tjenestene.

Barnehager blir allerede subsidiert i Norge, og en årsak til dette er at uten disse subsidiene ville småbarnsmødrene blitt hjemme med barna og dermed redusert antall timer i arbeidsmarkedet¹¹⁹.

Scheel-utvalget sine endringsforslag kan møte stor politisk motstand, og det kan derfor være vanskelig å skattlegge eiendom og bolig hardere.

En innføring av et ROT- og RUT-fradrag samtidig som eiendom og bolig blir skattlagt hardere kan dempe denne motstanden blant velgerne. På denne måte vil vi få et bedre skattesystem uten disse vridningene i markedet.

¹¹⁹ Haakonsen, 2013

6. Finansdepartementets vurdering av innføring av et ROT-fradrag i Norge

Som nevnt innledningsvis ble det foreslått å innføre et ROT-fradrag i det norske skattesystemet ved utarbeidelse av statsbudsjettet 2015¹²⁰.

I NOU 2009:4 «Tiltak mot skatteunndragelse» ble det sett på flere tiltak for å redusere kjøp av svarte tjenester, også innen vedlikehold (ROT-marked) og husholdningstjenester (RUT-marked).

I rapporten så man på hvordan ordningen var i andre land, og hvordan den i praksis kunne innføres i Norge. Et mindretall ønsket fradragsrett, med kriterier om at betaling ikke kunne skje kontant. Flertallet mente at en innføring av fradragsrett ikke ville fjerne lønnsomheten av svart arbeid, men at en slik ordning vil føre til en lavere prisdifferanse mellom svart og hvitt arbeid¹²¹.

ROT-fradraget er senere vurdert i Innst. 428 S (2012-2013)¹²².

På bakgrunn av det siste forslaget om å innføre et ROT-fradrag i Norge, fikk Finansdepartementet i oppdrag å utrede gevinster og konsekvenser av et ROT-fradrag i skatten.

Finansdepartementet publiserte 10. desember 2014 rapporten «*Skattefradrag for håndverkertjenester i private hjem (ROT-fradrag)*».

Rapporten går i hovedsak gjennom sysselsettingen i Norge, kostnader ved innføring, administrasjon og kontroll, samt Statens provenytap ved å innføre fradraget¹²³.

Rett før rapporten til Finansdepartementet ble publisert, avsluttet HO Virke sitt arbeid med en rapport der de ber myndighetene innføre et skattefradrag mot svart arbeid i ROT-markedet¹²⁴.

¹²⁰ Finansdepartementet, 2014

¹²¹ Finansdepartementet, 2009

¹²² Finansdepartementet, 2014

¹²³ Finansdepartementet, 2014

¹²⁴ Virke, 2015.

Vi vil i denne delen av oppgaven gå kritisk gjennom Finansdepartementet sin utredning og Finansdepartementets hovedargumenter for og imot et ROT-fradrag i Norge. I denne sammenheng vil vi se på synspunkter fra HO Virke, Byggenæringens Landsforening (BNL) og Oslo Håndverks- og Industriforening.

I slutten av utredningen til Finansdepartementet er det summert opp en rekke tiltak for å bekjempe svart arbeid i Norge. Finansdepartementet kommer her med antakelser, uten å tallfeste de konkrete effektene de ulike tiltakene har. Det er også vanskelig å sammenligne hvor stor effekt disse tiltakene vil ha i forhold til et ROT-fradrag, da tiltakene ikke er i direkte rettet mot ROT-markedet.

Finansdepartementet kunne etter vår oppfatning hatt en dypere gjennomgang av hvilke effekter de ulike nordiske landene har hatt av fradraget, for å belyse fordeler og ulemper ved en innføring av et fradrag.

Det er ulike meninger om hvor utbredt svart arbeid egentlig er i bygge- og anleggsbransjen. Rapporten til Finansdepartementet baserer seg på et usikkert grunnlag om at 15 pst. av aktiviteten i markedet kommer fra svart arbeid, og at dette utgjøre en omsetning på ca. 5 mrd. kr. Disse tallene er tatt fra en kartleggingsrapport for håndverkertjenester i husholdningene utført av skatteetaten i 2013.

Kartleggingsrapporten til skatteetaten viser antatt svart arbeid i de ulike bransjene i ROT-markedet; maler (28 pst.), murer (21 pst.), snekker (19 pst.) og for rørlegger og elektrikerarbeid (7-8 pst.)¹²⁵.

Som man ser har alle bransjene utenom rør- og elektrikerarbeid en andel svart arbeid på mer enn 15 pst. Vektet tall for alle bransjer i ROT-markedet ligger i underkant av 19 pst. Dersom Finansdepartementet kun har tatt utgangspunkt i kartleggingsrapporten vil man ut fra beregningene ha lagt seg på et for lavt gjennomsnittlig nivå for svart arbeid.

¹²⁵ Finansdepartement, 2014

Finansdepartementet mener at svart arbeid i bygg- og anleggsbransjen tilsvarer 5 mrd. kr., ut fra et anslag om at det hvert år brukes mer enn 20 mrd.kr. til tjenester for reparasjon av bolig. ROT-fradraget vil også gi en viss etterspørselsøkning etter tjenester.

Byggenæringens Landsforening (BNL) mener derimot at andelen av svart arbeid i disse bransjene er høyere. Ut fra en medlemsundersøkelse gjort av BNL, svarte ca. 32 pst. av bedriftene at de har tapt arbeidsoppdrag som følge av svart arbeid¹²⁶.

I rapporten kom Finansdepartementet frem til følgende konklusjon:

«Departementet mener på denne bakgrunnen at stort inntektstap, høye administrative kostnader og et mer komplekst skattesystem samt enkelte negative virkninger på ressursbruken gjør at et ROT-fradrag framstår som et lite tjenlig virkemiddel for å oppnå hensikten med fradraget.»

Hovedargumentene til Finansdepartementet er følgende:

Dette er ikke riktig måte å skatlegge på

Finansdepartementet sier at skattene bør utformes slik at offentlig sektor finansieres på best mulig måte, og at en utnytter ressursene best mulig.

Man ønsker brede skattegrunnlag og lave satser som holder kostnadene ved skatteleggingen nede, disse skatteendringer vil være vekstfremmende. Ut fra dette vil ikke et ROT-fradrag være vekstfremmende. Fradraget vil være kostbart, lite effektivt mot svart arbeid og vil i liten grad øke arbeidstilbudet¹²⁷.

HO Virke mener derimot at det mest effektive virkemiddelet mot svart arbeid i bygge- og anleggsbransjen vil være å innføre et ROT-fradrag. Det å gjøre det økonomisk lønnsomt å ta riktige valg, vil være et stort hjelpemiddel.

¹²⁶ Byggenæringens landsforbund, 2014

¹²⁷ Finansdepartementet, 2014

Det ble vist til både ordningen med Boligsparing for unge (BSU), og fradragsrett for fagforeningsmedlemskap. Dette er skattefradrag som er innført for å oppnå en viss type adferd og for nå bestemte politiske mål, som tilsier at det er mer effektivt å innføre en fradragsordning enn det vil være å gjennomføre holdningskampanjer¹²⁸.

Som vi påpeker i kapittel 2, ser man tydelig at hovedårsaken til at det unndras skatt i ROT-markedet er prisen. Det er dermed nærliggende å anta at et tiltak rettet mot pris vil være et effektivt virkemiddel for å skape et insentiv til å velge hvite tjenester.

Man vil få et stort provenytap, og kan heller stimulere økonomien på andre måter

Finansdepartementet mener man reduserer skatteinntektene opp mot 10 mrd. kr.. Dette basert på tall om provenytap i Sverige, justert for Norske forhold. Netto provenytap vil bli noe lavere dersom fradraget reduserer svart arbeid. Tenker man at ROT-fradraget skal redusere omfanget av svart arbeid med om lag 70 pst., vil skatteinntektene isolert sett kunne øke med om lag 1,5 mrd. kr. Dette er gevinsten ved at svart arbeid går over til det hvite markedet. Dermed har finansdepartementet på noe usikkert grunnlag anslått at man får et nettoprovenytap på ca. 8 mrd. kr.¹²⁹.

Oslo Håndverks- og Industriforening mener at provenytapet hadde blitt annerledes dersom man hadde lagt en større andel svart arbeid til grunn enn det regjeringen gjør i sine beregninger.

De henviser til en uttalelse fra Skattedirektøren i Aftenposten i november 2014, der han sier at hele 31 pst. av omsetningen i europeisk bygg- og anleggsnæring er svart. Dette tilsvarer samme svarprosent som BNL fikk i sin medlemsundersøkelse¹³⁰.

Vi vil gå nærmere inn på provenyberegningene i kapittel 6.

Finansdepartementet mener også om man hadde brukt denne skattelettelsen på alminnelig inntekt, vil det være et større grunn til å tro at man vil få en vekstfremmende stimulans i hele økonomien. Dette på grunn av økt sparing og økte investeringer, som igjen kan føre til økt

¹²⁸ Virke, 2015

¹²⁹ Finansdepartementet, 2014

¹³⁰ Oslo Håndverk og Industriforening, 2014

arbeidstilbud. Bedre generelle rammevilkår er mer vekstfremmende enn smale tiltak rettet mot enkelt næringer, mener Finansdepartementet¹³¹.

Som vi har belyst både i kapittel 2 og 3 er ROT-markedet særlig utsatt for vridninger som følge av skatter. ROT-markedet trenger derfor et fradrag for å unngå disse vridningene. Andre næringer som er mer ferdighetskrevene og enklere og kontrollere, vil ikke ha samme behovet som det bygg- og anleggsbransjen har.

Vi trenger ikke økt sysselsetting i Norge

Norge er i en annen sysselsettingssituasjon nå enn det Sverige var rett etter finanskrisen. I Norge er det lav arbeidsledighet, og hovedgrunnen til å innføre et ROT-fradrag vil da være å bekjempe svart arbeid. I Sverige ble det også innført for å opprettholde sysselsettingen i bygg- og anleggsbransjen

De som allerede er i arbeid kan øke sitt arbeidstilbud. Dersom et ROT-fradrag innføres vil trolig mange av de som gjør dette arbeidet selv, velge og heller kjøpe ROT-tjenestene i det hvite markedet. Deler av denne økte fritiden vil bli brukt til å øke arbeidstilbudet. Økt arbeidstilbud oppstår dermed ved at de som allerede jobber, vil bruke flere timer på jobb (gå fra deltid til heltid/mer overtid), samtidig som flere personer blir sysselsatte.

Økonomiavdelingen i Finansdepartementet i Sverige viser i en rapport at dersom man antar at 50 pst. av de som kjøper ROT- og RUT-tjenester bruker den frigjorte tiden til fritid, vil 2/3 av arbeidstilbudet som oppstår av ROT- og RUT-fradraget komme som en økning i gjennomsnittlig arbeidstid på de som allerede arbeider, og 1/3 som økt sysselsetting¹³².

Det viser at innføring av fradraget dermed vil gi økt sysselsetting og mer effektiv ressursbruk, til tross for at det allerede er høy sysselsetting i Norge.

Dersom halvparten av de som benytter seg av ROT- og RUT- fradragene bruker overskuddstiden til økt fritid kan innføring av fradraget føre til en velferdseffekt. Som vist i kapittel 3, nevner Strand i sin teori at man vil få økt velferd dersom svart arbeid øker på bekostning av egeninnsats i hjemmet, men ikke om det går på bekostning av hvitt arbeid.

¹³¹ Finansdepartementet, 2014

¹³² Finansdepartementet, 2011.

Innføring av fradragene kan føre til at flere kjøper hvite tjenester, istedenfor å kjøpe den svart eller gjøre arbeidet selv.

Blir en ren pengeoverføring for de som allerede kjøper tjenester hvitt

Det vil være et dyrt virkemiddel mot svart arbeid å innføre ROT-fradraget, da det blir en ren pengeoverføring for de som allerede handler hvitt. Det er fortsatt de som handler hvitt som har største delen av markedet.

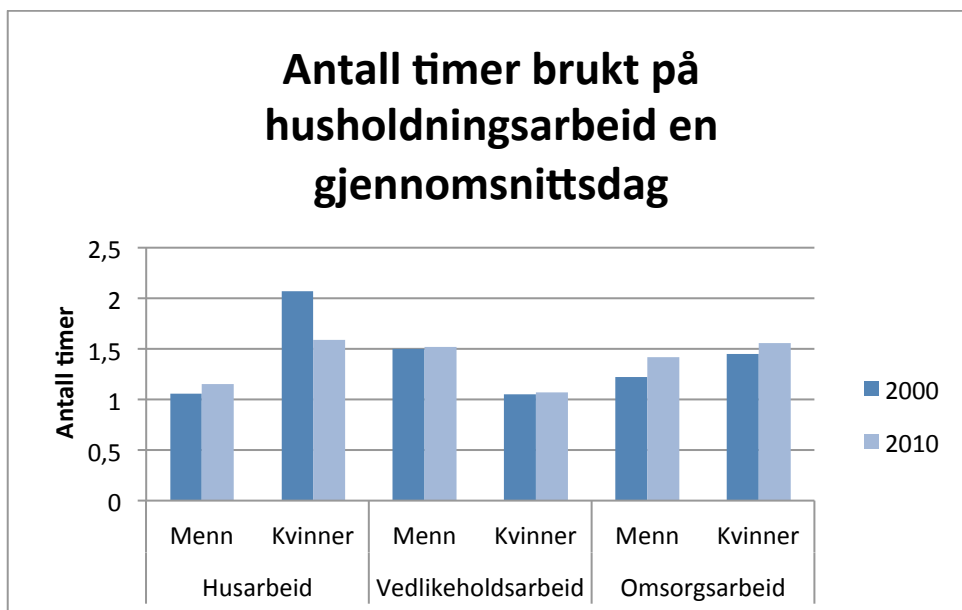
Dette argumentet er svært lite begrunnet i rapporten til Finansdepartementet, og det vises heller ikke til konkrete tall. Men at majoriteten handler hvitt stemmer nok dersom man ser på undersøkelser vedrørende omfanget av svart arbeid og kjøp av svart arbeid. Likevel tar ikke Finansdepartementet her hensyn til det faktum at et ROT-fradrag, muligens vil få en stor del av befolkningen bort fra egenproduksjon og over i det hvite markedet.

Departementet nevner imidlertid at skatt på tjenester som konkurrerer med arbeid som husholdningene selv kan utføre, vrir tjenesteproduksjonen mot hjemmeproduksjon. Dette er et eksempel på at skattesystemet kan gjøre ressursbruken mindre effektiv.

Det norske nasjonalregnskapet har flere ganger foretatt beregninger på hvilken verdi det ulønnede husholds arbeid hadde hatt om vi hadde kjøpt tjenestene i markedet. Siste beregningen som er gjort tar utgangspunkt i tidsbruksundersøkelsen til SSB fra 2010. Disse beregningene er gjort under forutsetning om lik produktivitet uavhengig av hvem som utfører arbeidet, og beregningene tar utgangspunkt i ressursbruken og ikke resultatet.

Verdien for husholdarbeid er beregnet ut fra hva det ville kostet om noen i det formelle arbeidsmarkedet utførte arbeidet. Dette tilsvarer de samlede lønnskostnadene til en potensiell arbeidsgiver eller tilbyder av tjenestene som legges til grunn for beregning av verdien.

I tidsbruksundersøkelsen for 2010 deles husholdningsarbeid inn i kategoriene: husarbeid, vedlikeholdsarbeid og omsorgsarbeid. Når det ses på endringer i tidsbruken til husholdningene fra 2000 til 2010 ser vi en økning innenfor vedlikeholdsarbeid. De aktivitetene som forårsaker mesteparten av denne økningen er byggearbeid, vedlikehold samt oppussing av bolig.

Figur 10: Uførte timeverk per år innen husholdarbeid, etter kjønn. 2000 og 2010.

Det er lønnsstatistikken til SSB og KS (kommunesektorens organisasjon) som i hovedsak blir brukt som kilde til prissetting. Det beregnes en gjennomsnittlig timepris for å verdsette hver enkelt arbeidsoppgave, basert på gjennomsnittlig månedslønn. I tillegg blir det gjort et påslag for arbeidsgiveravgift og andre arbeidsgiverkostnader.

Resultatet av disse beregningene viser at ulønnet husholdningsarbeid i 2010 hadde en total verdi på 646 mrd. kr., noe som utgjorde 26 pst. av bruttonasjonalprodukt (BNP) i 2010. Dette viser at hjemmeproduksjons sektoren er vesentlig. Over halvparten av verdien knyttes til kategorien «husarbeid»¹³³.

Teorien til Jon Strand impliserer at denne store andelen av egenproduksjon kan være forårsaket en høy skattesats. Han argumenterer for at høy beskatning ineffektivt skyver aktivitet ut av det legale markedet og over i enten svart sektor eller egenproduksjon i husholdningen. Dette signaliserer at det også vil være en overføring til husholdninger som gjør arbeidet selv på grunn av for høy pris. Dette kan dermed være en overføring til de som ikke har råd til å kjøpe hvite tjenester og som ikke ønsker å kjøpe tjenestene svart, og dermed må redusere fritiden sin ved å gjøre arbeidet selv. Det foreligger her derfor et rettferdighetsselement.

¹³³ Brathaug, A.L., Westberg, N. B., 2012

Et ROT-fradrag vil framstå som en ”belønning”

Finansdepartementet mener at et ROT-fradrag vil bidra til lavere skattemoral i andre sektorer ved at skattereduksjonen i ROT-markedet framstår som «belønning» for at bransjene i dette markedet har mye svart arbeid.

Vi mener et ROT- og RUT-fradrag kan ses på som en belønning til de ærlige. Det foreligger et rettferdighetselement ved at de som kjøper hvitt blir pålagt en skatt for å være ærlige.

Dette argumentet kan også fort tilbakevises ved å se på kapittel 2.2 og kapittel 3 ovenfor, som omhandler årsaken til at det er stor innslag av svart arbeid i ROT- og RUT-markedet.

Teorien til Davis og Henrekson konkluderer med at bransjer med lite ferdighetskrevende arbeid er sårbare for vridninger bort fra det hvite markedet. Dette er mye av årsaken til at det er stort innslag av svart arbeid i ROT- markedet. Siden ROT-tjenester er spesielt sårbare for vridninger i markedet ved at de er lite ferdighetskrevende er det dermed ikke sikkert det er så enkelt å «overføre» holdninger til skatteunndragelser til andre sektorer.

Økt etterspørsel vil bli dekket gjennom økt arbeidsinnvandring

Sysselsettingen i bygg- og anleggsbransjen har økt siden 2004, og denne mener finansdepartementet har vært etterspørselsdrevet. Etterspørselen etter arbeidskraft har blitt møtt med økt arbeidsinnvandring.

Finansdepartementet mener da at økt etterspørsel som følge av et ROT-fradrag, vil i stor grad bli dekket av utenlandsk arbeidskraft. Den nye etterspørselen vil heller ikke hjelpe arbeidsløse inn i arbeidsmarkedet, da man ofte krever spesialisering¹³⁴. HO Virke mener på den andre siden at man ikke alltid trenger spesialisering for å utføre ROT-arbeid, for det kan være små oppdrag som maling, mindre snekkerarbeid og andre fysiske arbeidsoppgaver tilknyttet inne- og uterommet¹³⁵.

¹³⁴ Finansdepartementet, 2014

¹³⁵ Virke, 2015

Økt etterspørsel i bygg- og anleggsbransjen kan også føre til økte priser. Dette begrunnes med at dersom det er for liten kapasitet i bransjen til å dekke etterspørselen, vil fradraget drive opp prisen. På denne måten vil deler av fradraget gå direkte til håndverkerne¹³⁶.

Det er riktig at liten kapasitet i en bransje vil være med å presse prisen opp siden det vil bli større etterspørsel enn tilbud i bransjen. Imidlertid kan det tenkes at vertfall deler av det svarte markedet blir presset ut, noe som kan føre til at flere av arbeiderne i det svarte markedet går over til å arbeide hvitt, og på denne måten dekke etterspørselen etter tjenestene med at det også vil bli et høyere tilbud av hvit arbeidskraft i bygg- og anleggsbransjen.

Kan føre til negative virkninger for andre bransjer

Dersom ROT-fradraget fører til større etterspørsel i bygg- og anleggsbransjen, kan dette indirekte føre til en nedgang i sysselsettingen i andre bransjer som ikke har samme skattesubsidier. Det kan føre til en negativ virkning for andre bransjer og næringer.

Isolert sett er dette argumentet riktig, men Finansdepartementet tar ikke hensyn til at ROT-tjenestene er spesielt sårbare for vridninger ettersom de er mer skattesensitive enn mange andre tjenester.

Etter vår oppfatning vil et ROT-fradrag kunne ha en positiv virkning for andre bransjer og næringer. ROT-fradraget har hatt positive effekter i Sverige på holdningene befolkningen har til skatteunndragelse. Det kan tenkes at dette gjelder skatteunndragelse generelt og dermed smitte over i andre bransjer og næringer også.

Det er krevende å innføre ordningen

Det er en administrativt krevende ordning, og vil kreve nødvendige kontroller. Disse ressursene kunne igjen vært brukt til noe annet. Her ser Finansdepartementet igjen på Sverige der de i dag bruker om lag 200 årsverk til å forvalte husfradragets ordning.

¹³⁶ Finansdepartementet, 2014

Innføringen av fradraget i Norge er ment til å redusere skatte- og avgiftsunndragelser, men man kan se i Sverige at det har åpnet for nye muligheter for bedrageri¹³⁷.

Jan-Erik Bäckman, analysesjef på Skatteverket, har sett på problemene Sverige har i forbindelse med misbruke av fradragsordningene i 2011.

Han sier at i denne type bransjer som selger tjenester direkte til privatpersoner har tidligere vært svært vanskelig å kontrollere for Skatteverket. En viktig effekt av ROT- og RUT-fradraget er at skatteverket kan løpende gjennom året få inn utgifter som kan kontrolleres. Det er relativt begrenset hvor mye juks som utføres i forbindelse med fradragene. Ved kontroller gjort av Skatteverket vises det at misbruket i forhold til fradragene utgjør 1,3 pst. av det totale utbetalte beløpet¹³⁸.

Foretakerna ser også i sin undersøkelse fra 2011 blir det oppgitt at bare 7 pst. av foretakene sier det er vanlig eller veldig vanlig at kunder forsøker å få ROT-fradrag for arbeid som ikke omfattes av fradraget¹³⁹.

HO Virke mener også at muligheter for fusk kan reduseres ved at regjeringen stiller krav til hvilke virksomheter som skal inngå i ordningen. På denne måten kan myndighetene sørge for en effektiv kontroll med at det kun innrømmes skattefradrag ved bruk av foretak som overholder skatte- og avgiftsloven.

De tenker at det er mulig å lage en merkeordning slik at det skal være enkelt for forbrukeren å se hvilke virksomheter som vil gi rett til å få et ROT-fradrag. Det kan da stilles krav til bedriftene for å kvalifiseres til dette merket, eksempelvis årlig attestasjon fra foretakets revisor¹⁴⁰.

¹³⁷ Finansdepartementet, 2014

¹³⁸ Skatteverket, 2011 (b)

¹³⁹ Företagarna, 2011

¹⁴⁰ Virke, 2015

6.1 Vår vurdering av Finansdepartementet sin rapport

Rapporten til Finansdepartementet har veldig lite fokus på hvorfor svart arbeid er et problem. Av rapportens 26 sider er problemer med svart arbeid kun nevnt slik det fremgår nedenfor:

” Svart arbeid representerer et samfunnsproblem ved at det offentlige taper inntekter. Svart arbeid er også et problem for seriøse virksomheter, fordi det gir ulike konkurransevilkår. I tillegg bidrar svart arbeid til å svekke bygge- og anleggsbransjens omdømme, noe som igjen kan ha betydning for rekrutteringen til bransjen ”¹⁴¹

Etter vår oppfatning er det flere problemer den svarte markedet som Finansdepartementet ikke tar opp i sin utredning.

Dette omfatter følgende:

- Det svarte arbeidsmarkedet har store ringvirkninger også i fremveksten av annen type kriminalitet.
- Rettighetstap for den enkelte ved å arbeide svart, herunder trygderettigheter som pensjon, sykepenger og fødselspenger, som skal kompensere i perioder hvor man ikke kan arbeide og dermed ikke har inntekt.
- Sosial dumping, herunder brudd på HMS-reglene. Arbeidstilsynets tall viser at bygg- og anleggsbransjen er blant de tre verste ved skaderisiko og dødsfall i forbindelse med arbeid i Norge.

Finansdepartementet tar heller ikke hensyn til at ROT-tjenestene er lite ferdighetskrevende og spesielt utsatt for vridninger.

Departementet nevner heller ikke at det eksisterer mye egenproduksjon i denne bransjen, og at et ROT-fradrag kan bidra til at husholdningene som gjør denne type arbeid selv, kan gå over til å kjøpe tjenestene i det hvite markedet.

En overgang til det hvite markedet vil gi Staten økte inntekter som følge av at arbeidet blir skattlagt. Dersom husholdningene bruker den økte fritiden de får ved å øke sitt eget arbeidstilbud, kan dette gi ytterligere økte skatteinntekter ved at de vil betale skatt på sin inntekt.

¹⁴¹ Finansdepartementet, 2014

6.2 Fordelingseffekter

Som det fremgår ovenfor er det mange synspunkter og argumenter knyttet til hvorvidt et ROT- og RUT-fradrag bør innføres i Norge. Et av argumentene som taler mot en innføring av disse fradragene, er at fradragene vil være en skattelette til de rikeste.

I Finansdepartementet sin rapport «*Skattefradrag for håndverkertjenester i private hjem (ROT-fradrag)*» har man et avsnitt hvor man tar for seg fordelingseffektene ved fradragsordningen. Ifølge departementet vil et ROT-fradrag dra i retning av at det er gunstig å eie bolig framfor å leie, og det norske skattesystemet favoriserer bolig i større grad enn det svenske.

Et ROT-fradrag vil være med på å øke denne favoriseringen da man ikke får benyttet seg av fradraget som leietaker. Dersom fradraget gir større insentiver til å eie bolig, kan dette være med på å senke leieprisene da man vil få et større tilbud enn etterspørsel etter å leie boliger.

Finansdepartementet refererer til folke- og bolig tellingen 2001, som viser at 85 pst. av befolkningen i Norge eier sin egen bolig. Undersøkelsen viser også at husholdninger som leier bolig har lavere inntekt enn husholdninger som eier boligen. Dermed er det et fradrag til fordel for boligeiere. I tillegg er det generelt de med høye inntekter som vil ha best mulighet til å utnytte ROT-fradraget. For å dra nytte av et skattefradrag er det forutsatt at en betaler skatt. Her vil dermed mange minstepensjonister ikke ha mulighet for et slikt fradrag fordi de har for lav inntekt.

6.2.1 Fordelingseffektene i Sverige

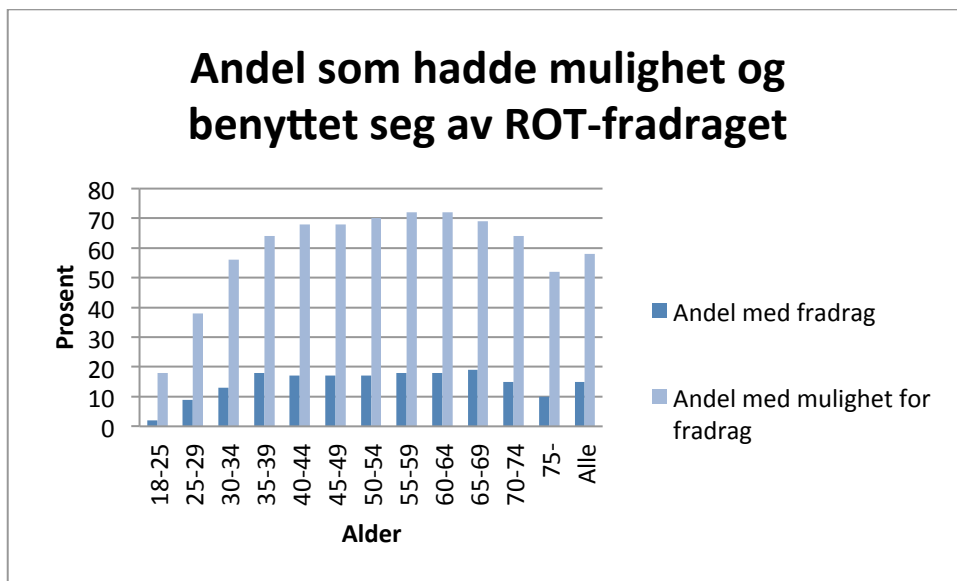
Utredningen ser også på fordelingen i Sverige på individnivå, som viser at det er de med høyest inntekt som har dratt størst beløpsmessig nytte av et fradrag¹⁴².

Erfaringer fra Sverige (Statistiska Centralbyrån (SCB)) viser at fradraget oftere ble brukt av personer med høy inntekt enn personer med lavere inntekt, samt at det gjennomsnittlige

¹⁴² [Finansdepartementet, 2014](#)

fradraget stiger med høyere inntekt. Statistikken viser også at fradraget benyttes oftere av menn enn kvinner¹⁴³.

ROT og RUT-fradragene er en skattereduksjon, og må man ha en viss inntekt for å kunne dra nytte av fradragene. Man kan ikke få mer i skattereduksjon enn det man skal betale i skatt. For å benytte seg fullt ut av ROT- og RUT-fradraget må man til sammen betale 50 000 kr. i skatt, noe som krever en årsinntekt på ca. 250 000 kr.

Figur 11: Antall som har mulighet til å benytte seg av ROT-fradraget, og antallet som har gjort det, etter alder, 2009

Nærmere 60 pst. av befolkningen (18 år og eldre) i Sverige eide sin egen bolig eller fritidshus i 2009, og hadde dermed mulighet til å benytte seg av ROT-fradrag. 60 pst. i 2009 tilsvarte rundt 4 mill. mennesker, og av disse var det bare 15 pst. som benyttet seg av ROT-fradraget.

Blant de som benytter seg av fradraget er det færrest blant de yngre og de eldre. Årsaken til dette er nok at man må eie boligen for å benytte seg av ROT-fradraget¹⁴⁴. De yngre kan ha til gode å kjøpe bolig, mens de eldre ofte har solgt sin bolig¹⁴⁵. De som kjøper mest ROT-tjenester er vanligvis i alderen 35-70 år¹⁴⁶.

¹⁴³ Andersen R.K, Eldring L. og Steen J.R., 2014

¹⁴⁴ Statistiska Centralbyrån, 2013

¹⁴⁵ Statistiska Centralbyrån, 2011

¹⁴⁶ Statistiska Centralbyrån, 2013

Over 80 pst. av samboerne eier bolig kan dermed benytte seg av ROT-fradraget. Samboere benytter seg også i større grad av ROT-fradraget enn det enslige gjør, uavhengig av om vedkommende har barn eller ikke. Av de som hadde mulighet til fradrag, lå andelen som faktisk benyttet seg av fradraget på 30 pst. for samboere, og 12 pst. for enslige.

Personer med høyere inntekt hadde større beløpsmessig ROT-fradrag enn personer med lavere inntekt. For eksempel hadde personer med en inntekt på 200 000 kr. et gjennomsnittlig fradrag på 12 000 kr, mens de som hadde en inntekt på 600 000 kr. hadde et gjennomsnittsfradrag på 20 000 kr¹⁴⁷.

I 2009 benyttet 170 000 (3,5 pst.) husholdninger i Sverige seg av RUT-fradraget. Det var mer enn dobbelt så mange som i 2008. RUT-fradraget er mest vanlig blant par med barn, og blant eldre enslige kvinner. Den totale skattereduksjonen for RUT i 2009 var ca. 750 mill. SEK. Den tilsvarende skattereduksjonen i 2010 var 1340 mill. SEK, som tilsvarer en økning på omtrent 80 pst. sammenlignet med 2009.

Gjennomsnittsbeløpet for RUT-fradrag var rundt 2000 SEK per person.

Mer enn 6 av 10 fikk fradrag på 3000 SEK eller mindre. Personer mellom 35 og 54 år fikk generelt et større RUT-fradrag enn de som var eldre.

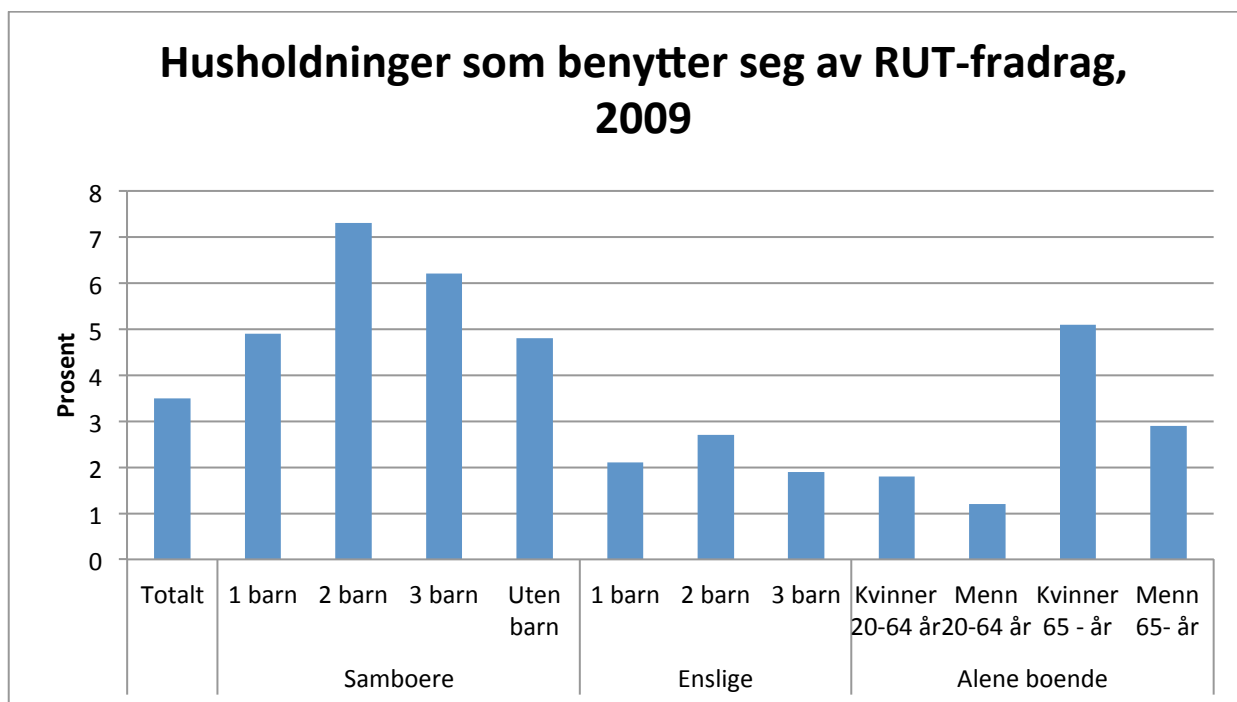
Det er stor forskjell på hvilke husholdninger som benyttet seg mest av RUT-fradraget.

I 2009 var det nesten 3 ganger vanligere at *samboere* med barn benyttet seg av RUT fradraget, enn *enslige* med barn. Blant barnefamilier var fradraget vanligst blant tobarnsfamilier. Dette gjaldt både for samboere og enslige foreldre.

¹⁴⁷ Statistiska Centralbyrån, 2011

Når det gjelder husholdninger uten barn, var det dobbelt så vanlig med RUT-fradrag blant *samboere* uten barn enn blant *enslige* uten barn.

Dette blir vist grafisk i figuren under.

148

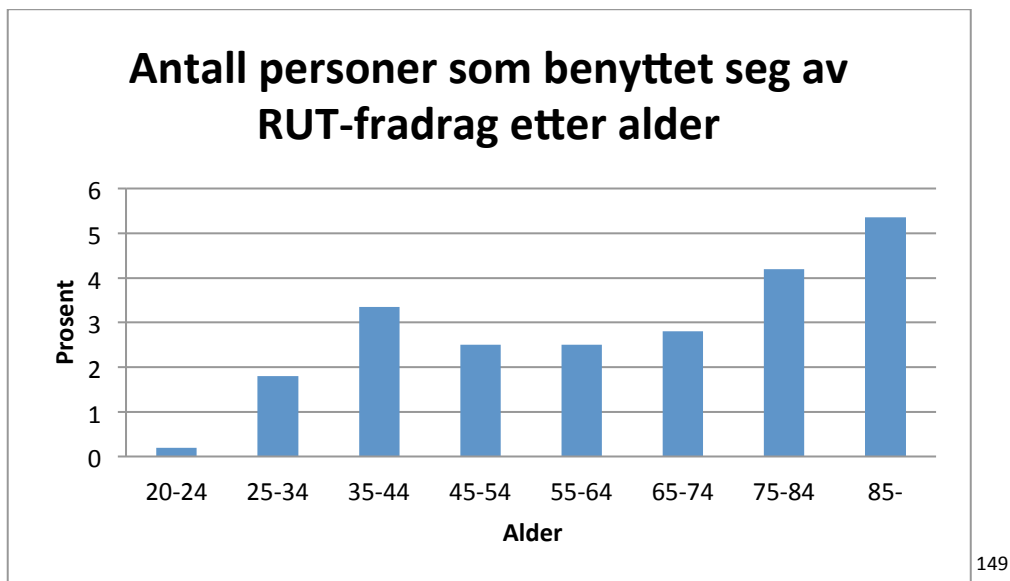
Figur 12: Antall husholdninger som har benyttet seg av RUT-fradrag, 2009

Blant enslige over 65 år var det vanligere blant kvinner enn blant menn å benytte seg av RUT-fradraget.

En årsak til dette kan være at kvinner i denne gruppen i gjennomsnitt er eldre enn menn. Deler man kategorien personer over 65 år i flere aldersgrupper, ser man at det er de eldste som i størst grad benytter seg av fradraget.

Blant dem under 65 år er det aldersgruppen 35-44 år, som benytter seg mest av fradraget.

Dette blir vist grafisk i figur 13 under.

Figur 13: Antall personer som benyttet seg av RUT-fradrag etter alder, 2009

RUT- og ROT-fradrag har fortsatt å øke i popularitet i Sverige. Flere benytter seg av fradragene, og man ser en klar økning de siste årene. I 2011 benyttet ca. 12,3 pst. av befolkningen som var 20 år eller eldre seg av ROT-fradrag, noe som økte i 2013 til 13,5 pst.

Ser man på RUT-fradrag benyttet 5,5 pst. seg av fradraget i 2011, noe som økte til 7,2 pst. i 2013¹⁵⁰.

6.2.2 Hvem som har benyttet seg av ROT-fradraget fordelt på inntekt

Når Finansdepartementet har sett på fordelingseffektene fra Sverige, har man tatt utgangspunkt i statistikk fra 2011. Det er lagt ut oppdatert statistikk fra 2013. Tallene viser at det fortsatt er en økning blant dem som benytter seg av fradraget.

¹⁴⁹ Statistiska Centralbyrån, 2011

¹⁵⁰ Statistiska Centralbyrån, 2013

Ut fra Svensk statistikk har Finansdepartementet konkludert med at det er gruppene med høyest inntekt som i størst grad benytter seg av fradraget¹⁵¹.

ROT-fradrag etter inntekt i Sverige, 2011		
1000 SEK	Andel personer over 20 år med fradrag. Pst.	Gjennomsnittsverdien av fradraget. SEK
Totalt	12,3	14 396
0	0,7	11 148
1 - 49	2,0	7 980
50 - 99	4,8	8326
100 - 149	8,7	9560
150 - 199	10,7	11035
200 - 249	11,6	12600
250 - 299	14,0	13729
300 - 349	20,7	15730
400 - 449	23,5	16440
450 - 499	26,1	17007
500 - 599	29,6	18220
600 - 699	33,5	18967
700 - 799	36,1	19769
800 - 899	38,6	20431
900 - 999	40,4	21007
1000 -	46,2	23272

Tabell 5: ROT-fradrag etter inntekt i Sverige, 2011¹⁵²

Ser man på de ulike inntektsgruppene, vil inntektsgruppen som tjener over 1 mill. SEK utgjøre den andelen som i størst grad benytter seg av fradraget. Det er også denne inntektsgruppen som gjennomsnittlig har fått mest utbetalt per person.

Dersom man ser på hvor mange personer fra hver gruppe totalt som benytter seg av fradraget, kan man finne hvor mye de enkelte inntektsgruppene får utbetalt av fradraget totalt. Ut fra dette ser man at det er andre inntektsgrupper som benytter seg av ROT-fradraget i større grad enn de rikeste med inntekt over 1 mill. SEK.

¹⁵¹ Finansdepartementet, 2011

¹⁵² Finansdepartementet, 2014

ROT					
Inntekt, SEK i tusener	Antall personer i inntektsgruppene	Antall som benytter seg av fradraget i de ulike inntektsgruppene	Fordeling av fradraget basert på inntektsgrupper	Gjennomsnittsutbetaling	Andel av utbetaling fordelt på inntektsgrupper
All aged 20-	7 673 345	13,5 %	1,0	14 410	1,00
0	648 111	0,7 %	0,44 %	10 425	0,00
1 SEK - 49	511 902	2,1 %	1,04 %	7 704	0,6 %
50 - 99	908 093	5,2 %	4,56 %	8 222	2,6 %
100 - 149	877 886	9,4 %	7,97 %	9 402	5,2 %
150 - 199	748 703	11,8 %	8,53 %	10 754	6,4 %
200 - 249	739 498	12,4 %	8,85 %	12 508	7,7 %
250 - 299	820 319	14,4 %	11,40 %	13 678	10,8 %
300 - 349	731 189	17,4 %	12,28 %	14 467	12,3 %
350 - 399	539 589	21,0 %	10,94 %	15 271	11,6 %
400 - 449	360 348	24,9 %	8,66 %	16 338	9,8 %
450 - 499	217 760	27,3 %	5,74 %	16 881	6,7 %
500 - 599	252 931	30,9 %	7,54 %	17 715	9,3 %
600 - 699	124 665	35,1 %	4,22 %	18 650	5,5 %
700-799	67 190	38,4 %	2,49 %	19 113	3,3 %
800-899	39 894	40,8 %	1,57 %	19 788	2,2 %
900-999	24 672	42,7 %	1,02 %	20 369	1,4 %
1000 -	60 595	48,6 %	2,84 %	22 560	4,5 %

Tabell 6: ROT-fradrag Sverige 2013. Med oversikt over total antall utbetalinger og antall personer som benytter seg av fradraget

Tabellen ovenfor viser at av de totale utbetalingene knyttet til ROT-fradrag, er det inntektsgruppen 250.000 – 399.000 SEK som mottar størst andel av «støtten». Selv om det er inntektsgruppen fra 1000.000 SEK og oppover som beløpsmessig får størst fradrag per person, er det inntektsgruppen mellom 250.000 SEK og 399.000 SEK som totalt sett mottar mest fra staten.

Dette er inntektsgrupper med relativ lav inntekt. For å kunne benytte seg av fradraget fullt ut må man en inntekt på minst 250 000 SEK.

Man kan ta anta at disse inntektsgruppene får flere mindre fradrag, som beløpsmessig vil overstige de totale fradragene de inntektsgruppene med høyest inntekt har, da statistikken tidligere har vist at de med høyere lønn utnytter fradraget mer enn de med lavere lønn.

¹⁵³ Statistics Sweden, 2015

En svakhet med statistikken ovenfor er at den ikke viser forskjell på inntekt og inntekstevne.

Med skattesystemet i dag vil personer med samme inntektsevne dermed bli skattelagt ulikt på bakgrunn av hvilke valg de tar. De som velger å arbeide mye i eget hjem, og lite i arbeidsmarkedet vil skattelegges vesentlig mindre enn det som arbeider mye i arbeidsmarkedet, og heller velger å kjøper tjenester som trengs i hjemmet.

6.3 Hvem vil benytte seg av fradraget i Norge?

Ved å se nærmere på tidsbruksundersøkelsen og forbruksundersøkelsen til SSB ser vi hvem som bruker mest tid på husarbeid og vedlikehold i hjemmet, og hvilke husholdninger som i størst grad kjøper disse typer tjenester fra eksterne. Vi har sett på tidsbruken i forhold til husarbeid, lønnet arbeid og fritid.

6.3.1 Tidsbruksundersøkelse

Som vi har sett i kapittel 2 er det utbredt blant nordmenn å utføre mye av arbeidet i hjemmet selv. SSB sin tidsbruksundersøkelse gir et klart bilde over hvor mye tid som brukes av husholdningene fordelt på fritid, lønnet arbeid og husholdningsarbeid. Undersøkelsen viser tall for en gjennomsnittsdag, basert på alle dager i løpet av et helt år.

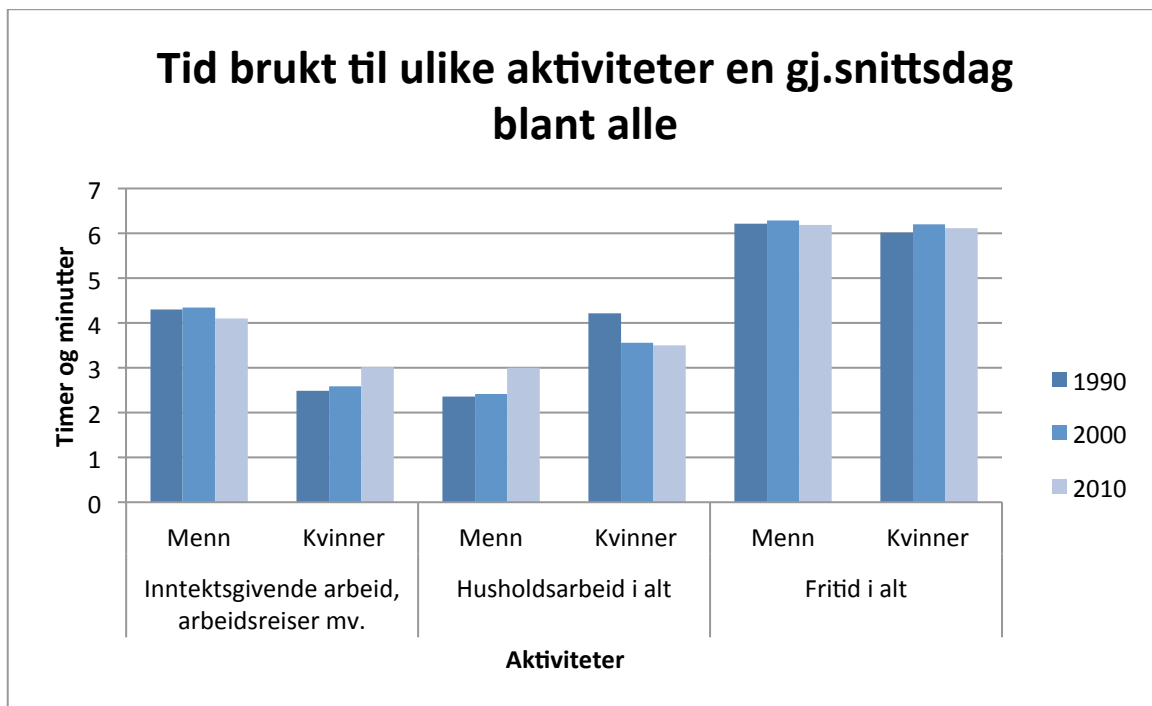
Vi har tatt med tidsserier for perioden 1990, 2000, og 2010. Man kan se at tidsbruk på fritidsaktiviteter har gått ned noe i perioden 2000-2010, selv om tidsbruken holder seg ganske jevnt fra 1990 - 2010. Mens tid til lønnet arbeid har sett ut til å holde seg stabilt for menn. Lønnet arbeid for kvinner har økt fra 1990 – 2010.

I 2010 brukte vi i underkant av 6,5 timer til per dag på fritidsaktiviteter. Det ble brukt 5 timer på lønnet arbeid, og tilsvarende på husholdningsarbeid. Normal arbeidsdag er i gjennomsnitt 8 timer, 5 dager i uken. Totalt sett for både kvinner og menn har det i perioden fra 2000-2010 vært en liten nedgang i tiden man bruker på lønnet arbeid. Dette kan skyldes at flere tar seg fri, eller har redusert arbeidsdag på fredager.

Det er fortsatt kvinner som utfører mest husholdningsarbeid, men andelen har også økt blant menn. Dersom man ser på perioden fra 1971 til 2010, ser man at tiden som brukes til husarbeid er halvert. Dette gjelder både for yrkesaktive og ikke-yrkesaktive kvinner¹⁵⁴.

Fra 2000 til 2010 har man sett en nedgang i bruk av tid til fritidsaktiviteter. Dette gjelder både for kvinner og menn i nesten alle aldersgruppene. Man har sett en økning i fritidsaktiviteter for menn i alderen mellom 16-24 år, og kvinner i alderen 67-74 år.

Personer i aldersgruppen 25-44 år bruker minst tid til fritidsaktiviteter. Til gjengjeld har menn i denne aldersgruppen den lengste arbeidstiden.

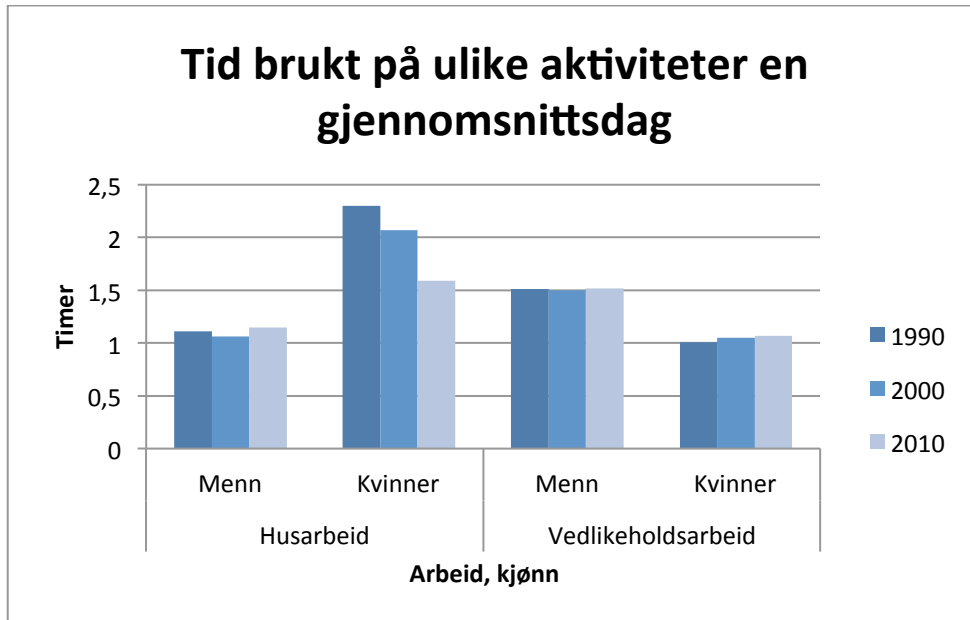
Figur 14: Tid brukt til ulike aktiviteter en gjennomsnittsdag blant alle, fordelt etter alle aktiviteter, kjønn og tid. Statistisk sentralbyrå

Situasjonen i dag viser at menn bruker ca. 1 time mer på lønnet arbeid per dag enn kvinner, mens kvinner bruker i underkant av 1 time mer enn menn på husholdningsarbeid per dag. Når det gjelder fritid ligger kvinner og menn ganske likt i tidsbruk¹⁵⁵.

¹⁵⁴ Statistisk sentralbyrå, 2012

¹⁵⁵ Statistisk sentralbyrå, 2012

Dersom man deler opp husholdningsarbeid i hhv. vedlikeholdsarbeid og vanlig husarbeid, og ser på hvem som utfører ulike typer aktiviteter, ser man at kvinner gjør mest husarbeid, mens mennene generelt gjør mer vedlikeholdsarbeid i hjemmet.

Figur 15: Tid brukt til ulike aktiviteter en gjennomsnittsdag blant alle, (timer og minutter) etter alle aktiviteter, kjønn, tid og statistikkvariabel. Statistisk Sentralbyrå

6.3.2 Forbruksundersøkelse

I Forbruksundersøkelsen til SSB har vi tatt utgangspunkt i tabellen ”Utgift per husholdning, etter vare- og tjenestegruppe, husholdningstype, tid og statistikkvariabel”¹⁵⁶. Der har vi sett på variabelen ”0432 - Tjenester for reparasjon av bolig” og ”0561 – Lønnet husarbeid” for årene 2005-2012.

Grunnet små årlige utvalg har man slått sammen perioder på 3 år for å regne om til siste årspriser.

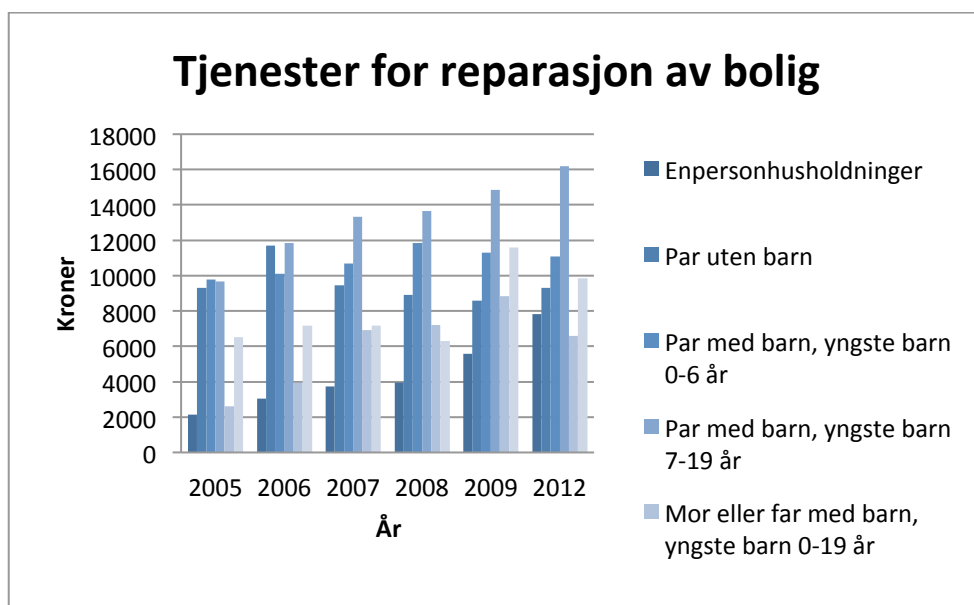
¹⁵⁶ Statistisk sentralbyrå, 2013 (åå)

Variabelen ”0432” inneholder lønnskostnader til elektromontør, maler, murer, rørlegger og

	2005	2006	2007	2008	2009	2012
Enpersonhusholdninger	2127	3029	3717	3947	5584	7829
Par uten barn	9310	11694	9437	8905	8580	9301
Par med barn, yngste barn 0-6 år	9766	10097	10698	11853	11289	11079
Par med barn, yngste barn 7-19 år	9663	11862	13315	13645	14854	16186
Mor eller far med barn, yngste barn 0-19 år	2628	3943	6916	7192	8835	6594
Andre husholdninger	6504	7180	7173	6288	11578	9865

Tabell 7: Oversikt over hvem som har kjøpt ”Tjenester for reparasjon av bolig”, SSB, Forbruksundersøkelsen 2012.

tømrer.

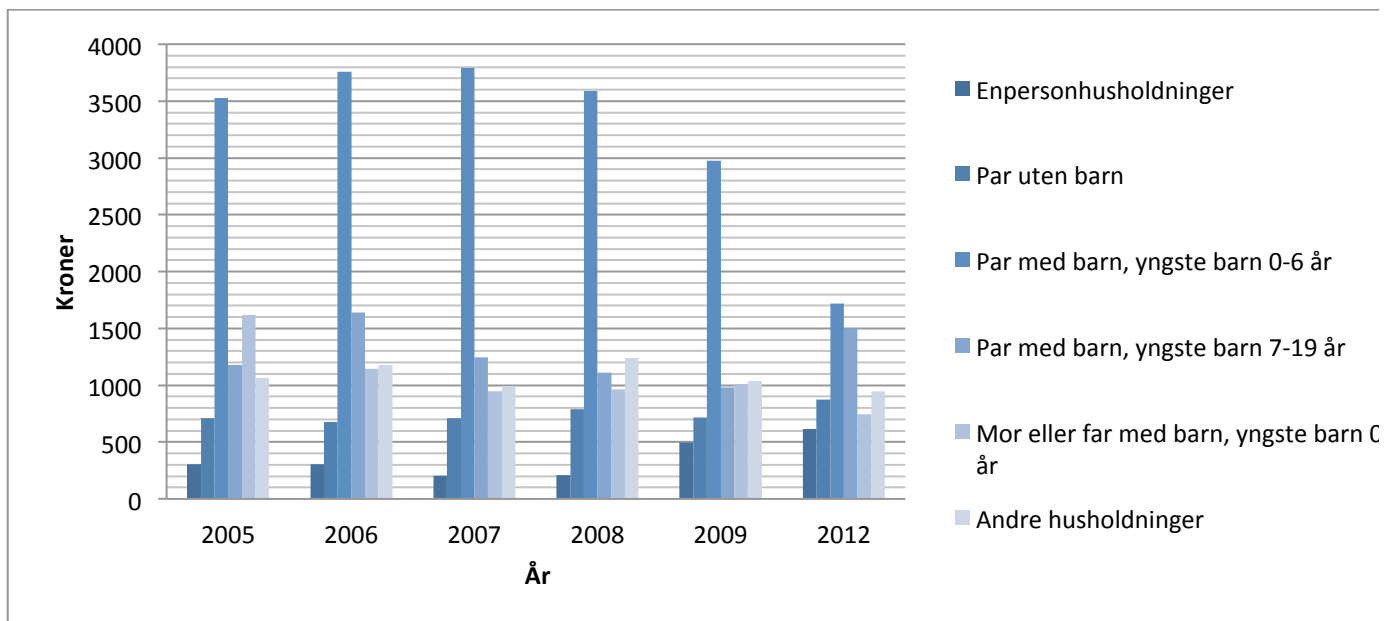
Figur 16: Oversikt over hvem som har kjøpt ”tjenester for reparasjon av bolig”, SSB, Forbruksundersøkelsen 2012

Tabellen viser at de fleste som kjøper vedlikeholdstjenester er par med yngre barn, spesielt de med barn i alderen 7-19 år.

Variabelen ”0562 – lønnet arbeid” gjelder for kjøp av lønnet arbeid til servicetjenester i private husholdninger som for eksempel hushjelper, sjåførere, gartnere, lærere og au-pair o.l. Det gjelder også lignende tjenester som barnepass og husarbeid. Derfor vil ikke denne kategorien spesifikt omhandle RUT-tjenestene, men kan gi oss en antagelse om hvilke husholdninger som kjøper slike tjenester.

	2005	2006	2007	2008	2009	2012
Enpersonhusholdninger	305	308	205	212	495	614
Par uten barn	712	676	711	789	718	875
Par med barn, yngste barn 0-6 år	3525	3758	3792	3591	2978	1719
Par med barn, yngste barn 7-19 år	1179	1642	1245	1110	983	1499
Mor eller far med barn, yngste barn 0-19 år	1616	1145	949	963	1010	747
Andre husholdninger	1067	1181	993	1242	1037	949

Tabell 8: Oversikt hvem som har kjøpt "Lønnet husarbeid", SSB, forbruksundersøkelsen 2012

Figur 17: Oversikt over hvem som har kjøpt "Lønnet husarbeid", SSB, forbruksundersøkelsen 2012

Denne variabelen viser også at det er par med barn, spesielt med barn i alderen 0-6 år, som har brukt mest penger på hjelp i hjemmet (lønnet arbeid).

Men man kan også se en økning de siste årene for de som er enslige. Dette er ofte familier som er i en presset situasjon, og en innføring av et fradrag kan hjelpe disse gruppene i en allerede travel hverdag ved at det gjøres enklere å leie inn arbeidskraft.

Ovennevnte støttes også av en rapport fra NHO Service der man har sett nærmere på erfaringene i Sverige som viser at det er spesielt barnefamilier og personer over 67 år som benytter seg av RUT-fradraget. Mange som har benyttet seg av fradraget har fått økt fritid. Det er også mange som nå har råd til å leie inn hjelp i hjemmet, men som ikke kvalifiseres for dette hos hjemmehjelp, eller ikke får tilstrekkelig hjelp i hjemmet med den de allerede får¹⁵⁷.

¹⁵⁷ NHO service

Støtte til ROT- og RUT-tjenester kan i prinsippet begrunnes på samme måte som støtte til barnehage.

6.3.3 Støtte fra Staten som allerede eksisterer for barnefamilier

Det finnes allerede forskjellige støtteordninger for barnefamilier. I Norge har alle rett til barnehageplass for barn som fyller ett år. Det er også satt en makspris på hva foreldre skal betale for et heltids barnehagetilbud. Foreldre får kontantstøtte for barn mellom ett og to år som ikke går i barnehage. Kontantstøtten utbetales i maksimalt 11 mnd.¹⁵⁸ Det skal ikke skattes for kontantstøtten¹⁵⁹.

Har man barn som er 11 år eller yngre, vil man som forelder ha rett til fradrag for utgifter til pass og stell, herunder utgifter til dagmamma, barnehage og skolefritidsordning. Fra 2014 fikk man også fradrag for utgifter til fritidsordninger som for eksempel idrettsforening og lignende, som ligner på skolefritidsordninger. Man kan også få fradrag for transportutgifter for å reise til den som passer barna.

Det maksimale foreldrefradraget er 25 000 kr. for første barn. Utover dette får man fradrag på 15 000 kr. per ekstra barn¹⁶⁰.

Foreldre får også barnetrygd for alle barn under 18 år bosatt i Norge. Dette er en støtte som skal hjelpe foreldre med å dekke utgifter ved å ha barn. Dersom foreldrene bor sammen blir trygden fordelt mellom dem. Enslige foreldre får en utvidet barnetrygd, dvs. man får trygd for ett barn mer enn det forsørgeren faktisk bor med¹⁶¹. Barnetrygden blir utbetalt en gang i mnd. og er skattefri.

Enslige foreldre kunne etter inntektsåret 2013 få et særfradrag for barn under 18 år. Tidligere har enslige foreldre hatt skatteklasse 2, men har nå gått over til skatteklasse 1 med særfradrag. Særfradraget var i 2015 på 4067 kr. per mnd., noe som totalt utgjør 48 804 kr. per år¹⁶².

¹⁵⁸ Norden, 2015

¹⁵⁹ NAV, 2014

¹⁶⁰ Skatteetaten, 2015 (c)

¹⁶¹ NAV, 2015

¹⁶² Skatteetaten, 2015 (d)

6.4 Provenyeffekter

Innføring av ROT- og RUT-fradrag i Norge ble vurdert av Finansdepartementet i 2009. Vurderingen fremgår av NOU 2009:4 «Tiltak mot skatteunndragelse», hvor provenyeffektene ved innføring av et ROT-fradrag ble vurdert med bakgrunn i de eksisterende finske og svenske fradragsordningene. Departementet la til grunn et maksimalt fradrag på 80 000 kr. per person ved beregning av Statens provenytab ved innføring både av ROT- og RUT-fradrag.

Departementet baserte sine beregninger på SSB sin forbruksundersøkelse. I beregningene er det ikke tatt hensyn til forskjellene som finnes mellom fradragsreglene i Sverige og Finland. Da departementet gjorde sine beregninger hadde man kun RUT-fradrag i Sverige, mens man hadde både ROT- og RUT-fradrag i Finland.

De fleste fradragsordninger i det norske skattesystemet innebærer at skattyter kan trekke fra det fradragsberettigede beløpet i sin alminnelige inntekt, og dermed redusere skattegrunnlaget. Ved innføring av ROT- og RUT-fradrag i Norge har man også lagt til grunn at fradragene medfører en reduksjon i alminnelig inntekt, og dermed i skattegrunnlaget. I 2009 var skatt på alminnelig inntekt i Norge 28 pst.

Utregningene er vist i tabellene nedenfor, hvor alle tall er i NOK.

Beregning av RUT i «NOU 2009:4»	
Lønnet husarbeid	2 000 000 000
Skattereduksjon på 28 pst. (2 mrd.* 28 pst.)	560 000 000
Halvparten av omsetningen inkl. i fradrag ($\frac{560 \text{ mill.}}{2}$)	280 000 000

Tabell 9: Provenytab ved innføring av RUT-fradrag. Kilde: NOU 2009:4

SSB sin forbruksundersøkelse anslår at ca. 2 mrd. kr. blir brukt på lønnet husarbeid per år. ROT- og RUT-fradraget innebærer at den skattepliktige inntekten reduseres med halve det beløpet som utgjør tjenstedelen av den totale leveranse fra den eksterne leverandøren.

Skattebesparelsen utgjør da 28 pst. av halve det beløpet som utgjør tjenstedelen av leveransen. Finansdepartementet beregnet provenytabet ved innføring av RUT-fradraget ville være ca. 280 mill. kr.

Beregning av ROT i «NOU 2009:4»	
Gjennomsnittlig bruk av oppussingstjenester per husholdning i 2007	7571 kr
Antall husholdninger som planlegger å pusse opp	800 000
200 000 husstander pusser opp for 7571 kr.	1 514 200 000 kr
Fradrag i alminnelig inntekt	423 876 000 kr

Tabell 10: Provenytap ved innføring av ROT-fradrag. Kilde: NOU 2009:4

Tall fra SSB viser at total omsetning for tjenester knyttet til ”vedlikehold av bolig” er 15 mrd. kr. SSB har ikke skilt mellom påkostning og vedlikehold i disse beregningene.

I en undersøkelse gjort av Opinion i 2007 fremgikk det at 40 pst. av husholdningene ønsket å pusse opp, som tilsvarer ca. 800 000 husholdninger.

Finansdepartementet antok dermed 25 pst. av disse husholdningene faktisk kom til å pusse opp hvitt, i tillegg til å benytte seg av et skattefradrag. Dersom 200 000 boliger pusses opp for 7571 kr. hver, tilsvarer dette en tjenestekomsetning på ca. 1,5 mrd.

ROT-fradraget vil redusere alminnelig inntekt, og skattebesparelsen utgjør 28 pst. av den reduserte alminnelige inntekten. Finansdepartementet beregnet dermed provenytapet ved innføring av ROT-fradrag til ca. 420 mill.

Totalt provenytap ved innføring av både ROT- og RUT-fradrag ble dermed anslått til ca. 700 mill. kr. (420 mill.kr. + 280 mill.kr.).

I NOU 2009:4 refererte også Finansdepartementet til provenyberegninger gjort av svenske myndigheter. I Sverige innførte de ROT-fradrag i 2009, og anslo at de ville få et provenytap på 3,5 mrd. SEK. Finansdepartementet mente at det høye svenske provenytapet (3,5 mrd. SEK) "indikerte" at deres eget anslag på 700 mill. var for lavt. Man "justerte" derfor opp provenytapet til ca. 1,4 mrd. kr¹⁶³.

¹⁶³ NOU 2009:4 – ”Tiltak mot skatteunndragelser” kap. 10.3.4.5 c)

6.4.1 Vår vurdering av provenyberegningene i NOU 2009:4

I beregningene justerer ikke Finansdepartementet for antall husholdninger som leier boligen de bor i, og som derfor ikke vil ha mulighet til å benytte seg av fradraget.

Finansdepartementet tar heller ikke hensyn til at kjøper av tjenestene betaler halvparten av kostnaden selv ved beregning av ROT-fradraget, og dermed vil provenytapet reduseres ytterligere. Departementet har heller ikke korrigert for økte skatteinntekter ved at svarte arbeid går over til hvitt.

Etter vår oppfatning gir Finansdepartementets beregningsmetode et for høyt provenytap.

6.4.2 Finansdepartementets provenyberegninger i rapporten «Skattefradrag for håndverkertjenester i private hjem (ROT-fradrag)», 2014

I 2014 ble ROT-fradraget vurdert på nytt av Finansdepartementet, der man også beregner provenytapet ved innføring av et skattefradrag for håndverkertjenester i hjemmet på nytt.

Finansdepartementet	
Netto utbetalinger	ca. 10 mrd.
Netto innbetalinger	ca. 1,5 mrd.
Netto provenytap	ca. 8 mrd.

Tabell 11: Provenyberegninger 2014, Finansdepartementet.

Finansdepartementet beregnet her provenytapet til i overkant av 8 mrd. kr. ved innføring av et ROT-fradrag.

Departementet har i beregningen tatt utgangspunkt i at Sverige har foretatt en utbetaling på 15 mrd. SEK i 2013 i forbindelse med ROT-fradraget. Denne utbetalingen vil tilsvare en utbetaling på 14 mrd. kr justert for valuta.

Deretter justerer Finansdepartementet for andre ulikheter som lønn, skattesystem, eierstruktur på bolig, og befolkningens mengde, og havner på en netto utbetaling i underkant av 10 mrd. kr.

På usikker grunnlag mener departementet at dersom deler av den svarte sektoren overføres til den hvite sektoren som følge av et ROT-fradrag, kan skatteinntektene isolert sett øke med overkant av 1,5 mrd. kr.

Ut fra dette blir netto provenytab ved innføring av ROT-fradraget ca. 8 mrd. kr.

I beregningene legger Finansdepartementet til grunn at 15 pst. av sektoren bygg- og anleggsbransjen er svart, og at et fradrag vil føre til at 70 pst. av svart sektor går over til hvitt sektor.

6.4.3 HO Virke sine provenyberegninger

HO Virke har i sin rapport fra 2014 «ROT-fradrag – et effektivt virkemiddel mot svart arbeid» beregnet provenytapet for Staten.

På samme måte som Finansdepartementet gjorde i 2009, har HO Virke tatt utgangspunkt i en ordning der skatteyder får en reduksjon i alminnelig inntekt, og dermed reduserer skattegrunnlaget.

HO Virke har tatt utgangspunkt i at det finnes 2 258 794 husholdninger i Norge. Tall fra Prognosesenteret i 2014 viste at 30 pst. av Norske husholdninger planla å pusse opp de kommende 12 mnd. HO Virke antar videre at 10 pst. av de som pusser opp velger å kjøpe tjenestene svart.

HO Virke har beregnet provenytab kun ved å legge til grunn at et antall husholdninger som kjøper tjenester svart, går over til å kjøpe tjenester hvitt. På denne måten ser de hva staten vil tape på å ikke innføre et ROT-fradrag.

Prosentene som brukes for å beregne antall husholdninger ved provenyberegningene er vist i tabellen nedenfor;

Antall som planlegger å pusse opp neste 12 mnd.	20 pst.	25 pst.	30 pst.	35 pst.
Antall som kjøper svarte tjenester	10 pst.	15 pst.	20 pst.	25 pst.
Antall husholdninger som ber om fradrag	45 175	84 705	135 528	197 644

Tabell 12: Antall husholdninger ved provenyberegninger, HO Virke

I beregningene tar HO Virke følgende forutsetninger:

- Gjennomsnittlig fakturert timepris per håndverker er 500 kr. inkl. mva.
- Gjennomsnittlig timelønnskostnad er 182,50 kr.
- Resultatet før skatt er 10 pst. av virksomhetens omsetning.
- 27 pst. i skattefradrag på alminnelig inntekt.
- 25 pst. merverdiavgift
- 14,1 pst. arbeidsgiveravgift
- 27 pst. på årsresultat
- 27 pst. på utbytteinntekter

Ulike beregninger av provenytapet er vist i tabellen nedenfor, avhengig av hvor mange som velger å benytte seg av fradraget og hvor mye de krever i fradrag. Dersom 197 664 personer ber om fullt fradrag på 50 000 kr., vil Staten få et provenytap på ca. 125,9 mill. kr.

HO Virke beregner Statens netto inntekter (forventede innbetalinger minus forventede utbetalinger), og får følgende provenytap:

Antall som ber om fradrag	Andel av kostnader det kreves fradrag for (inkl. mva.)				
	kr 10 000	kr 20 000	kr 30 000	kr 40 000	kr 50 000
45 176	5 755 216	11 510 433	17 265 649	23 020 866	28 776
84 705	10 791 031	21 582 061	32 373 092	43 164 123	53 955 154
135 528	17 265 649	34 531 298	51 796 948	69 062 597	86 328 246
197 644	25 178 944	50 357 889	75 536 833	100 715 777	125 894 722

Tabell 13: Provenytap, HO Virke

Beregningsoppsettet ser slik ut:

-	Fradrag i alminnelig inntekt
+	Statens merinntekter merverdiavgift
+	Statens merinntekter arbeidsgiveravgift
+	<u>Statens merinntekter selskapsskatt</u>
=	Netto proveny

Beregningene er nærmere forklart nedenfor.

Vi bruker talleksemplet der 45 175 husholdninger ber om fradrag, og at disse krever fradrag for 10 000 kr. inkl. mva.

1. Fradrag i alminnelig inntekt:

Antall som ber om fradrag * kostnader det kreves fradrag for inkl. moms * alminnelig skattesats 27 pst.

$$45\,175 * 10\,000 \text{ kr.} * 27 \text{ pst.} = 121\,972\,500$$

2. Statens merinntekter merverdiavgift:

Antall personer som ber om fradrag * (fradragsbeløp for inkl. mva./ mva.) * mva.:

$$45\,175 * \left(\frac{10\,000 \text{ kr}}{1,25} \right) * 25 \text{ pst.} = 90\,350\,000$$

3. Statens merinntekter arbeidsgiveravgift:

Arbeidsgiveravgift – antall håndverkstimer:

For å finne antall håndverkstimer som er brukt på oppdraget tar men utgangspunkt i kostnaden eks. mva., som i dette tilfellet er 8000 kr. (8000 kr./ 500 kr. per time = 16 håndverkertimer).

Et oppdrag der tjenstedelen utgjør 10 000 kr inkl. mva. tar da 16 timer å gjennomføre.

Antall arbeidstimer (16t) * gj.snitt lønnskostnad (182,5 kr.) * arbeidsgiveravgift (14,1 pst.) +

Antall arbeidstimer (16t) * gj.snitt lønnskostnad (182,5 kr.) * feriepengegrunnlag (10,2 pst.) * arbeidsgiveravgift (14,1 pst.).

16 håndverkertimer utgjør total arbeidsgiveravgift på **454 kr.**

Utrekningen blir da som følger:

Antall husholdninger som ber om fradrag * arbeidsgiveravgift på timelønn * antall håndverkstimer;

45 175 * 454 kr = 20 496 801.

4. Statens merinntekter selskapsskatt (skatt på overskudd + skatt på utbytte):

374 kr * 45 176 personer = 16 881 368

Man tar utgangspunkt i en tjenstekostnad på 8000 kr eks. mva., og antar at resultat før skatt utgjør 10 pst. av virksomhetens omsetning. Dette vil gi et resultat på 800 kr. Skatten på resultatet (27 pst.) blir 216 kr.

Hvis man deretter betaler ut utbytte til aksjonær, må man trekke fra 216 kr. i skatt på resultatet, og man kan utbetale det resterende beløpet (584 kr.) i utbytte. Aksjonæren må betale 27 pst. skatt av utbyttet, noe som tilsvarer 158 kr.

Staten får da totale merinntekter i form av skatt på resultat og skatt på utbytte på 374 kr. (216 kr. + 158 kr.), dersom man krever fradrag for 10 000 kr. inkl. moms.

5. Nettoeffekt skatt / avgift:

- Refusjon fra Staten på ligningen	- 121 972 500 kr
+ Statens merinntekter mva.	+ 90 350 000 kr
+ Statens merinntekter aga	+ 20 496 801 kr
+ <u>Statens merinntekter selskapsskatt</u>	+ <u>16 881 368 kr</u>
= Nettoeffekt proveny	= 5 755 669 kr

6.4.4 Vår vurdering av HO Virke og Finansdepartementets sine provenyberegninger

En betydelig svakhet ved HO Virke sine beregninger er at man ikke inkluderer de husholdningene som i dag kjøper tjenestene hvitt, som også vil dra fordel av et ROT-fradrag.

Økonomisk sett er det ikke ønskelig å innføre et skattefradrag i en hvit sektor, da dette vil føre til tapte inntekter for Staten. Derfor bør også denne faktoren tas med, noe som vil øke provenytapet til Staten.

En annen svakhet er at verken HO Virke eller Finansdepartementet har tatt hensyn til at materialkostnadene også vil øke når man kjøper leveransen hvitt. Varedelen av leveransen får man ikke fradrag for, noe som medfører at Staten kan få økte inntekter gjennom merverdiavgift på varene som i dag kjøpes svart.

HO Virke har i sine beregninger tatt med utbytteskatt. Man kan anta at de fleste selskapene som i dag opererer i den svarte bygg- og anleggsbransjen mest sannsynlig ikke er aksjeselskaper. Utbytteskatt er noe som kun er aktuelt for aksjonærer i aksjeselskaper, og det blir da feil å ta hensyn til skatt på utbytte når man beregner økte skatteinntekter for Staten.

HO Virke har videre tatt med økte inntekter i form av økt arbeidsgiveravgift for alle svarte oppdrag som går over til hvite. Dette vil også være feil dersom tjenesteyter driver enkeltmannsforetak, siden enkeltmannsforetak ikke betaler arbeidsgiveravgift med mindre man har ansatte som mottar lønn.

Verken HO Virke eller Finansdepartementet tar hensyn til at det eksisterer en egenproduksjon av tjenester i husholdningene, noe som kan stimulere til å kjøpe tjenestene i markedet hvitt dersom det innføres ROT- og RUT-fradrag. En innføring av fradragene vil øke skatteinntektene og bidra til en mer effektiv samfunnsmessig fordeling av arbeid.

Som det fremgår i kapittel 2 ovenfor er det en utbredt ”gjør-det-selv” holdning blant nordmenn. Norge skiller seg ut med en høyere andel egenproduksjon enn Sverige når det gjelder forbedringer i hjemmet.

I Norge gjorde husholdningene 69 pst. av forbedringer i hjemmet selv, mot Sverige som gjorde 58 pst.

Kostnaden er en stor motivasjonsfaktor for å utføre arbeid i hjemmet selv, og det er nærliggende å tro at et ROT-fradrag vil redusere denne høye andelen egenproduksjon dersom tjenestene blir billigere. Forskjellen mellom Norge og Sverige signaliserer at er et forhold Finansdepartementet burde tatt hensyn til da de korrigerer de for norske forhold ut ifra svensk ordning.

Etter vår oppfatning burde ikke Finansdepartementet konsentrere seg utelukkende om inn- og utbetalinger til/fra Staten i sin utredning knyttet til innføring av ROT-fradrag.

Departementet burde i tillegg tatt hensyn til ikke-prissatte virkninger av en eventuell innføring, herunder at en innføring av ROT-fradrag trolig vil kunne påvirke svart arbeid og arbeidslivskriminalitet positivt.

I likhet med egenproduksjon finner departementet at kostnaden er den største motivasjonsfaktoren for å kjøpe tjenester svart. Dermed er det sannsynlig at et ROT-fradrag vil redusere omfanget av svart arbeid i ROT-markedet.

6.4.5 Egne provenyberegninger for innføring av skattefradrag 2015

Vi har selv beregnet provenytapet for ROT-fradrag, der vi har tatt utgangspunkt i variabelen ”Tjenester knyttet reparasjon i hjemmet” fra SSB.

Skattesatsen i 2014 var 27 pst¹⁶⁴. Forbruksundersøkelsen til SSB fra 2012 viser at en gjennomsnittlig husholdning brukte 9630 kr. på tjenester knyttet til reparasjon av bolig.

Dersom fradraget innføres kan det tenkes at gjennomsnittlig forbruk for husholdninger kan øke statistikken noe, da man trolig vil få større etterspørsel etter denne type tjenester¹⁶⁵.

¹⁶⁴ Virke, 2015

¹⁶⁵ Statistisk sentrabyrå, 2013

I 2014 var det 2 349 500 husholdninger i Norge¹⁶⁶. Vi legger til grunn tallene fra ovennevnte avsnitt, og ser at 22,6 mrd. kr. brukes på tjenester knyttet til reparasjon av bolig.

ROT-fradrag etter den svenske ordningen gjelder for husholdninger som eier boligen selv. Vi vil ta utgangspunkt i dette ved provenyberegningene våre. Dersom vi legger folke- og boligtellingsdata fra 2011 til grunn, er det 1 809 115 boliger som eies privat i Norge, og har mulighet til å benytte seg av et ROT-fradrag.

I beregningene våre tar vi samme forutsetninger som HO Virke har gjort i sin rapport om at:

- Fakturert timepris for håndverker er 500 kr. inkl. moms
- Gjennomsnittlig lønnskostnad for håndverker er 182,5 kr
- Resultat før skatt på 10 pst. av virksomhetens omsetning.
- 70 pst. av den svarte sektoren går over til hvit sektor om fradraget blir innført
- At tjenesten kan bli utført i lønnet arbeid, og vi tar derfor med økte inntekter gjennom økt arbeidsgiveravgift som blir overført fra hvit til svart sektor

Fradraget gjelder per person, noe som betyr at et ektepar i utgangspunktet kan få ROT-fradrag for 100 000 kr. totalt. Vi har sett på gjennomsnittlig forbruk per husholdning i våre beregninger.

Vi tar utgangspunkt i Prognosesenterets sitt anslag at 30 pst. av husholdningene vil pusse opp, og antar at 10 pst. av disse husholdningene vil kjøpe tjenestene svart. Dette betyr at 542 735 husholdninger planlegger å pusse opp.

¹⁶⁶ Statistisk sentralbyrå, 2014

Husholdninger i Norge	
Antall husholdninger som eier boligen selv	1 809 115
Antall som planlegger å pusse opp	30 pst.
Antall boliger som pusser opp	542 735
Antall boliger som pusser opp hvitt (90 pst.)	488 461
Antall boliger som pusser opp svart (10 pst.)	54 274
Antall boliger som etter fradrag går fra svart til hvitt (70pst.)	37 991

Tabell 14: Husholdninger som benytter seg av et ROT-fradrag

For å fastsette hvor mye husholdningene pusser opp for, har vi tatt utgangspunkt i variabelen ”Tjenester knyttet til reparasjon av bolig” hos SSB, som viser at gjennomsnittlig beløp på denne type tjenester er 9630 kr. inkl. moms.

I beregningene våre har vi tatt utgangspunkt i 10 000 kr. i stedet for 9630 kr., for å gjøre regneeksemplet enklere å følge. Nedenfor vises total omsetning.

Omsetning fra ROT-markedet	
Total omsetning 30 pst. av husholdningene pusser opp	5 427 345 000
Omsetning i hvit sektor	4 884 610 500
Omsetning svart sektor	542 734 500
Omsetning som går over til hvit sektor (70 pst.)	379 914 150

Tabell 15: Omsetning i ROT-markedet

Utgifter for allerede hvite tjenester	
Reduksjon i alminnelig inntekt	2442305250
Skattekostnad	659422418
Sum	3101727668
Utgifter svarte tjenester:	
Reduksjon i alminnelig inntekt	189957075
Skattekostnad	51288410
Sum	241245485
Inntekter svarte tjenester:	
Mva	37991415
Arbeidsgiveravgift Lønn	15614301
Arbeidsgiveravgift Feriepenger	1595639
Selskapsskatt	8206146
Trygdeavgift	3464817
Sum	66872318
Nettoproveny (inntekt - utgift)	3276100835

Tabell 16: Provenyberegninger, 2014

Forklaringer til beregningene:

Arbeidsgiveravgift lønn:

Ved å ta utgangspunkt i man bruke 16 arbeidstimer på et oppdrag (8000 kr. per oppdrag eks. mva./ 500 kr per time). Arbeidsgiveravgift av direkte lønn;

$182,5 \text{ kr. per time} * 16 \text{ timer} * 14,1 \text{ pst.} = 411 \text{ kr. per oppdrag.}$

Arbeidsgiveravgift feriepenger:

Man må betale arbeidsgiveravgift av feriepenger som avsettes og betales ut året etter. Tar man utgangspunkt i at feriepengegrunnlaget er 10,2 pst., får man en arbeidsgiveravgift på: $182,5 \text{ kr. per time} * 16 \text{ arbeidstimer} * 10,2 \text{ pst. feriepengegrunnlag} * 14,1 \text{ pst.} = 42 \text{ kr. per oppdrag.}$

Vi har også tatt med muligheten for økte skatteinntekter gjennom arbeidsgiveravgift. Dette på usikkert grunnlag da vi ikke vet hvilke virksomheter som driver svart arbeid. Dersom alle oppdrag som utføres svart består av enkeltmannsforetak med en person i foretaket, vil ikke Staten få noen økte inntekter gjennom arbeidsgiveravgift.

Selskapsskatt:

Dette vil man ikke få noe ekstra fra de som allerede handler oppdrag hvitt, men kan øke Statens skatteinntekter for de oppdragene som går fra å være svarte til å bli hvite. Tar man utgangspunkt i at resultat før skatt er 10 pst. av virksomhetens omsetning, resultatet blir da 800 kr (8000 kr * 10 pst.).

Skatt på ordinært resultat gir økte skatter på 216 kr. (800 kr * 27 pst.). Dersom det gjelder et enkeltmannsforetak må foretaket også betale 27 pst. av overskuddet.

Trygdeavgift:

Vi antar at de fleste virksomhetene som arbeider svart er enkeltmannsforetak, noe som gjør at man kan få økte trygdeavgiftsinntekter (11,4 pst.). Tar man utgangspunkt i resultatet er 800 kr., og beregner 11,4 pst. trygdeavgift av resultatet, gir dette økt trygdeavgift på 91,2 kr.

Inntekter for det hvite markedet:

De bedriftene som allerede opererer i det hvite markedet, vil ikke gi Staten økt arbeidsgiveravgift, selskapsskatt, utbytteinntekter, eller trygdeavgifter da disse bedriftene allerede betaler disse skattene.

Merverdiavgift:

Staten vil heller ikke få økte inntekter gjennom merverdiavgift for de som operer hvitt. Her vil Staten tape 50 pst. av merverdiavgiftene som allerede er på disse tjenestene. Staten vil derimot motta en økt merverdiavgift fra de selskapene som går fra det svarte til det hvite markedet.

Økte inntekter vil komme fra den delen av merverdiavgiften som ikke blir dekket av et ROT-fradrag. Dersom man regner at man mottar 2000 kr. i mva., vil Staten etter fradraget få en økt inntekt som tilsvarer 1000 kr. per oppdrag. (2000 kr. * 50 pst.)

Etter våre beregninger vil Staten få et netto provenytap på 3 282 788 026 kr. ved å innføre et ROT-fradrag i Norge. Dette beløpet ligger mellom HO Virke sin beregning og Finansdepartementets beregninger.

Hovedårsaken til at våre beregning får et større provenyrtap enn HO Virke er at vi har beregnet inn tapet man vil få ved at den hvite sektoren også vil kunne benytte seg av fradraget. Vi mener at et provenyrtap på 3,38 mrd.kr. kan tale for et innføring av et ROT-fradrag i Norge, da det vil ha samfunnsøkonomiske effekter som vil gå til fordel for skattesystemet over en lengre periode.

Vi har heller ikke tatt med en potensiell overgang fra egenproduksjon over til hvitt marked. Dersom flere husholdninger velger å leie inn arbeidskraft til enklere arbeidsoppgaver i stedet for å gjøre arbeidet selv, som følge av en innføring i et fradrag, vil dette øke skatteinntektene. Dette vil nok redusere provenyrtapet ytterligere.

7. Oppsummering og konklusjon

Både teoretisk og empirisk kan vi slå fast at ROT- og RUT-markedet er spesielt utsatt for vridninger bort fra det ordinære markedet. Det er ingen tvil om at jo mindre ferdighetskrevede arbeid, jo mer sårbar er næringen.

Undersøkelser viser tydelig at pris er hovedmotivasjon for vridningene. De hvite tjenestene blir for dyre som følge av skatter og avgifter i næringer som kan erstattes av et svart marked eller egenproduksjon. Ut i fra dette ser vi et behov for et tiltak som rettes mot priselementet i disse næringene for å redusere omfanget av svart arbeid.

Ved høy egenproduksjon vil et tiltak rettet mot pris bidra til høyere samfunnsøkonomisk effektivitet. Fordi en fradragordning kan gi de som ikke har økonomi til å kjøpe hvite tjenester, eller ønsker å kjøpe tjenestene svart, økt fritid. Denne økte fritiden kan anvendes som arbeidsmarkedet der man er mest produktiv.

Undersøkelser viser at mange velger svart uten å sjekke hva prisdifferansen mellom svarte og hvite tjenester faktisk er. Det er tydelig at det foreligger en antakelse blant nordmenn at det er vesentlig dyrere å kjøpe tjenestene hvitt. Et skattefradrag kan bidra til å snu denne tankegangen og forbedre nordmenns holdninger mot skatteunndragelse. Erfaringer fra Sverige viser en tydelig endring i holdningene til svart arbeid etter at fradragene ble innført.

Et alternativ for å redusere omfanget av svart arbeid i ROT- og RUT- markedet er å øke kontroller innen byggenæringen. Det kan være kostbart å øke kontroller, samtidig som det kan være vanskelig grunnet lovverk som verner om husholdningers privatliv. Økte kontroller vil heller ikke ha noe effekt på egenproduksjon, som er en lovlig form for «skatteunndragelse».

Finansdepartementet mener et ROT-fradrag vil være lite effektivt for å redusere svart arbeid, og viser til erfaringer i Danmark der de kun henviser til en undersøkelse gjort av Rockwool Fondens Forskningsenhed. Mens dansk statistikk viser at 268.000 bedrifter utførte svart arbeid i 2011 da ”Håndværkerfradraget” ble innført. Dette tallet falt til 158.000 bedrifter i 2013.

Sverige og Danmark har hatt ulike krav til fradragordningene, og de er utarbeidet på forskjellige måter. I Sverige kan man få et maksimalt fradrag for ROT- og RUT-tjenester på 50 000 SEK per person, mens Danmark sin ordning bare dekket opptil 15 000 DKK per person.

Det er kun de som eier bolig i Sverige som kvalifiserer til fradrag, mens man i Danmark kan få fradrag for både eid og leid bolig.

Begge landene har positive erfaringer ved innføring av fradragene. I Sverige viser undersøkelser at holdningene til svart arbeid er endret og ser ut til å holde, selv om ordningen hadde blitt avskaffet. I Danmark har de opplevd en reduksjon i antall bedrifter som utfører svart arbeid og ukentlig mindre forbruk av svart arbeid i byggebransjen.

Vi har sett på fordelingseffekten Sverige har hatt i forbindelse med ordningen, og beregnet prosentvis hvor stor del av de ulike inntektsgruppene som benytter seg av ROT-fradraget i Sverige. Vår analyse viser at alle inntektsgrupper i Sverige benytter seg av ROT-fradraget. De fleste kjøpere tilhører ikke de rikeste. 80 pst. av kjøperne har en inntekt under 499 000 SEK i året.

Vår oppfatning er at de fleste bruker fradraget til å få en enklere hverdag.

Vi finner svakheter med både Finansdepartementet og HO Virke sine provenyberegninger vedrørende innføringen av et ROT-fradrag i Norge.

Når vi foretar vår egen provenyberegning finner vi at Staten vil få et netto provenytap på ca. 3,3 mrd. kr. ved å innføre et ROT-fradrag i Norge.

Vårt resultat ligger mellom Finansdepartementet og HO Virke sitt provenytap.

Vi mener også at Finansdepartementet legger for lite vekt på problemer med svart arbeid, og den effekten et ROT-fradrag kan ha på egenproduksjon. Dette fortjener større fokus ettersom svart arbeid skaper negative ringvirkninger og tilvekst av annen arbeidslivskriminalitet.

Vi ser et tydelig behov for tiltak rettet mot pris i ROT- og RUT-markedet, slik at tjenestene i dette markedet gjøres mer konkurransedyktige i forhold til tilbydere i det svarte markedet.

Etter vår oppfatning bør ROT- og RUT-tjenester subsidieres. Et skattefradrag kan fungere som et subsidie som vil være samfunnsøkonomisk gunstig å innføre, til tross for et provenyrtap for staten.

Vår oppfatning forutsetter at boligbeskatningen i Norge endres slik Scheel-utvalget foreslår, blant annet at gevinst ved salg av bolig i større grad blir gjenstand for beskatning.

Hvis dagens boligbeskatning opprettholdes, vil et ROT-fradrag føre til en ytterligere skattefavorisering av bolig, ettersom det ikke er noen sammenheng mellom fradraget og en etterfølgende skatteplikt ved salg av boligen.

Det er derfor nødvendig med en endring i boligbeskatningen dersom et ROT-fradrag skal innføres. Uten en samtidig endring av boligbeskatningen, vil en innføring av et ROT-fradrag i Norge kunne ha en negativ effekt ved at det kan føre til et ytterligere press i boligmarkedet.

Kildeliste:

Andersen R.K, Eldring L. og Steen J.R., 2014. *Privatmarkedet i byggenæringen- Usynlig arbeidsmarked i de tusen hjem*, Fafo. Tilgjengelig fra: <http://www.fafo.no/images/pub/2014/20361.pdf> (Lest 16.01.15)

Arbeids- og inkluderingsdepartementet, 2008. (23.06.2008). *Kamp mot svart arbeid viktig for å bekjempe illegal innvandring*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/nb/aktuelt/kamp-mot-svart-arbeid-viktig-for-a-bekje/id518611/> (Lest 07.04.15)

Arbeidstilsynet, 2015. *EU-utvidelsen*. Arbeidstilsynet. Tilgjengelig fra: <http://www.arbeidstilsynet.no/fakta.html?tid=78185> (Lest 18.03.15)

Arbeidstilsynet, 2015 (b) *Identitetskort i bygge- og anleggsnæringen (ID-kort)*. Arbeidstilsynet. Tilgjengelig fra: <http://www.arbeidstilsynet.no/fakta.html?tid=95426> (Lest 18.04.15)

Arbeidstilsynet, 2015 (c). *Påseplikten etter allmenngjøringsloven*. Arbeidstilsynet. Tilgjengelig fra: <http://www.arbeidstilsynet.no/fakta.html?tid=103726> (Lest 21.04.15)

Aslesen, S., Langeland, O., 2000. (2000). *Det regionale komtansegapet – ungdommens utdannings- og yrkesvalg i tre norske regioner*. Fafo. Tilgjengelig fra: http://www.fafo.no/~fafo/media/com_netsukii/651.pdf (Lest 22.04.15)

Brathaug, A.L., Westberg, N. B., 2012. (09.09.12). *Verdien av ulønnet husholdsarbeid - Oppvask, oppussing og barnepass - hva hvis noen andre hadde gjort det i stedet?* Statistisk sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <http://www.ssb.no/kultur-og-fritid/artikler-og-publikasjoner/oppvask-oppussing-og-barnepass-hva-hvis-noen-andre-hadde-gjort-det-i-stedet>

Boligmappa, 2015. *Syv av ti sier nei til svart arbeid*. Tilgjengelig fra: <http://nyheter.boligmappa.no/2015/02/syv-av-ti-sier-nei-til-svart-arbeid/> (Lest 29.03.15)

Brodersen, S., 2003. *Do-It-Yourself work in North-western Europe - Maintenance and improvement of home*. The Rockwool Foundation Research Unit. Tilgjengelig fra: http://www.rff.dk/files/RFF-site/Publikationspst.20upload/Arbejdspapirer/Do-it-yourselfpst.20workpst.20inpst.20North-Westernpst.20Europe.study_11.pdf (Lest 06.04.15)

Byggeindustrien, 2015. (03.02.15) *Annehver nordmann pusser opp i år*. Byggeindustrien. Tilgjengelig fra: <http://www.bygg.no/article/1182477> (Lest 24.04.15)

Byggnæringens landsforbund 2013, 03.02.13. *Byggnæringens fremtidsbarometer 2014. Pressekonferanse*. Tilgjengelig fra: http://www.bnl.no/globalassets/dokumenter/rapporter/fremtidsbarometer_14.pdf, (Lest 05.06.15)

Byggnæringens landsforbund, 2014. (03.02.14) *Byggnæringens fremtidsbarometer 2014*. Tilgjengelig fra: http://www.bnl.no/globalassets/dokumenter/rapporter/fremtidsbarometer_14.pdf (Lest 24.04.15)

Cappelen Damm Undervisning, 2015. *Forelesning i mikroøkonomi kapittel 3*. Tilgjengelig fra: https://www.cappelendammundervisning.no/asset/EDITION/TEACHING_MATERIAL/Lysark%20kapittel%203_40561..pptx?ts=1405940852000 (Lest 04.05.15)

Carlsen, M., 2013. (10.04.13). *GRAFIK: Håndværkerfradraget forklaret (2015 update)*. Tilgjengelig fra: <http://www.3byggetilbud.dk/tips/haandvaerkerfradrag-infografik/> (Lest 09.04.15)

Dansk Byggeri, 2012. *Spørgeskemaundersøgelse om en udvidelse af BoligJobplanen*, Dansk byggeri. Tilgjengelig fra: <http://www.danskbyggeri.dk/files/Filbibliotek/Analyserpst.20ogpst.20Statistik/210102.YouGovpst.20-pst.20boligjobordning.pdf> (Lest 09.03.2015)

Davis, S. J., Henrekson, M., 2004. (04.04) *Tax effects on work activity, industry mix and shadow economy size: Evidence from rich-country comparisons*. National bureau of economic research. Tilgjengelig fra: <http://www.nber.org/papers/w10509.pdf> (Lest 08.04.15)

Deloitte, 2015. *Scheel-utvalget - Oppsummering av forslaget for et nytt skatteopplegg*. Deloitte. Tilgjengelig fra: <http://www2.deloitte.com/no/no/pages/tax/articles/scheel-utvalget-et-nytt-skatteopplegg-for-norge.html> (Lest 01.05.15)

difi, 2015. (31.03.2015). *Hva er sosial dumping?* difi. Tilgjengelig fra: <http://www.anskaffelser.no/samfunnsansvar/sosial-dumping/hva-er-sosial-dumping> (Lest 24.04.15)

Eide, E. 2000. *Oversikt over litteratur om svart arbeid og skatteunndragelser*. Stiftelsen Frischsenteret for samfunnsøkonomisk forskning. Tilgjengelig fra: http://www.frisch.uio.no/publikasjoner/pdf/rapp00_06.pdf. (Lest 14.03.15)

Erhvervsministeriet, 1998. (03.98) *Rapport over hjemmeserviceordningen 1997*. Erhvervs- og Selskabsstyrelsen. Tilgjengelig fra: <http://www.eogs.dk/graphics/Hjemmeservice/HS-rapport97.pdf> (Lest 16.04.15)

European Commission, 2007. (10.07) *Undeclared Work in the European Union*. Tilgjengelig fra: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_284_en.pdf (Lest 14.03.15)

Finansdepartementet, 1994. *Private pensjonsordninger*. Tilgjengelig fra: <http://omega.regjeringen.no/nb/dep/fin/dok/nouer/1994/nou-1994-6/4/1.html?id=332753> (Lest 16.03.15)

Finansdepartementet, 2009. *NOU 2009:4: Tiltak mot skatteunndragelser*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/nb/dokumenter/nou-2009-04/id547064/?docId=NOU200920090004000DDDEPIS&q=&navchap=1&ch=11> (Lest

20.04.15)

Finansdepartementet, 2011. (13.04.11) *Hur ska utvecklingen av arbetsmarknadens funktionssätt bedömas?* Ekonomiska avdelningen på Finansdepartementet, Sverige. Tilgjengelig fra: <http://www.regeringen.se/content/1/c6/16/63/42/1482ff84.pdf> (Lest 09.04.15)

Finansdepartementet, 2013. (08.11.13) *Prop. 1 LS Tillegg 1*, Tilgjengelig fra: http://www.statsbudsjettet.no/upload/Tilleggsproposisjon_2014/doks/1ls_tillegg1.pdf (Lest 11.02.15)

Finansdepartementet, 2014. (10.12.2014) *Skattefradrag for håndverkertjenester i private hjem (ROT-fradrag)*, Finansdepartementet. Tilgjengelig fra: https://www.regjeringen.no/contentassets/967bf1d8678f4fdd85984fab1e8ea6a7/rot_rapport.pdf (Lest 06.01.2015)

Finansdepartementet, 2014 (b). (19.12.14). *Anslatte provenyvirkninger av det vedtatte skatte- og avgiftsopplegget for 2015*. Tilgjengelig fra: <http://www.statsbudsjettet.no/Statsbudsjettet-2015/Artikler/Anslatte-provenyvirkninger-av-vedtatt-skatte--og-avgiftsopplegg-for-2015/> (Lest 11.04.15)

Finansministeriet, 2011. (18.05.11). *BoligJobplan – fradrag for hjelp og istandsættelse i hjemmet*. Finansministeriet Danmark. Tilgjengelig fra: <http://www.fm.dk/nyheder/pressemeddelelser/2011/05/20110518-boligjobplan>

Finn, 2013. (15.05.13). *Hver femte nordmann har betalt håndverkeren under bordet*. Tilgjengelig fra: <http://www.mynewsdesk.com/no/finn-no/pressreleases/hver-femte-nordmann-har-betalt-haandverkeren-under-bordet-866104>. (Lest 01.05.15)

Forbrukerrådet, 2014. (06.14) *Befolkningsundersøkelse om ulike boligspørsmål*. Norstat. Tilgjengelig fra: http://www.forbrukerradet.no/_attachment/1178386/binary/31968 (Lest 06.05.15)

Företagarna, 2011. (12.11) *ROT-avdraget skapar fler vita jobb*. Företagarna. Tilgjengelig fra: <http://www.foretagarna.se/contentassets/26f9c9bfed0b4b6282ec39958fb9c549/rot-avdraget-skapar-fler-vita-jobb.pdf>

Haakonsen, 2003. (05.03) *Barnehagesubsidier og økonomisk effektivitet*. Statistisk sentralbyrå. Tilgjengelig fra: https://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/oa_200305/haakonsen.pdf (Lest 16.04.15)

Høyre, 2014. (16.12.14) *Høyre vil trappe ned formuesskatten med sikte på å fjerne den helt*. Tilgjengelig fra:

http://www.hoyre.no/www/politikk/hva_mener_hoyre_om/finans/formuesskatt/ (Lest 27.04.15)

Kallevik, I., Bringedal, M. (2014). *Indikasjoner på konkurs i håndverkerbransjen*.

Tilgjengelig fra:

<http://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/197439/Bringedalkallevik.pdf?sequence=1> (Lest 09.03.15)

Kili, T., Thorstensen, A., Aastvedt, A., 2008. (24.11.08). *Svart økonomi i bygge- og anleggsbransjen*. Tilgjengelig fra:

<https://www.telemarksforsking.no/publikasjoner/filer/1511.pdf> (Lest 17.03.15)

Koksrud, A.S., 2011. (2011). *Skattefradrag for tjenester i hjemmet*. Civita. Tilgjengelig fra:

<http://www.civita.no/assets/2011/05/1659-civita-notat-6-2011.pdf> (19.03.15)

KPMG, 2015. (07.05.15). *Kontant betaling til besvær*. KPMG. Tilgjengelig fra:

<http://verdtavite.kpmg.no/kontant-betaling-til-besvar.aspx> (Lest 07.05.15)

Kunnskapsdepartementet, 2014. (13.03.14). *Søkere til videregående opplæring skoleåret 2014/2015*. Tilgjengelig fra:

<https://www.regjeringen.no/nb/aktuelt/Farre-sokere-til-yrkesfag/id753037/> (Lest 14.04.15)

Lavik, R., 2014. *Mobilitet i ulike tjenestemarkeder, portaler og håndverkertjenester*. SIFO-survey. Tilgjengelig fra: http://sifo.no/files/file79763_prosjektnotat_7-2014_web.pdf (Lest 16.04.15)

Lovdata, 2015. *Kapittel 9. Særregler om gevinst og tap ved realisasjon m.v.* Tilgjengelig fra:

https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-03-26-14/KAPITTEL_10#KAPITTEL_10 (Lest 04.05.15)

Lovdata, 2015 (b), *Lov om skatt av formue og inntekt (skatteloven), kapittel 6*. Tilgjengelig fra:

https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-03-26-14/KAPITTEL_7-4#KAPITTEL_7-4 (Lest 19.04.15)

Mikalsen, B., 2014. (02.12.14). *Slik er forslaget om boligskatt*. Dagens Næringsliv.

Tilgjengelig fra: <http://www.dn.no/nyheter/2014/12/02/1144/Scheelutvalget/slik-er-forslaget-om-boligskatt> (Lest 26.04.15)

Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser, 2012. *Rural Housing-Landsbygdsboende i Norge, Sverige och Finland*. Tilgjengelig fra:

http://www.tillvaxtanalys.se/download/18.56ef093c139bf3ef89029cb/1349864058424/Rapport_2012_05.pdf (Lest 13.03.15)

NAV, 2014. (02.12.15) *Kontantstøtte til småbarnsforeldre*. Tilgjengelig fra: <https://www.nav.no/no/Person/Familie/Barnetrygd+og+kontantstotte/Kontantstpst.C3pst.B8tte+til+smpst.C3pst.A5barnsforeldre.981.cms#chapter-1> (Lest 13.04.15)

NAV, 2015. (20.02.15). *Barnetrygd*. NAV. Tilgjengelig fra: <https://www.nav.no/no/Person/Familie/Barnetrygd+og+kontantstotte/Barnetrygd.156.cms> (Lest 28.04.15)

NHO Service, 2015. *Reformbehov og forslag til et fremtidig system for ROS-fradrag i Norge*. Tilgjengelig fra: <http://www.nhoservice.no/getfile.php/Filer/Dokumenterpst.20helsepst.20ogpst.20ernpst.C3pst.A6ring/Reformbehovpst.20ogpst.20forslagpst.20tilpst.20etpst.20fremtidigpst.20systempst.20forpst.20ROS-fradragpst.20ipst.20Norgepst.2020130927.pdf> (Lest 27.03.15)

Norden, 2015. *Barnehage og kontantstøtte i Norge*. Norden. Tilgjengelig fra: <http://www.norden.org/no/norden-for-deg/barn-og-familie-i-norden/barn-og-familie-i-norge/barnehage-og-kontantstoette-i-norge> (Lest 21.04.15)

Norsk takseringsforbund, 2015. *Boligsalgsrapport*. Norsk takseringsforbund. Tilgjengelig fra: <http://www.ntf.no/boligsalgsrapport.aspx> (Lest 04.05.15)

Næringsforeningen, 2015. (03.02.15). *Deler av markedet er forsvunnet*. Tilgjengelig fra: <http://www.naeringsforeningen.no/framsiden/omfattende-svart-arbeidsmarked> (Lest 10.03.15)

Opinion, 2011. (01.10.11). *Undersøkelse om svart arbeid*. Tilgjengelig fra: http://www.samarbeidmotsvartokonomi.no/Portals/1/PDF/rapport_svart_arbeid_omnibus_okt.pdf (Lest 19.04.15)

Opinion, 2011 (b). (01.02.11). *Undersøkelse om svart arbeid*. Samarbeid mot svart arbeid. Tilgjengelig fra: <http://www.samarbeidmotsvartokonomi.no/Portals/1/PDF/Rapportpst.20svartpst.20arbeidpst.201pst.20webutgave.pdf> (Lest 08.04.15)

Oslo Håndverk og Industriforening, 2014. (18.12.2014) *ROT MED SVART ARBEID*, Oslo Håndverk og Industriforening. Tilgjengelig fra: <http://ohif.no/arkiv/2014/12/18/rot-med-svart-arbeid/> (Lest 31.03.15)

Sandberg, B. 2015. *Cheføkonom: Tilgiv dem, thi de ved ikke hvad de gør!*. Dansk Byggeri. Tilgjengelig fra: <http://www.danskbyggeri.dk/presse+-c12-+politik/presse+-c12-+politik/nyheder/nyheder?docID=42859> (Lest 24.03.15).

Schjelderup, 2014. (21.08.14). *Forts. det norske skattesystemet*. Forelesning personlig økonomi, FIE 432, NHH.

Schjelderup, 2014 (b). (20.08.14). *Det norske skattesystemet*. Forelesning personlig økonomi, FIE 432, NHH.

Sellevold, T., Sællmann, S.K. (2014) (27.10.14) *Færre vil bli håndverkere*. NRK. Tilgjengelig fra: <http://www.nrk.no/sorlandet/faerre-vil-bli-handverkere-1.12009564> (Lest 19.03.15)

Skatteetaten, 2014. *Undersøkelse om svart arbeid*. Skatteetaten og Samarbeid mot svart arbeid. Tilgjengelig fra: http://www.samarbeidmotsvartokonomi.no/Portals/1/PDF/20141002_Skatteetaten_svart_arbeid_2014.pdf (Lest 25.03.15)

Skatteetaten, 2015 (a) *Bolig*, Skatteetaten. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteetaten.no/no/Person/Selvangivelse/tema-og-fradrag/Bolig/> (Lest 18.02.15)

Skatteetaten, 2015 (b) *Skatt på utleie*. Skatteetaten. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteetaten.no/no/person/selvangivelse/tema-og-fradrag/bolig/utleie/skatt-pa-utleie/> (Lest 14.03.15)

Skatteetaten, 2015 (c). *Foreldrefradrag (kostnader til pass og stell av barn)*. Skatteetaten. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteetaten.no/no/Tabeller-og-satser/Foreldrefradrag-for-legitimerte-utgifter-til-pass-og-stell-av-barn/> (Lest 30.04.15)

Skatteetaten, 2015 (d). *Særfradrag for enslige forsørgere*. Skatteetaten. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteetaten.no/no/Person/Selvangivelse/tema-og-fradrag/Familie-og-helse/barn/Sarfradrag-for-enslige-forsorgere/> (Lest 28.04.15)

Skatteetaten, 2015 (e), *Tap av fradrag ved kontant betaling*. Skatteetaten. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteetaten.no/no/bedrift-og-organisasjon/rapportering-til-skatteetaten/fradrag/tap-av-fradrag-ved-kontant-betaling/> (Lest 23.04.15)

Skatteetaten, 2015 (f). *Småjobber – 6000 kr hvitt og skattefritt*. Skatteetaten. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteetaten.no/no/Person/Handle-hvitt/Smajobber--4000-kr-hvitt-og-skattefritt/> (Lest 29.04.15)

Skatteministeriet. 2014. (29.08.2014) *BoligJobordningen benyttes mest af de velhavende*, Skatteministeriet, Denmark. Tilgjengelig fra: <http://www.skm.dk/aktuelt/nyheder/2014/august/boligjobordningen-benytted-mest-af-de-velhavende/> (Lest 04.03.2015)

Skatteministeriet, 2014 (03.12.14) *BoligJobfradrag 2013 og 2014 - fakta og*

statistikk. Tilgjengelig fra: <http://www.skm.dk/skattetal/statistik/generel-skattestatistik/boligjobfradrag-2013-og-2014/> (Lest 21.03.15)

Skatteministeriet, 2015. (01.03.2015) *Håndværkerfradrag (servicefradrag)*, Skatteministeriet, Danmark. Tilgjengelig fra: <http://www.skat.dk/SKAT.aspx?oId=1947018> (Lest 01.03.2015)

Skatteministeriet, 2015. (02.02.2015) *Brug og effekt af BoligJobordningen*, Skatteministeriet, Danmark. Tilgjengelig fra: http://www.skm.dk/media/1169492/faktaark_boligjobordning_020215.pdf (Lest 04.03.2015)

Skatteverket, 2011. *Om RUT och ROT och VITT och SVART*, Skatteverket, Sverige. Tilgjengelig fra: <https://www.skatteverket.se/download/18.71004e4c133e23bf6db8000109148/1359706121852/rapport201101.pdf> (Lest 02.02.2015).

Skatteverket, 2011 (b) (13.09.2011). *ROT- och RUT-avdraget har skapat vita jobb*, Skatteverket, Sverige. Tilgjengelig fra: https://www.skatteverket.se/omoss/press/pressmeddelanden/riks/2011/2011/rotochrutavdraget_harskapatvitajobb.5.5fc8c94513259a4ba1d8000154.html (Lest 02.03.15)

Skatteverket, 2013 (a), (10.07.13). *Fortsatt ökning för rot och rut*. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteverket.se/omoss/press/pressmeddelanden/riks/2013/2013/fortsattokningforrotochrut.5.64a656d113f4c75970119c5.html?q=Rot+och+rut+kpst.C3pst.B6per> (Lest 14.04.15)

Skatteverket, 2013 (b). (10.07.13) *Fortsatt ökning för rot och rut*. Skatteverket, Sverige. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteverket.se/omoss/press/pressmeddelanden/riks/2013/2013/fortsattokningforrotochrut.5.64a656d113f4c75970119c5.html?q=Rot+och+rut+kpst.C3pst.B6per> (Lest 02.03.15)

Skatteverket, 2015(a) *Rot- och rutarbete*, Skatteverket, Sverige. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteverket.se/privat/fastigheterbostad/rotrutarbete.4.2e56d4ba1202f95012080002966.html> (Lest 07.02.15)

Skatteverket, 2015 (c) *Belopp och procent - inkomstår 2014*. Skatteverket, Sverige. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteverket.se/privat/skatter/belopp procent/2014.4.46ae6b26141980f1e2d4366.html#h-Fastighetsavgiftochfastighetsskatt> (Lest 20.02.15)

Skatteverket, 2015 (d). *Försäljning av småhus*, Skatteverket, Sverige. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteverket.se/privat/fastigheterbostad/forsaljningavprivatbostad/beraknavinstellerforlust/forsaljningavsmahus.4.233f91f71260075abe8800033624.html> (Lest 10.03.2015)

Skatteverket, 2015. (10.03.2015) *Vad är rot och rut?*, Skatteverket, Sverige. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteverket.se/privat/fastigheterbostad/rotrutarbete/vadarrotochrut.4.d5e04db14b6fef2c866097.html> (Lest 10.03.15)

Skatteverket, 2015 (f). *Försäljning av ägarlägenhet*, Skatteverket, Sverige. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteverket.se/privat/fastigheterbostad/forsaljningavprivatbostad/beraknavinstellerforlost/forsaljningavagarlagenhet.4.233f91f71260075abe8800033710.html> (Lest 23.02.15).

Skatteverket, 2015 (g). *Godkännande för F-skatt*. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteverket.se/foretagorganisationer/foretagare/startaregistrera/ffaskatt.4.58d555751259e4d661680006355.html> (Lest 12.05.15)

Skatteverket, 2015. (10.03.2015) *Så här gör du*, Skatteverket, Sverige. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteverket.se/privat/fastigheterbostad/rotrutarbete/sahargordu.4.76a43be412206334b89800017039.html> (Lest 12.03.2015)

Statistic Sweden, 2015. (30.01.2015) *Tax reduction for Renovations, Conversions and Extensions (ROT) and Houseworks (RUT) by income 2013*. Statistiska Centralbyrån, Danmark. Tilgjengelig fra: <http://www.scb.se/en/Finding-statistics/Statistics-by-subject-area/Household-finances/Income-and-income-distribution/Income-and-tax-statistics/Aktuell-pong/302201/Taxes/The-entire-country/308596/> (Lest 23.02.15).

Stang, A., 2013 (05.2013) *Inntekts- og substitusjonseffekter av skattefradrag på arbeid i hjemmet*. Tilgjengelig fra: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/35706/Stang-Amalie-Skxra.pdf?sequence=1> (Lest 24.02.15).

Statistiska centralbyrån, 2011. *ROT nästan 3 gånger vanligare än RUT*. Statistiska centralbyrån, Sverige. Tilgjengelig fra: http://www.scb.se/Statistik/_Publikationer/LE0001_2011K02_TI_02_A05TI1102.pdf (Lest 19.04.15)

Statistiska Centralbyrån, 2013. (24.01.13). *Slutliga inkomster och skatter 2011: Äldre kvinnor nyttjar RUT*. Statistiska Centralbyrån, Sverige. Tilgjengelig fra: <http://www.scb.se/sv/Hitta-statistik/Statistik-efter-amne/Hushallens-ekonomi/Inkomster-och-inkomstfordelning/Inkomster-och-skatter/Aktuell-pong/302201/Behallare-for-Press/Slutliga-inkomster-och-skatter-2011/> (Lest 17.04.15)

Statistiska centralbyrån, 2015. (03.2015) *Arbetskraftsundersökningarna (AKU)*. Tilgjengelig fra: http://www.scb.se/sv/_Hitta-statistik/Statistik-efter-amne/Arbetsmarknad/Arbetskraftsundersokningar/Arbetskraftsundersokningarna-AKU/ (Lest 09.04.15)

Statistisk sentralbyrå, 2012. (18.01.12). *Tidsbruksundersøkelsen, 2010*. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/tidsbruk/> (Lest 10.04.15)

Statistisk sentralbyrå, 2013. (17.12.13) *Forbruksundersøkelsen, 2012*. Tilgjengelig fra: <http://www.ssb.no/fbu/> (Lest 10.04.15)

Statistisk sentralbyrå, 2014. (12.12.14) *Familier og husholdninger, 1. januar 2014*. Tilgjengelig fra: <http://www.ssb.no/familie/> (Lest 08.04.15)

Statistisk sentralbyrå, 2014 (b). (06.2014) *Dette er Norge 2014*. Tilgjengelig fra: http://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/_attachment/188232?_ts=1475e7ac938. (Lest 10.05.15)

Statistisk sentralbyrå, 2015. (30.04.15). *Arbeidskraftundersøkinga, sesongjusterte tal, februar 2015*. Tilgjengelig fra: <http://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/statistikker/akumnd> (Lest 02.05.15)

Statsbudsjettet, 2015. (10.02.2015) *Budsjettet A til Å, Rot fradrag* Finansdepartementet. Tilgjengelig fra: <http://www.statsbudsjettet.no/Tilleggsproposisjon-2014/budsjettet-fra-A-til-A/ROT-fradrag/> (Lest 10.02.2015)

Strand, J., 2004. (01.10.04). *Tax distortions, household production and black-market work**. Department of Economics University of Oslo. Tilgjengelig fra: <http://folk.uio.no/jostrand/EJPE-blackmarkets.pdf> (Lest 19.03.15)

Sæter, M. 2015. (29.01.15). *Større trygghet ved boligkjøp*. Standard Norge. Tilgjengelig fra: <https://www.standard.no/nyheter/nyhetsarkiv/bygg-anlegg-og-eiendom/2013/storre-trygghet-ved-boligkjop--/> (Lest 18.04.15)

Raaum, O, 1999. (01.12.99). *Inntektseffekter av utdanning i Norge – en litteraturoversikt **. Frischsenteret. Tilgjengelig fra: https://www.frisch.uio.no/publikasjoner/pdf/arbnot99_02.pdf (Lest 12.04.15)

Ringstad, V., 2003. *Offentlig økonomi og økonomisk politikk*. Cappelen akademisk Forlag. s. 137. 5.utgave.

Ringstad, V., 2005. *mikro-og markedsøkonomi*. Cappelen akademiske Forlag. 2.opplag 2005.

VGTV, 2014. (2014). *Svart arbeid og ROT-fradrag – Kan fradrag hjelpe mot svart arbeid?*
Tilgjengelig fra: <http://direkte.vg.no/studio/svart-arbeid> (Lest 02.03.15)

Virke, 2015. *ROT-fradrag– Et effektivt virkemiddel mot svart arbeid*, Virke Hovedorganisasjonen. Tilgjengelig fra:
<http://www.virke.no/bransjer/Documents/Rapportpst.20ROT.pdf> (Lest 11.03.2015)

Virke, 2015 c). *ROT-fradrag – et effektivt virkemiddel mot svart arbeid*. Virke. Tilgjengelig fra: <http://www.virke.no/bransjer/Documents/FrokostmøtepresentasjonerROT.pdf> (Lest 21.03.15)

Udanningsdirektoratet, 2015, *Søkertall videregående opplæring for skoleåret 2015-2016*.
Tilgjengelig fra:
(<http://www.udir.no/Filer/Tallpst.20ogpst.20forskning/Statistikk/Spst.C3pst.B8kerepst.20tilps t.20vgo/Sokertallpst.20-pst.20vgopst.20-pst.202015-16pst.20-pst.20notat.pdf?epslanguage=no>) (Lest 10.04.15)

Utdanningsforbundet, 2003. *Velferdsstaten - endringer og utfordringer*. Utdanningsforbundet.
Tilgjengelig fra: https://www.utdanningsforbundet.no/upload/Pdf-filer/Publikasjoner/Utredninger/Utredning_2003_01.pdf (Lest 14.04.15)